

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 2, 2017

Запоріжжя 2017

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. – № 2. – 150 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 12 від 20.06.2017 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено до Міжнародної науково метричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Головний редактор** – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
- Заступник
головного редактора** – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
- Відповідальний редактор** – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Ануфрієв М. І. – доктор юридичних наук, доцент
- Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, доцент
- Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова)
- Бондар О. Г. – доктор юридичних наук, доцент
- Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
- Засць А. П. – доктор юридичних наук, професор
- Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Польща)
- Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
- Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук
(Республіка Таджикистан)
- Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
- Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
- Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
- Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
- Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
- Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
- Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
- Петков В. П. – доктор юридичних наук, професор
- Пирожкова Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, доцент
- Сабадаш В. П. – кандидат юридичних наук, доцент
- Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь)
- Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
- Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
- Шевченко А. С. – доктор юридичних наук, професор
- Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
- Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

КОЛОМОЄЦЬ Т.О.

*ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 7*

РЕКОТОВ П.В.

*ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТ. 24*

КУЧЕРЕНКО Д.С.

ПРАВНИЧІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНОЛОГІЯ У МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ 30

МЕЛЬНИК М.В.

*ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРИЧИН ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ 38*

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

БОРОДІЙ Я.В., БОРОДІЙ І.В.

*PROBLEMS, WHICH ARISE IN CONCERN TO THE IMPLEMENTATION
OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW..... 46*

СТАСЮК О.Л.

*ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 53*

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

САМОЙЛЕНКО Г.В.

*ЩОДО МІСЦЯ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА
У ПРЕДМЕТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 62*

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

БОЛОКАН І.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: СИСТЕМНО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД..... 72

ДМИТРУК І.М.

СПІРНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З УКЛАДАННЯМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДОГОВОРУ..... 79

КУКШИНОВА О.О., ЧЕРБАДЖИ Н.І.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОРЯКІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 84

ШКОЛИК А.М.

ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕЛІК ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ..... 91

ЦВІРКУН Ю.І.

*ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИРІШЕННЯ СПРАВ ІЗ ВІДНОСИН ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ,
ВІДПОВІДАЧАМИ У ЯКИХ Є КОЛЕГІАЛЬНІ СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ..... 98*

**РОЗДІЛ V. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

СЕНЮТА Л.Б.

ГАЛУЗЕВІ ОЗНАКИ ІНСТИТУТІВ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ..... 109

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ЗАТУЛКО К.А.

*ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ
ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ..... 117*

**РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

ДОПІЛКА В.О., НІКОЛЬЧЕВА І.І.

*УЧАСТЬ УКРАЇНИ В БОРОТБІ З МОРСЬКИМ ПІРАТСТВОМ:
ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ..... 123*

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

АНДРУШКО О.В.

*ЮРИДИЧНИЙ ТА ФАКТИЧНИЙ ЗМІСТ «НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ»
ВЛАДНИМИ СУБ'ЄКТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ..... 132*

БОЯРОВ В.І.

*ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНО-КАРАНІ ПРОЯВИ ЕКСТРЕМІЗМУ..... 141*

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ..... 148

*ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)..... 149*

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

KOLOMOIETS T.O.

*THE QUALITY OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: SOME PROBLEMS
OF STATUTORY DEFINITION AND PRACTICAL PROVISION..... 7*

REKOTOV P.V.

*THE CONTENT OF THE NOTION OF MILITARY OCCUPATION UNTIL
THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY IN INTERNATIONAL LAW 24*

KUCHERENKO D.S.

LEGAL CONCEPTS AND TERMINOLOGY IN THE METHODOLOGY OF JURIDICAL SCIENCE..... 30

MELNYK M.V.

*DEFORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS IN DOMESTIC SOCIETY
AS ONE OF THE MAIN CAUSES OF VIOLATION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE..... 38*

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

BORODII YA.V., BORODII I.V.

*PROBLEMS, WHICH ARISE IN CONCERN TO THE IMPLEMENTATION
OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW..... 46*

STASIUK O.L.

*PRINCIPLES AND METHODS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE LAW
ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE UNDER THE CONDITIONS
OF THE ASSOCIATION OF UKRAINE AND THE EU 53*

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

SAMOILENKO H.V.

*PLACE OF LEGAL RELATIONS IN PASSENGER TRANSPORTATION
IN THE SUBJECT OF CIVIL-LEGAL REGULATION..... 62*

SECTION IV. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

BOLOKAN I.V.

*IMPLEMENTATION OF RULES OF ADMINISTRATIVE LAW:
THE SYSTEM-HISTORICAL APPROACH..... 72*

DMYTRUK I.M.

CONTROVERSIAL ISSUES RELATED TO THE CONCLUSION OF ADMINISTRATIVE AGREEMENTS..... 79

KUKSHYNOVA O.O., CHERBADZHY N.I.

SOCIAL PROTECTION OF SEAMEN AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION..... 84

SHKOLYK A.M.

IMPORTANCE AND LIST OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE..... 91

TSVIRKUN YU.I.

*PROBLEMATIC ISSUES IN DEALING WITH PUBLIC SERVICE RELATIONS,
THE DEFENDANTS OF WHICH ARE COLLEGIAL SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION..... 98*

**SECTION V. LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW;
NATURAL RESOURCES LAW**

SENIUTA L.B.

BRANCH FEATURES OF THE INSTITUTES OF THE SPECIAL PART OF UKRAINIAN LAND LAW..... 109

SECTION VI. ECONOMIC LAW

ZATULKO K.A.

*CONCEPT AND WAYS OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE FIELD
OF DOMESTIC WATER TRANSPORT 117*

**SECTION VII. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW
AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

DOPIKA V.O., NIKOLCHEVA I.I.

*PARTICIPATION OF UKRAINE IN COMBATING THE MARINE POLLUTION:
STAGES OF FORMATION OF THE LEGAL BASIS..... 123*

**SECTION VIII. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY;
OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**

ANDRUSHKO O. V.

*THE LEGAL AND ACTUAL SENSE OF “FAILURE TO FULFIL OBLIGATIONS”
BY THE AUTHORITIES OF THE CRIMINAL PROCESS 132*

BOIAROV V.I.

*THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL CASES ABOUT
THE CRIMINAL MANIFESTATIONS OF EXTREMISM 141*

INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS 148

*THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES’ REGISTRATION
IN THE “ZNU JOURNAL” (SERIES “LEGAL SCIENCES”)..... 149*

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34: 378.014.3 (477)

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Коломоєць Т.О., д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрНУ,
Заслужений юрист України

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
T_deputy@ukr.net*

У статті подається аналіз поняття «якість вищої юридичної освіти», відзначається її комплексний характер, відсутність єдності підходів щодо її визначення у середовищі вчених-юристів та нормативного закріплення у законодавстві. Обґрунтовується похідний характер поняття «якість вищої юридичної освіти» від комплексного поняття «якість вищої освіти», яке є предметом дослідження представників різних галузевих наук. Аналізується чинне законодавство, відзначається фрагментарний характер регулювання відносин якості вищої юридичної освіти. Виокремлюються показники якості вищої юридичної освіти, обґрунтовується доцільність їх відмежування від критеріїв якості вищої юридичної освіти. Показники якості вищої юридичної освіти умовно поділяються на три блоки: «показники якості входу», «показники якості процесу», «показники якості результату» й подається їх аналіз. У систематизованому вигляді формулюються пропозиції щодо доктринального дослідження ресурсу якості вищої юридичної освіти, її показників як сукупності, так і кожного окремо, нормативного закріплення засад якості вищої юридичної освіти, визначення кожного показника, його ролі і значення у визначенні показників якості вищої юридичної освіти загалом. У роботі подається авторська позиція щодо пріоритетів підвищення якості вищої юридичної освіти в Україні та вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, зорієнтованого на врегулювання відповідних відносин. Обґрунтовується можливість використання зарубіжного апробованого часом і практикою досвіду щодо вирішення цих питань з обов'язковим урахуванням специфіки розвитку національної правової науки, вітчизняної нормотворчості та правозастосування. Аналізуються зразки проектної нормотворчості з урегулювання питань якості вищої юридичної освіти.

Ключові слова: якість, вища юридична освіта, законодавство, показники, критерії, пріоритети.

КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ НОРМАТИВНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Коломоєц Т.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
T_deputy@ukr.net*

В статье подается анализ понятия «качество высшего юридического образования», отмечается его комплексный характер, отсутствие единства подходов относительно его определения в среде ученых-юристов и нормативного закрепления в законодательстве. Обосновывается производный характер понятия «качество высшего юридического образования» от комплексного понятия «качество высшего образования», которое является предметом исследования представителей различных отраслевых наук. Анализируется действующее законодательство, отмечается фрагментарный характер регулирования отношений качества высшего юридического образования. Выделяются показатели качества высшего юридического образования, обосновывается целесообразность их отграничения от критериев качества высшего юридического образования. Показатели качества высшего юридического образования условно делятся на три блока: «показатели качества входа», «показатели качества процесса», «показатели качества результата». В систематизированном виде формулируются предложения по доктринальному исследованию ресурса качества высшего юридического образования, его показателей как в совокупности, так и

каждого отдельно, нормативного закрєплення основ качества высшего юридического образования, определения каждого показателя, его роли и значения в определении показателей качества высшего юридического образования в целом. В работе дается авторская позиция относительно приоритетов повышения качества высшего юридического образования в Украине и усовершенствования действующего законодательства, ориентированного на урегулирование соответствующих отношений. Обосновывается возможность использования зарубежного опыта, апробированного временем и практикой, относительно решения этих вопросов с обязательным учетом специфики развития национальной правовой науки, отечественного нормотворчества и правоприменения. Анализируются образцы проектного нормотворчества по урегулированию вопросов качества высшего юридического образования.

Ключевые слова: качество, высшее юридическое образование, законодательство, показатели, критерии, приоритеты.

THE QUALITY OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE: SOME PROBLEMS OF STATUTORY DEFINITION AND PRACTICAL PROVISION

Kolomoiets T.O.,

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
T_depyty@ukr.net*

The article analyses the concept of “quality of higher legal education”, notes its complex nature, the lack of unity of approaches to its definition among scholars and lawyers, and normative consolidation in the law. The derivative character of the concept of “quality of higher legal education” from the complex notion “quality of higher education”, which is the subject of research of representatives of various branch sciences, is substantiated. The current legislation is analysed, the fragmentary nature of the regulation of relations of the quality of higher legal education is noted. The indicators of the quality of higher legal education are highlighted; the expediency of their differentiation from the criteria of the quality of higher legal education is substantiated. The indicators of the quality of higher legal education are conditionally divided into three blocks: “input quality indicators”, “process quality indicators”, “result quality indicators” and their analysis is given. In a systematic form, proposals are made on the doctrinal study of the quality of higher legal education, its indicators as a whole, and each individually, regulatory consolidation of principles of the quality of higher legal education, the definition of each indicator, its role and importance in determining the quality indicators of higher legal education in general. The author’s position on the priorities of improving the quality of higher legal education in Ukraine and improvement of the current domestic legislation aimed at regulating the relevant relations is presented in the paper. There is substantiated the possibility of using tested by time and practice foreign experience in solving these issues with a due consideration of the specifics of the development of the national legal science, domestic rule-making, and law enforcement. Examples of project rulemaking on issues of the quality of higher legal education are analysed.

Key words: quality, higher legal education, legislation, indicators, criteria, priorities.

В умовах докорінного перегляду змісту вищої юридичної освіти (надалі – ВЮО), оновлення її нормативних засад, а саме розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої юридичної освіти, усе більше уваги фахової спільноти зосереджується на якості такої освіти, визначенні її критеріїв та показників, посилення контролю за їх дотриманням, що, у свою чергу, вимагає поглибленого аналізу самої категорії «якість вищої освіти». Мета роботи – на підставі аналізу різноманітних джерел з’ясувати сутність якості вищої юридичної освіти, виокремити її показники та сформулювати пропозиції щодо нормативного забезпечення її підвищення в умовах реформаційних процесів в Україні. Одразу слід зазначити, що сьогодні відсутня єдність підходів учених-юристів щодо її визначення, спостерігається різновекторність підходів до формулювання її визначення, зміщення акцентів у виокремленні тих чи інших ознак. І це цілком виправдано з огляду на аналогічний стан справ у підходах учених до визначення якості вищої освіти загалом як базової категорії для усіх її різновидів, зокрема й юридичної освіти. Аналіз різноманітних джерел свідчить, що представники різних галузей науки приділяють увагу якості вищої освіти. Так, наприклад, І.В. Станкевич, акцентуючи увагу на комплексному характері категорії, зазначає, що «якість вищої освіти – це відповідність результатів вищої освіти вимогам особистостей та інших зацікавлених сторін» [1, с. 62]. При цьому вона, аналізуючи наявні роботи з відповідної проблематики, робить вказівку на те, що різними є акценти, які роблять учені під час формулювання визначення якості вищої освіти (надалі – ВО). Так, Г.Г. Азгальдов та

О.В. Костін розглядали якість ВО як «сукупність лише власних характеристик, отриманих у результаті здобуття ВО» [2, с. 60], у свою чергу, А.О. Чемерис «якість ВО пропонує розглядати у широкому та вузькому розумінні, у першому – через якість системи у відповідності процесу, результату та самої освітньої системи меті, потребам, соціальним нормам; у другому – якість ВО стосується лише самої особистості» [3]. Н.Т. Тверезовська зазначає, що сучасною педагогічною наукою «якість» і, зокрема, «якість ВО» тлумачаться неоднозначно, а інколи й суперечливо. При цьому, одні вчені розглядають її як «наявність істотних ознак, особливостей, властивостей, які відрізняють один предмет або явище від другого, інші – як ту чи іншу властивість, ступінь придатності отримувача ВО потребам практики, треті – як особливу, перш за все моральну, естетичну категорію, четверті – як суто економічне поняття» [4, с. 13]. Цікаве, хоча і дещо узагальнююче визначення. К.Г. Михайльова, О.І. Назарко цілком слушно зазначають, що починати слід з аналізу філософської категорії «якість» – сутнісного визначення предмета, явища або процесу, завдяки чому вони є саме такими, а не іншими предметами, явищами, процесами. При цьому додатково слід пам'ятати, що якість – це сутнісна ознака, яка відрізняє один предмет від іншого, а також це ступінь цінності, значущості цього предмета, відповідності тому, яким він має бути [5, с. 108]. Варто погодитись із тим, що представники різних наук по-різному підходять до визначення якості ВО. Так, представники педагогічної науки у більшості поєднують елементи педагогічного та управлінського підходів до визначення якості ВО. Н.В. Бордовська, О.О. Реан вважають, що якість ВО – це сукупність трьох компонентів, а саме: «ступінь відповідності цілей та результатів ВО; відповідність між різноманітними параметрами в оцінці результатів освіти конкретної людини; ступінь відповідності теоретичних знань та вмінь їх практичному застосуванню у житті та професійній діяльності» [5, с. 109]. Отже, педагогічний підхід зорієнтований на розгляд освітнього процесу як складової частини функції багатьох змінних, а саме: принципів, цілей, змісту навчання, структури, форми, взаємодії ВНЗ з іншими інституціями [5, с. 110]. Управлінській підхід щодо визначення якості ВО зорієнтований на співвідношення її з «механізмами й умовами нормативно-правового функціонування ВНЗ, якістю підготовки спеціалістів, якістю освітніх стандартів, проблемами організації навчального процесу» [5, с. 109-110]. Представники відповідного наукового фахового середовища якість ВО розглядають як «елемент оцінки та контролю за функціонуванням системи ВО загалом» [5, с. 110]. Соціологічний підхід (наприклад, роботи Г.Е. Зборовського) передбачає акцент на визначенні суспільної ефективності вищої освіти, ступеню підготовки тих, хто навчається, до виконання соціальних ролей. У рамках саме такого підходу якість ВО – це «спосіб соціальної регуляції процесів взаємодії ВО з іншими соціальними інститутами суспільства й одночасно засіб регуляції освітньої сфери, розроблений у суспільстві механізм узгодженого функціонування усіх елементів системи ВО» [6, с. 339]. Більше того, вчені-соціологи навіть деталізують свої дослідження й об'єднуються у кілька умовно виокремлених напрямів, а саме: 1) соціально-філософського (праці О.І. Ляшенка, О.І. Деменко, Л.П. Ампілогова) з акцентом на якість ВО як основу функціонування та розвитку сучасних освітніх систем; 2) конкретного суб'єктивного (мікрорівневого) (праці С.Є. Шишова, В.А. Кальнея) із виокремленням інституціональних (ефективність функціонування ВНЗ), особистісних (розвиток потреби особистості, успішність професійного становища) характеристик [6, с. 111], з акцентом на «прив'язку до конкретного суб'єкта – споживача освітніх послуг та освіти як соціального інституту» [6, с. 111; 7, с. 171–172]; 3) комплексного (системного) з акцентом на інтегральну характеристику освітнього процесу та його результатів, що й визначає «міру відповідності ВО прийнятним у суспільстві уявленням про те, яким має бути процес і які завдання він має реалізовувати» [6, с. 111; 8, с. 10] (наприклад, праці О. Козлової). Учені-соціологи також пропонують розгляд якості ВО у широкому та вузькому розумінні. Відповідно, у першому випадку – це «збалансована відповідність процесу, результатів і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним стандартам освіти, а у другому – це перелік вимог до особистості, освітнього середовища й системи ВО, яка реалізує їх на випробуваних етапах навчання

людини, якому відповідає певна сукупність показників» [6, с. 111]. Цікавим є підхід до цього питання і С.В. Садрицької, яка зазначає, що вчені-соціологи якість ВО розглядають в аспекті «соціоцентристського та людиноцентристського підходів» у таких вимірах, як «суспільний ідеал освіченої людини, результат її навчальної діяльності, процес організації навчання і виховання, критерій оцінки функціонування освітньої системи» [9, с. 7].

Учені-економісти також звертають увагу на якість вищої освіти, якість освітніх послуг у ВНЗ тощо. Так, наприклад, К.В. Парсяк у дисертації «Управління якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах» аналізує економічну сутність якості ВО, якості освітніх послуг у ВНЗ і зазначає, що вона «коріниться у двоїстості товару, притаманна йому, разом із вартістю споживача вартість визначає спроможність створеного продукту задовольняти актуальну потребу замовників і з цієї причини становить основу його якості. Вона зумовлює ступінь прийнятності споживчої вартості, демонструє її кількісний рівень» [10, с. 6]. Отже, спостерігається розмаїття підходів представників різних галузевих наук до дослідження якості ВО, до її визначення з акцентом на специфіку її дослідження в аспекті особливостей наукового дослідження. К.Г. Михольова, О.І. Назарко навіть пропонують узагальнений аналіз наявних підходів до визначення якості ВО з виокремленням підходу та обґрунтування, а саме: інтуїтивно-емпіричний (досвід та інтуїція людини), формально-звітний (рівень освітніх досягнень тих, хто навчається), психологічний (рівень розвитку пізнавальних процесів і ступінь прояву психічних новоутворень особистості), педагогічний (рівень вихованості та здатності до навчання), процесуальний (оцінка стану освітнього процесу), підсумковий (оцінка підсумку педагогічної діяльності ВНЗ), комплексний (зовнішня експертиза – матеріальна база, кадровий склад, програми, форми і методи роботи, інші показники), багатопараметричний (оцінка діяльності ВНЗ на основі внутрішньосистемних параметрів), методологічний (співвідношення результатів з операційно заданими цілями), інтегрований (запровадження категорій, які мають інтегрований характер, – компетентність, грамотність, освіченість), особистісно орієнтований (особистісний розвиток студента), соціальний (ступінь задоволення особистісних і суспільних запитів, потреб і очікувань), кваліметричний (вимірювання показників за параметрами) [5, с. 112]. Отже, аналізуючи наявні підходи представників різних галузевих наук щодо дослідження якості вищої освіти, можна стверджувати, що в наявності різновекторність її досліджень, розмаїття підходів до її визначення, акценту на окремі її властивості, водночас представники різних галузевих наук одностайні у тому, що сама категорія «якість ВО» є комплексною, що й зумовлює вищезазначене розмаїття її визначень, слугує підґрунтям для спеціалізації галузевих досліджень. Цілком зрозуміло, що якість ВО привернула увагу і вчених-юристів в аспекті аналізу якості вищої юридичної освіти (надалі – ВЮО). Значна кількість робіт присвячена різним питанням якості ВЮО (наприклад, роботи В.Я. Тація, В.В. Комарова, С.В. Ківалова, О.Л. Копиленка, А.О. Селіванова, П.С. Пазурківського, І.С. Гриценка, В.С. Ковальського, О.Д. Крупчана, В.М. Сущенко, О.М. Котикової, К.В. Воронцової, С.В. Богачова, В.І. Масальського, Д.С. Скородумова, Л.О. Стецюка, С.Д. Гусарєва, Ю.Л. Бошицького та ін.). При цьому слід звернути увагу на те, що в умовах перегляду сутності, змісту ВЮО, розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, проекту Стандарту вищої юридичної освіти істотно аналізується увага вчених-юристів щодо ґрунтового аналізу питань якості ВЮО. Як наслідок – поява робіт, присвячених актуальним питанням реформування ВЮО, компаративному аналізу критеріїв та показників ВЮО у країнах ЄС, узагальненим пропозиціям щодо дослідження феномена якості ВЮО у межах тем наукових досліджень Національної академії правових наук України, підготовки пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства про вищу освіту та практики його застосування. Питання якості ВЮО певною мірою привертали увагу фахової наукової спільноти під час наукових, науково-практичних заходів (наприклад, науково-практичної конференції «Роль юридичної освіти у суспільстві, керованому верховенством права. Завдання для України» 20–23.10.2011 р., м. Львів, науково-практичної конференції

«Вдосконалення юридичної освіти в Україні: засадничі підходи» 25–26.03.2013 р., м. Харків, конференції «Юридична освіта в Україні: зміст та методика викладання юридичних дисциплін», 2015–2016 р., м. Київ, Харків, Львів тощо). Можна навіть стверджувати, що деякі питання якості ВЮО знайшли своє безпосереднє висвітлення у дисертаційних роботах учених-юристів (наприклад, роботи О.Д. Крупчана, С.І. Савіщенко, М.П. Мартинова, С.С. Вітвицького, С.М. Кушніра, О.В. Солдатенко ін.). Утім, аналіз наявних джерел свідчить про відсутність однаковості підходів учених-юристів щодо визначення якості ВЮО, різновекторність їхньої уваги до її дослідження, різноваріативність пропозицій щодо її підвищення. Так, наприклад, В.Я. Тацій неодноразово звертає увагу у своїх роботах із проблем вищої юридичної освіти на істотне «зниження якості останньої у сучасних умовах існування надмірної кількості ВНЗ, які готують відповідних фахівців» [11, с. 4], «важливість підвищення якості знань випускників ВНЗ задля забезпечення їх конкурентоздатності на ринку юридичних правничих послуг» [11, с. 5]. А.М. Бойко, В.І. Богунов, висвітлюючи проблеми правової системи країни, пов'язані з «низькою якістю юридичної освіти», безпосередньо зазначають, що «якість юридичної освіти впливає не тільки на якість професійної діяльності, якісний склад правників України, а й від якості юридичної освіти насправді залежить якість правової системи» [12, с. 2]. В.С. Ковальський, аналізуючи стан справ, пов'язаний з обговоренням проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти в Україні, безпосередньо зазначає, що процес підготовки майбутніх юристів має орієнтуватися на якість підготовки юристів, їх спроможність працевлаштуватися та професійно зростати [13, с. 3]. Якість ВЮО має бути «стрижнем» стандартів, які, на думку В.В. Комарова, необхідно розробити в Україні і які мають бути фундаментом для підготовки майбутніх юристів в Україні [14, с. 7]. Якість підготовки майбутніх юристів в Україні була і залишається уже протягом тривалого часу основною темою фахових обговорень на шпальтах юридичної публіцистики [15]. О.В. Солдатенко під час участі у дискусії «Граніт науки на сучасний лад, або коли очікувати реформування вищої юридичної освіти» зосереджує увагу на якості самого процесу навчання майбутніх юристів та «якості викладацького складу» як одного з основних суб'єктів відповідного процесу, акцентує увагу на потребі виваженого підходу до формування кадрового забезпечення навчального процесу з обов'язковим залученням практикуючих юристів [15, с. 42]. Усе це сприятиме підвищенню якості як самого процесу підготовки майбутніх юристів, так і якості його результату – конкурентоспроможності випускників ВНЗ на ринку юридичної праці. Такої ж думки дотримується і більшість учасників міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» (21-22.11.2014 р.), акцентуючи свою увагу на проблемах якості саме процесу навчання (матеріально-технічного, кадрового забезпечення, організаційного аспекту з обов'язковим збільшенням форм роботи, зорієнтованих на набуття студентами практичних компетентностей тощо) [16]. Такої ж позиції дотримуються і К.В. Воронцова [17, с. 279], Ю.Л. Бошицький, В.М. Сущенко [18, с. 185-186], С.Д. Гусарев [19, с. 84]. Закріпити відповідні положення як невід'ємну складову частину освітнього стандарту вважає за доцільне О.Д. Круачан, поєднавши з вимогами щодо обов'язкового «системного незалежного оцінювання як процесу підготовки, так і результатів такої підготовки ВНЗ юристів» [20, с. 50-51]. Цьому ж питанню приділяють увагу не тільки юристи-вчені, а й досвідчені юристи-практики та політичні діячі. Так, наприклад, Е.М. Грамацький, О.І. Ільченко – представники провідних українських юридичних фірм якість вищої освіти пов'язують із рівнем підготовки випускників, їх готовністю та здатністю якомога швидше адаптуватися до професійного середовища й стати активними його учасниками [15, с. 40]. Комплексно пропонує розглядати якість вищої юридичної освіти В.І. Кисіль, який уособлює досвідченого юриста-практика та відомого вченого, а саме як поєднання якості процесу навчання та якості його результату (спроможність випускників конкурувати на вітчизняному і міжнародному ринку правничої праці, будувати свою професійну кар'єру) [15, с. 42]. Міністр юстиції України П.Д. Петренко пов'язує якість вищої юридичної освіти з результатами єдиного зовнішнього незалежного

оцінювання рівня знань здобувачів рівня вищої освіти магістр, яке впроваджене в Україні. Саме воно дозволить з'ясувати рівень підготовки випускників різних ВНЗ України, оцінити «якість їхньої підготовки» [15, с. 41], тобто якість вищої юридичної освіти асоціюється насамперед із результатом підготовки студентів у ВНЗ. Акцент на якість підготовки випускників ВНЗ як показник якості вищої юридичної освіти загалом робить і директор департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України О.І. Шаров, обґрунтовуючи важливість для країни проведення зовнішнього незалежного оцінювання рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр зі спеціальності 081 «Право», зазначаючи, що «випускники відповідних програм претендуватимуть на важливі правничі посади у державі. Від того, як ефективно працюватимуть судова система, адвокатура й нотаріат, залежить майбутнє України як правової демократичної держави» [21, с. 4].

Отже, слід зазначити, що якість вищої юридичної освіти – це комплексна категорія, яка передбачає поєднання уже у самій назві умовно виокремлених двох складників: «якість», що означає «встановлення відповідності, рівень задоволення, спроможності», та «вища юридична освіта» як певний різновид вищої освіти. Саме акцент на міру відповідності певного різновиду вищої освіти запитах суспільства, держави, особи, встановленим стандартам і варто робити під час аналізу якості вищої юридичної освіти. Сьогодні, на жаль, відсутня єдність підходів учених-юристів (до речі, як і представників інших галузевих наук щодо якості вищої освіти загалом, похідною від якої і є якість вищої юридичної освіти) стосовно розуміння якості вищої юридичної освіти. Загалом аналіз наявних джерел дозволяє умовно виокремити кілька підходів щодо їх розуміння у фаховому середовищі: як якість навчального процесу (процесу підготовки) майбутніх правників, як якість підготовки випускників ВНЗ за відповідною спеціальністю, як узагальнююче розуміння якості самого навчального процесу та його результатів.

Розмаїття підходів до дослідження проблем якості вищої юридичної освіти, її визначення пов'язане також і з відсутністю її нормативної дефініції. Аналіз чинного вітчизняного законодавства свідчить про наявність значної кількості різноманітних актів, присвячених різним питанням вищої юридичної освіти, зокрема й окремим питанням її якості (щодо запровадження рейтингового оцінювання результатів діяльності ВНЗ, які готують відповідних фахівців; щодо впровадження пілотного, а пізніше – й загальнодержавного зовнішнього незалежного оцінювання рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр за спеціальністю 081 «Право», щодо створення робочих груп Міністерства освіти і науки України з розробки проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, із розробки Стандартів вищої юридичної освіти та правничої професії тощо), водночас досить неконкретними є положення усіх цих актів безпосередньо щодо нормативного закріплення дефініції «якість вищої юридичної освіти», що є базовою дефініцією для усіх інших єдиного понятійного ряду та для усіх нормативних положень відповідного змісту. Так, аналіз проекту Концепції дозволяє констатувати підвищену увагу його розробників до питань якості вищої юридичної освіти, про що свідчить: 1) закріплення «гарантування якості правничої освіти» як одного із «шляхів розвитку правничої освіти» (п. 4 Вступної частини проекту Концепції); 2) визнання важливості «якісної підготовки правників для суспільства» (п. 25 розділ II «Стандарт правничої освіти») і безпосередньо деталізація засад забезпечення якості вищої юридичної освіти у розділі III «Якість юридичної освіти та рейтингове оцінювання правничих шкіл» (п.п. 28–33). Усі шість пунктів цього розділу проекту Концепції «пронизані» словосполученнями «якість освітніх послуг», «якість освітніх програм», «якість правничої освіти», «внутрішнє забезпечення якості освітніх послуг», «зовнішня перевірка якості правничої освіти», «якість освітньої діяльності правничих шкіл», що свідчить про те, що розробники намагаються «охопити» терміном «якість» як процес навчання правників, діяльність суб'єктів підготовки, суб'єктів контролю за відповідним процесом, так і результат такого процесу – рівень підготовленості

випускників до вимог суспільства, держави, особи, адаптації їх до професійної діяльності на ринку правничих послуг тощо. Важливим є використання вищезазначених словосполучень у безпосередній прив'язці до інших складників єдиного тематичного понятійного ряду, а саме: «стандарт вищої освіти», «стандарт вищої юридичної освіти», «рейтингове оцінювання» та ін., що певним чином можна вважати своєрідними показниками, критеріями відповідної якості. Щоправда, визначення поняття «якість вищої юридичної освіти» відсутнє у відповідному проекті, хоча і є вказівка на цілу низку документів, які були використані (опрацьовані) у процесі його підготовки (Спільна декларація про європейський простір вищої освіти, прийнята в Болоньї 19.06.1999 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № К(2000)8 про дослідницьку місію університетів, прийнята 30.03.2000 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № К(2007)6 про відповідальність держави за вищу освіту та наукові дослідження, прийнята 16.05.2007 р. (преамбула проекту Концепції); Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти (п. 28 розділу III проекту Концепції). Цей перелік можна було б доповнити й посиланням на положення Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № К(2000)21 про свободу професійної діяльності правника, п. 2 принципу II «Юридична освіта, професійна підготовка і приєднання до правничої професії» якого містить чимало змістовних положень щодо «високих стандартів правничої підготовки» [22, с. 28]). Це певним чином пояснює підхід розробників проекту Концепції, бо положення перерахованих документів також не містять визначення поняття «якість вищої юридичної освіти», та й сам термін «якість» зустрічається дуже рідко, хоча аналіз змісту положень цих документів свідчить про те, що саме про якість і йдеться. Так, наприклад, у Рекомендації № R(2007)6 і у додатку до неї CM/Rec(2007)6 у п. 9 визначаються «вимоги щодо гарантування якості вищої юридичної освіти», у п. 12 фіксується, що «забезпечення якості є спільною відповідальністю органів державної влади та вищих освітніх установ» [22, с. 39]. В інших документах досить часто можна зустріти словосполучення «ефективність університетської освіти», «краще впровадження стандартів якості освіти», «стандартний навчальний план», «високі стандарти правничої підготовки та моральності» тощо. Водночас в умовах оновлення нормативних засад вітчизняної вищої юридичної освіти й концентрації підвищеної уваги на забезпеченні і якості цілком виправдано видається доцільність нормативного закріплення визначення поняття «якість вищої юридичної освіти». За основу можна взяти положення п.п. 23, 24 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., а саме визначення понять «якість вищої освіти», «якість освітньої діяльності» [23, с. 17]. Аналіз цих положень дозволяє вести мову або про «рівень здобутих знань, умінь, навичок, інших компетентностей, здобутих особою», або ж про «рівень організації освітнього процесу у ВНЗ», які відповідають «стандартам вищої освіти», котрі деталізуються у ст.ст. 9, 10 розділу III цього ж Закону. Такий підхід цілком можна було б використати і для фіксації визначення «якість вищої юридичної освіти» із вказівкою на рівень знань, навичок, професійних умінь, компетентностей, здобутих особою у сфері права, які відповідають встановленим стандартам вищої юридичної освіти, беручи до уваги те, що у проекті Концепції питанням стандартів приділяється достатньо уваги. Наявність такого визначення усунула б розмаїття підходів щодо розуміння якості вищої юридичної освіти у професійному, науковому, практичному середовищі, зорієнтувало б увагу на вміння, навички, знання, практичні професійні компетентності особи, встановлення їх відповідності загальнообов'язковим стандартам вищої юридичної освіти. Тим самим водночас істотно актуалізувало б процес завершення розробки і прийняття єдиного загальнодержавного стандарту вищої юридичної освіти, тим більше, що у розділі II проекту Концепції «Стандарт правничої освіти» це питання досить докладно висвітлено. Вказівка на стандарти повинна бути у визначенні поняття «якість вищої юридичної освіти» задля усунення довільних тлумачень щодо її критеріїв та показників визначення. Саме у цьому аспекті досить спірною виглядає думка І.В. Станкевич, яка пропонує удосконалити п. 23 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. у частині формулювання поняття «якість вищої освіти» із вилученням слів «відповідно до стандартів вищої освіти» й замінити їх таким: «відповідно до

вимог особистості та інших зацікавлених сторін» [1, с. 62]. Це істотно «розвиває» саме визначення й усуває будь-які відносно визначені засади для з'ясування якості такої освіти. Безперечно, під час формулювання відповідного визначення варто враховувати те, що воно має бути зрозумілим для суб'єктів правовідносин, за можливості, усувати будь-які передумови для довільного його тлумачення будь-якими суб'єктами. У разі розробки і прийняття стандарту вищої юридичної освіти з'ясування її якості істотно спрощується, оскільки з'являються конкретні показники і критерії, які є загальновідомими, загальнообов'язковими. Тим більше, що вже тривалий час здійснюється робота, зорієнтована на розробку такого стандарту, активно аналізується позитивний зарубіжний досвід вирішення цього питання, а також активно впроваджуються міжнародно-правові стандарти якості вищої освіти, управління якістю вищої освіти (наприклад, системи управління якістю. Настанови щодо застосування ISO 9001:2000 у сфері освіти, прийняті в Україні 28.09.2009 р. і діють із 01.07.2011 р.). Це дозволяє на міжнародному рівні регламентації відносин досягти виконання міжнародних зобов'язань України з питань забезпечення контролю за якістю системи освіти загалом та правничої зокрема (т.зв. співробітництво з удосконалення транскордонної освіти для сталого розвитку), на європейському (інтеграційному) рівні – інтегрувати правничу вітчизняну освіту до європейського правничого освітнього простору [24, с. 10], усунути «перешкоди, бар'єри під час адаптації національних освітніх систем до загальних, міжнародних, загальноєвропейських інтересів правничої освіти» [25, с. 31], національному рівні – безпосередньо регулювати питання якості правничої освіти в Україні, своєчасно «реагувати на потреби часу, запобігати невідповідностям кон'юнктури ринку правничої праці, професійній та соціальній неадаптованості випускників» [25, с. 31].

Слід одразу ж зазначити, що і до цього часу відсутня єдність підходів учених – представників різних наук, зокрема й юридичної, щодо визначення критеріїв і показників якості вищої юридичної освіти. В основному у роботах або ж подається їх узагальнений аналіз, або ж аналіз деяких із них без вказівки на те, що це є показником чи критерієм, а інколи спостерігається їх ототожнення. Незважаючи на їх певну «близькість», їх не варто ототожнювати. І у цьому сенсі доцільно підтримати думку І.А. Нечаєвої, яка висловлена нею щодо показників якості вищої освіти загалом, однак прийнятна і для вищої юридичної освіти зокрема: «Для ухвалення обґрунтованого рішення про досягнення або недосягнення певної якості варто за кожним показником вибрати деякий критерій чи набір критеріїв, характерний для рівневого підходу до оцінювання якості результатів освіти. Вибір критеріїв може здійснюватися, наприклад, експертним шляхом, повинен бути чітко орієнтованим на завдання управління якістю освіти» [26, с. 82]. Логічним є уточнення, що «для зниження суб'єктивізму під час оцінювання якості освіти цілком логічно використовувати ті показники, які допускають трансформацію у кількісні норми і критерії» [26, с. 82].

Необхідно зазначити, що спостерігаються різні підходи до виокремлення показників якості вищої, зокрема юридичної, освіти. Так, наприклад, К.Г. Михайлова, О.І. Назарко виокремлюють такі складники: якість навчально-методичної бази, якість педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу, якість суб'єкта навчання, змістовна якість, якість організації навчального процесу, якість результату з деталізованими розрахунками щодо кожного з них [5, с. 111]. Н.Т. Тверезовська пропонує п'ять груп показників визначення якості освіти: оптимальність проекту (програми), процес освіти, оцінка результатів, оцінка кінцевих параметрів, оцінка віддалених результатів освіти («відстрочений результат») [4, с. 17]. В.І. Бахрушин пропонує власний варіант «індикаторів» (саме цей термін він пропонує використовувати) оцінки вищої освіти, О.Д. Крупчан показниками якості юридичної освіти вважає «повноту, системність, глибину, міцність засвоєння навчального змісту юридичної освіти. Показниками якості вищої юридичної освіти є професійне критичне мислення, здатність і готовність випускників ВНЗ самостійно формулювати і вирішувати професійно значущі завдання, бути конкурентоздатними на внутрішньому і міжнародному ринках праці» [20, с. 51]. Доволі цікавий підхід демонструє С.В. Садрицька, яка пропонує три блоки показників якості

вищої освіти: а) якість потенціалу освіти (показники якості викладацького складу, якості контингенту студентів, стан матеріально-технічної бази ВНЗ); б) якість процесу освіти (ефективність комунікації між суб'єктами такого процесу, інноваційна активність керівництва, принципи менеджменту якості); в) якість результату освіти (працевлаштування випускників, їхня конкурентоспроможність у сфері права, професійні досягнення випускників) [9, с. 4]. С.Д. Ільєнкова пропонує виокремлювати такі показники якості: підготовки випускників ВНЗ, державних освітніх стандартів, навчально-методичної, технічної, лабораторної бази, освітніх технологій, професорсько-викладацького складу, змісту освіти, виховання, керівництва [27]. В.І. Іванников, М.Б. Челишкова пропонують шість груп показників якості вищої освіти: освітньої системи, навчального процесу, результатів навчання, інтенсивності наукової та інноваційної діяльності ВНЗ, обсягів вкладень в освіту, ефективності управлінської діяльності у ВНЗ [28]. Певний системний підхід демонструє І.А. Нечаєва із розподілом показників якості вищої освіти на три блоки: а) якість входу; б) якість процесу; в) якість виходу [26, с. 81]. При цьому цілком можливо її підтримати й використати цей узагальнений варіант для характеристики показників якості вищої юридичної освіти з виокремленням таких показників: 1) якість підготовки абітурієнтів; 2) якість професорсько-викладацького складу; 3) стан матеріально-технічного забезпечення ВНЗ; 4) мотивація професорсько-викладацького складу; 5) якість навчальних (освітніх) програм; 6) якість контингенту студентів; 7) якість інфраструктури; 8) якість знань (можна зробити уточнення – поточних і підсумкових знань, результатів відповідних атестацій); 9) інноваційна активність керівництва; 10) затребуваність, конкурентоспроможність випускників, рекламації випускників, досягнення випускників. Цікавим і цілком логічним є наповнення кожного із запропонованих показників критеріями. Так, наприклад, якщо йдеться про якість професорсько-викладацького складу, то варто виокремлювати компетентність кожного з його представників, науково-дослідну активність, мобільність, «потребу і здатність займатися викладацькою діяльністю», «ступінь адаптації до потреб сьогодення», «здатність установлювати контакти із зовнішнім і внутрішнім середовищем», «психологічну адаптованість» тощо [26, с. 82]. Отже, задля визначення якості вищої юридичної освіти необхідним є виокремлення (узгодження і нормативне закріплення, що частково вже зроблено у Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. у частині визначення стандарту освітньої діяльності та стандарту вищої юридичної освіти) показників і критеріїв, наявність яких дозволить з'ясувати рівень відповідності знань, умінь, навичок, компетентностей, отриманих особою, закріплених у стандартах загальнодержавного характеру. Саме показники і критерії якості вищої юридичної освіти й відіграватимуть роль «робочого матеріалу» для рейтингування ВНЗ, стандартизації освітньої діяльності. Доцільним є групування відповідних показників у три умовно виокремлені групи з робочими назвами «якість входу», «якість процесу», «якість результату» й використання їх для визначення якості вищої юридичної освіти.

Варто запропонувати таку модель показників якості вищої юридичної освіти: блок I – «Якість входу вищої юридичної освіти», який охоплює наявність законодавчої бази, якість контингенту абітурієнтів, визначення мети, завдань вищої юридичної освіти в Україні, мережу ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, наявність стандартів вищої юридичної освіти; II блок – «Якість процесу вищої юридичної освіти», який включає показники якості професорсько-викладацького складу ВНЗ та його вмотивованість, якість контингенту студентів та їх вмотивованість, інноваційність процесу підготовки, якість практично-орієнтованої складової частини навчального процесу, адаптованість навчального процесу до реальних вимог професійного ринку праці, потреб суспільства; блок III – «Якість результату вищої юридичної освіти», який включає якість атестації випускників, їх конкурентоспроможність, адаптованість до потреб професійного національного та міжнародного правничого ринку праці, стан задоволення потреб суспільства у правниках.

Стосовно показників блоку I «Якість входу вищої юридичної освіти» слід розпочати їх характеристику з наявності сучасної досконалої за змістом та ефективною у застосуванні законодавчої бази, яка б визначала засади вищої юридичної освіти та її якості. Одразу ж

варто зазначити, що сучасне вітчизняне законодавство про вищу юридичну освіту є досить великим за змістом, розгалуженим і розпорошеним у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили. При цьому базового акта, який визначав би засади вищої юридичної освіти, на жаль, немає, що істотно ускладнює розвиток останньої. Більше того, немає сучасної концепції вищої юридичної освіти та стандарту (у 2004 р. Міністерством юстиції України, Міністерством освіти і науки України та Міністерством праці та соціальної політики України був погоджений Тимчасовий галузевий стандарт вищої освіти України – бакалаврату). Відсутність відповідних базових документів ускладнює процес з'ясування якості вищої юридичної освіти, її забезпечення та зростання. Позитивно слід оцінити зусилля Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України, професійних правничих громадських організацій, наукової та освітянської фахової спільноти, зорієнтовані на розробку проекту Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії і проекту Стандарту вищої юридичної освіти, створення робочих груп для підготовки проектів відповідних документів, їх широкого громадського обговорення. Позитивно слід оцінити намагання розробників проекту Концепції визначити мету, завдання вищої юридичної освіти, докладно зафіксувати складові елементи стандарту відповідної освіти, а також елементи механізму регулювання відповідних відносин (інтегральні, загальні, спеціальні компетентності здобувача освіти, п. 17 розділу II). Проте нагальним є завершення процесу розробки та обговорення проектів цих документів, їх прийняття задля забезпечення належного регулювання відносин визначення якості вищої юридичної освіти в Україні. Зазначені документи мають бути своєрідним фундаментом для формування сучасного вітчизняного законодавства про вищу юридичну освіту, зокрема й про її якість. Загалом визнати рівень нормативно-правового забезпечення якості вищої юридичної освіти в Україні належним, на жаль, не можна з огляду на відсутність базових актів, які б визначали моделі поведінки суб'єктів відповідних правовідносин, показники якості, заходи реагування у разі недотримання вимог тощо. Так, наприклад, впровадження ЗНО рівня підготовки здобувачів рівня вищої освіти магістр актуалізували питання перевірки їх знань, умінь, компетентностей із шести навчальних дисциплін (блок «Право»). Водночас відсутність стандартів вищої освіти щодо змістовного наповнення навчальних програм із відповідних дисциплін урізноманітнює варіативність міри підготовки здобувачів – випускників різних ВНЗ, про що неодноразово зазначалося під час фахових обговорень проектів вищезазначених концептуальних документів (наприклад, наукова конференція «Методика викладання дисциплін адміністративно-правового циклу у ВНЗ України», вересень 2017 р., м. Харків). доцільним вбачається зосередження зусиль нормотворців та фахової громадськості у напрямі прискорення прийняття вищезазначеної Концепції, Стандарту вищої юридичної освіти, а у перспективі – й окремого законодавчого акта про вищу юридичну освіту, який би визначив її засади, зокрема стосовно якості.

Аналізуючи якість вищої юридичної освіти, як правило, увага експертів зосереджується на відповідних показниках якості контингенту студентів та професорсько-викладацького складу. Водночас поза увагою, на жаль, залишається якість контингенту абітурієнтів, що визнати виправданим не можна, оскільки якість відповідного контингенту істотно впливає на показники «якості входу». Багато у чому результативність професійної підготовки буде залежати від того, хто прийшов навчатися. Відповідне питання слід розглядати у комплексі з ліцензійними обсягами підготовки у ВНЗ та кількістю останніх в Україні. Значні обсяги ліцензійного обсягу й незначний відсоток у них осіб, які навчаються на держбюджетній основі, зумовлює домінування (у більшості ВНЗ України) т.зв. контрактного контингенту, результати ЗНО якого під час вступу не завжди є високими. Звідси вже об'єктивно зумовлені незначні показники якості контингенту на початковому етапі навчання впливають на показники якості всього блоку I. Цілком імовірно вбачається перегляд ліцензійних обсягів підготовки фахівців в Україні з концентрацією їх у більшості у провідних спеціалізованих (наприклад, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та класичних

вишах із достатнім рівнем ресурсного і кадрового забезпечення. Задля забезпечення підготовки вузькоспеціалізованих фахівців можна залишити незначні (об'єктивно обгрунтовані) обсяги ліцензійної підготовки майбутніх юристів на базі окремих ВНЗ (наприклад, для авіаційної галузі – на базі Юридичного інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України тощо) з обов'язковим забезпеченням спеціалізованої підготовки. Це істотно вплинуло б на якість абітурієнтів, контингенту студентів та випускників. Кількість «держбюджетних місць» має розподілятися між вишами з урахуванням їх ресурсного забезпечення, усіх показників якості, потреб держави у кадрах, переважно концентруватись у провідних фахових, класичних вишах з обов'язковим урахуванням нових правил формування і розподілу держбюджетних місць щодо кожного рівня вищої освіти [29, с. 7]. Це питання безпосередньо пов'язане й з іншими показниками якості блоку I – мета і завдання вищої юридичної освіти. Вирішення попереднього питання позитивно вплинуло б і на відповідні показники якості. Безперечно, наявна мережа вишів, які забезпечують підготовку майбутніх юристів в Україні. Їх кількість перевищує 200, зокрема в наявності й ті, які взагалі не мають достатніх ресурсів для організації навчального процесу, на що неодноразово вказувалось у фахових публікаційних джерелах. Надмірна кількість недостатньо ресурснозабезпечених (матеріально-технічними, лабораторними, кадровими, навчально-методичними та іншими ресурсами) вишів сприяє розпорощенню контингенту абітурієнтів, а у подальшому – істотному зниженню якості вищої юридичної освіти загалом. Потреба оптимізації мережі відповідних ВНЗ є нагальною потребою часу [30, с. 38], сприяти вирішенню цього питання має стандартизація вищої юридичної освіти (як ресурсних показників, процесу навчання, так і результатів). Стандартизація об'єктивно зумовить «природній процес оптимізації ВНЗ», навіть без надмірного використання державою адміністративних ресурсів. Позитивно слід оцінити намагання розробників проекту Концепції запропонувати варіант вирішення цього питання, а саме: концентрація процесу підготовки майбутніх правників у «правничих школах, які належать до сфери компетенції МОН України (класичні, профільні університети), та приватних ВНЗ, які отримали ліцензію МОН України» (п. 27 розділу II). Єдина підпорядкованість усіх вишів, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, сприятиме уніфікації моделі відповідних правовідносин. Вирішення цих питань сприяло б певним чином зростанню показників якості вищої юридичної освіти (блок I).

Стосовно показників блоку II «Якість процесу вищої юридичної освіти» слід зазначити таке. Вони нерозривно пов'язані з показниками блоку I і є своєрідним їх продовженням. Саме від того, якими будуть показники якості учасників навчального процесу – якості професорсько-викладацького складу та його вмотивованості, студентів та їх умотивованості, фактично буде залежати «діалог» між ними (а саме «діалогове спілкування» вважається експертами оптимальною моделлю правовідносин у процесі навчання [15, с. 40-41]), зацікавленість, умотивованість у «поглибленні» діалогової співпраці. Цілком логічним є нормативне закріплення вимог щодо професорсько-викладацького складу (високий рівень викладання, наявність наукового ступеню, ученого звання, академічна мобільність, мультилінгвальна підготовка й постійне підвищення рівня професійної компетентності, інноваційність підходу до виконання професійних обов'язків, цитованість результатів досліджень у міжнародних науково-метричних базах тощо) вишів, що забезпечують підготовку майбутніх юристів, моніторингове дослідження наявності кількісних та якісних вищезазначених критеріїв якості, впровадження рейтингового оцінювання якості кадрового складу вишів (як загальнодержавного, так і всередині ВНЗ). Слід зазначити, що така практика вже протягом тривалого часу існує у багатьох європейських державах, позитивно себе зарекомендувала й цілком може бути запозичена для України. Регулюючи це питання, одночасно закладається фундамент для вмотивованості кадрового корпусу «працювати над собою», «удосконалюватись». Показники якості професорсько-викладацького складу мають передбачати активне залучення до навчального процесу досвідчених юристів-практиків (з урахуванням оптимальних форм їхньої участі) як для проведення практичних занять

(переважно інноваційного характеру), так і для керівництва проходження практики, що істотно сприяло б посиленню «практично-орієнтованого складника навчального процесу», розширювало б можливості студентів в отриманні практичних компетентностей. Підготовка майбутніх юристів не має бути суто теоретичною, на це звертають увагу як роботодавці, так і студенти під час опитувань, анкетувань. Саме тому показники якості професорсько-викладацького складу мають враховувати й т.зв. «практичну частку». Діалоговість спілкування передбачає і відповідний показник якості контингенту студентів, їх умотивованість. Цілком логічно було б звернути увагу не тільки на кількісні показники студентів, а насамперед на якісні показники – їхню академічну мобільність, перемоги у конкурсних, рейтингових заходах, мультилінгвальність навчання, поєднання навчання із стажуванням у професійному середовищі. Цілком логічним вбачається і рейтингове оцінювання якості контингенту студентів (як загальнодержавного, так і всередині ВНЗ), їх умотивованості. Взагалі було б доцільно приділяти увагу аналізу результатів участі студентів у щорічних всеукраїнських олімпіадах, які висвітлюють рівень підготовки студентів, дають можливість зробити висновки стосовно показників якості результатів підготовки (у такому разі йдеться не про випускників, а отже, це показники якості саме процесу навчання) студентів за тією чи іншою правничою шкалою. Як слушно зазначив Л.І. Курінний, «за результатами олімпіади можливо навіть оцінити якість надання освітянських послуг як загалом у вишах, так і в окремих із них зокрема» [31, с. 3].

Невід’ємним складником показників якості блоку II є інноваційність навчального процесу, адаптованість його до реальних вимог часу, вимог професійного ринку праці, потреб суспільства. Чинними нормативними положеннями передбачена автономія ВНЗ у формуванні не менше 25% навчальних дисциплін «за вибором». Такі ж положення (із вказівкою на те, що вони не повинні передбачати менше ніж 75 кредитів ЄКТС) передбачено і у проекті Концепції (п. 18 розділу II). Це цілком виправданий крок в адаптуванні процесу підготовки майбутніх юристів до їх професійної діяльності, для забезпечення їх конкурентоздатності. Аналіз експертних оцінок роботодавців свідчить про те, що сучасний випускник вишу має знати не тільки «традиційний комплект базових положень», а й «вільно володіти іноземною юридичною мовою, бажано кількома, мати знання з інших дисциплін» на перетині з правом. Ринок потребує юристів, які мислять як інженери, біологи, програмісти, архітектори. Університети, які першими пропонують відповідні курси – медіаправо, медичне право, IT-право, фармацевтичне право та ін., вже сьогодні виграють боротьбу за студента, за їх конкурентоспроможність» [15, с. 40]. Своєчасність модифікації навчальних планів, впровадження інноваційних форм і методів навчання є запорукою високої якості навчання майбутніх юристів. Так, наприклад, з урахуванням реальних потреб національного та міжнародного ринків правничої праці істотно зростає попит на випускників (а можливо, на певному етапі і студентів) юридичних вишів із високим рівнем підготовки в IT-сфері, що вимагає певного корегування навчальних планів, організації навчального процесу, зокрема й із використанням «програм машинного навчання». Так, на базі Національного університету «Одеська юридична академія» успішно використовується бот Milana, який тестує знання студентів, приймаючи попередній залік, демонструє відеолекції й підбирає список рекомендованої літератури [32, с. 23]. Саме тому важливим є урахування інноваційних ініціатив вишу, адаптування навчального процесу до реальних потреб часу задля визначення показників якості блоку II.

I, нарешті, показники якості блоку III «Якість результату вищої освіти», які безпосередньо включають показники атестації випускників, їх працевлаштування, конкурентоспроможність на професійному правничому ринку праці. Основним показником у цьому блоці є показник єдиного державного іспиту випускників вишів – іспиту «допуску до професійної діяльності», «єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальності «Право» як необхідної умови допуску до посад в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, кваліфікаційні вимоги яких передбачають наявність вищої юридичної освіти» (п. 11 розділу I

проекту Концепції). Така практика існує уже протягом тривалого часу у багатьох європейських державах, передбачає об'єктивне оцінювання результатів підготовки випускників. Безперечно, задля забезпечення належного рівня організації і проведення такого іспиту необхідним є нормативне підґрунтя, вільний доступ до іспиту, своєчасність інформування, гарантування прозорості, об'єктивності, неупередженості, можливості оскарження. Розробка прозорої, доступної, зрозумілої процедури відповідного іспиту дасть можливість отримати показники якості підготовки фахівців як на базі кожного вишу окремо, так і у державі загалом. Зовнішнє оцінювання уже не є новелою для правничого середовища – формування нового суддівського корпусу тому приклад. Цілком логічним є впровадження такого оцінювання і для доступу до правничої професії загалом. Тим більше, що вже у 2016 р. мав місце експеримент із ЗНО результатів підготовки здобувачів рівня вищої освіти зі спеціальності «Право» на базі 9 вишів України, а у 2017 р. така процедура вже є загальнообов'язковою. Впровадження т.зв. зовнішніх форм оцінювання результатів підготовки студентів, випускників є оптимальною формою встановлення рівня їхніх знань, умінь, навичок, компетентностей. Усе це дозволяє визначити показники якості результатів вищої освіти (як у загальнодержавному масштабі, так і щодо кожного вишу окремо). Бажаним є максимально повне забезпечення впровадження таких форм (нормативне, інформаційне, організаційне, фінансове, кадрове) задля забезпечення їх результативності та ефективності. При цьому відповідні показники можуть бути: а) поточними, проміжними (щодо випускників окремого рівня вищої освіти), б) підсумковими (щодо випускників найвищого рівня вищої освіти). Важливою є співпраця у визначенні саме цих показників держави в особі уповноважених органів (зокрема, шляхом реалізації функції контролю [33, с. 10-11] і професійної громадськості задля максимального гарантування їх об'єктивності.

Отже, в сучасних умовах реформаційних процесів у галузі вищої юридичної освіти в Україні спільні зусилля держави, професійної наукової, практичної спільноти, зацікавленої громадськості мають бути зосереджені на формуванні надійного нормативно-правового фундаменту як функціонування вищої юридичної освіти, так і її якості. У цьому сенсі важливим вбачається проведення комплексу заходів, зорієнтованих на вирішення відповідних питань:

по-перше, доцільним вбачається ґрунтовне дослідження ресурсу якості вищої юридичної освіти у рамках планів діяльності та пріоритетних напрямів досліджень Національної академії правових наук України, виокремлення її показників, аналіз потенціалу кожного з них із тим, щоб сформуванню сучасний науковий базис для вітчизняної нормотворчості та правозастосування у відповідній сфері відносин;

по-друге, активізувати процес доопрацювання, обговорення та прийняття Концепції удосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії як базового документа для розробки сучасного вітчизняного законодавства про вищу юридичну освіту, зокрема її якості;

по-третє, необхідною є розробка і прийняття єдиного державного стандарту вищої юридичної освіти, розробленого на основі Концепції, у якому слід чітко закріпити показники якості вищої юридичної освіти, а також критерії для їх визначення;

по-четверте, якість вищої юридичної освіти слід розглядати як комплексне явище, яке формується шляхом поєднання показників трьох блоків: «показники якості входу», «показники якості процесу», «показники результату», нормативно визначити показники кожного із блоків у стандарті вищої юридичної освіти й передбачити їх загальнообов'язковий характер;

по-п'яте, задля забезпечення належного рівня якості вищої юридичної освіти доцільно:

- оптимізувати мережу ВНЗ, які здійснюють підготовку майбутніх юристів, підпорядкувавши їх МОН України, сконцентрувавши процес підготовки у профільних,

класичних державних ВНЗ та приватних ВНЗ, які отримали ліцензію; усунути можливість підготовки майбутніх юристів «непрофільними вишами»;

- переглянути процедуру формування та розподілу державного замовлення на підготовку кадрів з акцентом на профільні виші й обґрунтованим обсягом щодо інших;
- у стандарті передбачити «показники якості професорсько-викладацького складу» з акцентом на вмотивованість, удосконалення, рейтингування, академічну мобільність кожної одиниці;
- у стандартах зафіксувати «показники якості контингенту студентів вишів» з акцентом на вмотивованість, академічну мобільність, мультилінгвальність, рейтингування кожного;
- нормативно закріпити інноваційність організації навчального процесу, адаптованість навчальних планів до реальних потреб правового ринку праці, потреб суспільства, обов'язкову практично-орієнтовану складову частину навчального процесу – складові елементи «показників якості процесу навчання»;
- нормативно закріпити обов'язкове рейтингове оцінювання результатів участі студентів у конкурсних, експертних, рейтингових фахових заходах (загалом у державі і всередині ВНЗ), зовнішнє незалежне оцінювання результатів підготовки, єдиний державний кваліфікаційний іспит як умову допуску до професійної діяльності як складники якості результатів вищої юридичної освіти; забезпечити інформаційне, методичне, кадрове, матеріальне їх проведення;
- передбачити нормативні засади участі у забезпеченні якості вищої юридичної освіти в Україні держави в особі уповноважених органів (узгодивши з положеннями Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.) і професійних правничих громадських організацій, зокрема й стосовно вжиття заходів щодо її підвищення.

За умови реалізації вищезазначених заходів можливе формування нормативного базису для забезпечення якості вищої юридичної освіти, а концентрація зусиль усіх учасників відповідних правовідносин щодо виконання встановлених нормативних приписів сприятимуть її істотному зростанню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Станкевич І.В. Сутність поняття «якість вищої освіти» в сучасних умовах розвитку / І.В. Станкевич // *Economic Annals XXI*. – 2015. – № 9-10. – С. 60-63.
2. Азгальдов Г.Г. Квалиметрия в высшей школе / Г.Г. Азгальдов, А.В. Костин. – М. : Информ-Знание, 2012. – 178 с.
3. Чемерис А.О. Якість освіти як загальна тенденція європейської інтеграції / А.О. Чемерис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1463/1/05choaei.pdf>.
4. Тверезовська Н.П. Якість освіти: від постановки цілей до досягнення мети / Н.П. Тверезовська // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»*. – 2012. – Вип. 175. – Ч. 2. – С. 11-20.
5. Михайльова К.І. Якість освіти як теоретична проблема: методологічні підходи до аналізу / К.І. Михайльова, О.І. Назарко // *Грані*. – 2010. – № 2. – С. 108-113.
6. Зборовский Г.Е. Социология образования: [учеб. пособ.] / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина. – М. : Гардарики, 2005. – 383 с.
7. Шишов С.Е. Мониторинг качества образования в школе / С.Е. Шишов, В.А. Кальней. – М. : Пед. образование России, 1999. – 320 с.

8. Козлова О. Якість освіти як педагогічна проблема / О. Козлова // *Управління освітою*. – 2001. – № 14. – С. 10.
9. Садрицька С.В. Якість університетської освіти : чинники та механізми актуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. соціолог. Наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / С.В. Садрицька. – Харків, 2011. – 18 с.
10. Парсяк К.В. Управління якістю освітніх послуг у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / К.В. Парсяк. – Херсон, 2015. – 20 с.
11. Тацій В.Я. Наразі дійсно існує проблема ефективності системи вищої юридичної освіти, оптимізації мережі правничих ВНЗ / В.Я. Тацій // *Закон і бізнес*. – 2015. – № 27 (4–10 липня). – С. 1, 4-5.
12. Богунов В. Може, щось у консерваторії підправити... Проблеми правової системи країни пов'язані з низькою якістю юридичної освіти / В. Богунов // *Закон і бізнес*. – 2016. – № 19–20 (14-20 травня). – С. 2.
13. Ковальський В.С. Концепція вдосконалення правничої освіти : приєднуємося до обговорення / В.С. Ковальський // *Юридичний вісник України*. – 2016. – № 41 (14-20 жовтня). – С. 3.
14. Ковальський В.С. Державний стандарт вищої юридичної освіти : гармонізація та ефективність : [Розмова з проректором Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого, заст. голови Науково-методичної комісії з права МОН України В.В. Комаровим] / В.С. Ковальський, Ф. Ілляк // *Юридичний вісник України*. – 2007. – № 37 (15-21 вересня). – С. 1, 7.
15. Беляєва К. Граніт науки на сучасний лад, або коли очікувати реформування вищої юридичної освіти / К. Беляєва // *Юридична газета*. – 2016. – 20 грудня. – № 51 (549). – С. 1, 40-41.
16. Біла книга з реформування української освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти : німецько-український досвід» (м. Київ, 21–22.11.2014 р.). – К. : Корпорація «Наук. парк Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2015. – 360 с.
17. Воронцова К.В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної освіти незалежної України / К.В. Воронцова // *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*. – 2015. – Вип. 31. – С. 275-281.
18. Сущенко В.М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні / В.М. Сущенко // *Наукові праці : науково-методичний журнал*. – Миколаїв, 2007. – Т. 69. – Вип. 56. – С. 184–187.
19. Гусарев С.Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти : [монографія] / С.Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 375 с.
20. Крупчан О.Д. До питання про якість юридичної освіти / О.Д. Крупчан // *Правове регулювання економіки*. – 2013. – № 13. – С. 48-52.
21. Шаров О. Міністерство пропонує прозору модель розподілу місць держзамовлення для магістратури / О. Шаров // *Освіта України*. – 2017. – № 15–16 (24 квітня). – С. 4-5.
22. Вища юридична освіта в Україні : виклики сьогодення : матер. наук.-практ. конфер. (3-5 черв. 2010 року, м. Алушта). – Алушта, 2010. – 40 с.
23. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. – К. : Ін Юре, 2014. – 164 с.

24. Гаращук О. Зарубіжний досвід допоможе : [як підвищити якість української вищої освіти і прискорити процес її входження до європейського науково-освітнього простору] / О. Гаращук // Освіта України. – 2015. – № 5 (2 лютого). – С. 10.
25. Рідей Н. Міжнародні стандарти та настанови із забезпечення й управління якістю освіти / Н. Рідей, Д. Шофолов, А. Ільчик // Освіта і управління. – 2012. – Т. 15. – № 1. – С. 23-32.
26. Нечаєва І.А. Формування системи показників якості вищої освіти / І.А. Нечаєва, Г.Д. Нечаєва // Економіка і регіон. – 2012. – № 2 (33). – С. 79-83.
27. Ильенкова С.Д. Показатели качества образования / С.Д. Ильенкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mirznanii.com/a/207582/pokazateli-kachestva-obrazovaniya>.
28. Звонников В.И. Контроль качества обучения при аттестации : компетентностный подход / В.И. Звонников, М.Б. Чельшкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litresp.ru/chitat/ru/3/zvonnikov-viktor-ivanovich/kontrolj-kachestva-obucheniya-pri-attestatcii-kompetentnostnij-podhod>.
29. Модернізація правничої освіти. Перші кроки / підгот. Д. Шуклін // Освіта України. – 2016. – № 38 (26 вересня). – С. 6-7.
30. Всеукраїнська олімпіада в Запоріжжі : заклик до розмови про якість правової освіти / підгот. Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2017. – 21-27 квітня. – № 16 (1136). – С. 2-3.
31. Коломоєць Т.О. Необхідно відмовитися від практики, коли юристів готують неюридичні ВНЗ / Т.О. Коломоєць // Юридична газета. – 2016. – 18 жовтня. – № 42 (540). – С. 1, 38-39.
32. Саченко С. Трудноустройство. Восстание машин на рынке труда неизбежно – количество ботов, готовых заменить в рутинной работе отдельные категории юристов, стремительно растет, а «IQ» этих программ постоянно повышается. Вопрос лишь в том, когда наступит час икс / С. Саченко // Юридическая практика. – 2017. – 25 апреля. – № 17 (1009). – С. 23.
33. Гурак Р. Ми хочемо трансформувати систему так, щоб мати можливість підвищувати якість освіти / Р. Гурак // Освіта України. – 2017. – № 15-16 (24 квітня). – С. 10-11.

REFERENCES

1. Stankevych, I.V. (2015), “The essence of the concept of “quality of higher education” in the present conditions of development”, *Economic Annals XXI*, no. 9-10, pp. 60-63.
2. Azhaldov, H.H. and Kostin, A.V. (2012), *Kvalimetriya v vysshey shkole* [Qualimetry in high school], Inform-Znanie, Moscow, Russia.
3. Chemeris, A.O. “Quality of education as a general trend of European integration”, available at : <http://eprints.zu.edu.ua/1463/1/05choaei.pdf>.
4. Tverezovska, N.P. (2012), “Quality of education : from goal setting to goal achievement”, *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Ser. : Pedagogika. Psykholohiya. Filosofiya*, iss. 175, part. 2, pp. 11-20.
5. Mykhaylova, K.I. and Nazarko, O.I. (2010), “The quality of education as a theoretical problem : methodological approaches to analysis”, *Hrani*, no. 2, pp. 108-113.
6. Zborovskiy, G.E. and Shuklina, E.A. (2005), *Sotsiologhiya obrazovaniya : ucheb. pos.* [Sociology of education : textbook], Hardariki, Moscow, Russia.

7. Shishov, S.E. and Kalney, V.A. (1999), *Monitorinh kachestva obrazovaniya v shkole* [Monitoring the quality of education at school], Pedagogicheskoe obrazovanie Rossii, Moscow, Russia.
8. Kozlova, O. (2001), "Quality of education as a pedagogical problem", *Upravlinnya osvityou*, no. 14, p. 10.
9. Sadrytska, S.V. (2011), "The quality of university education : factors and mechanisms for updating", Thesis abstract for Cand. Sc. (Sociology), 22.00.04, Kharkiv, Ukraine.
10. Parsyak, K.V. (2015), "Management of the quality of educational services in higher educational establishments", Thesis abstract for Cand. Sc. (Economic), 08.00.04, Kherson, Ukraine.
11. Tatsiy, V.Ya. (2015), "Currently there is a problem of the efficiency of the system of higher legal education, optimization of the network of law HEI", *Zakon i biznes*, no. 27, (July 4-10), pp. 1, 4-5.
12. Bohunov, V. (2016), "Maybe to fix something in the conservatory... Problems of the legal system of the country connected with low quality of legal education", *Zakon i biznes*, no. 19-20 (May 14-20), p. 2.
13. Kovalskyi, V.S. (2016), "The concept of improving the legal education : join the discussion", *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 41 (October 14-20), p. 3.
14. Kovalskyi, V.S. Ilyuk, F. (2007), "State standard of higher legal education : harmonization and efficiency" : Talk with the Vice-Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Deputy Chairman of the Scientific and Methodological Commission on Law of the Ministry of Education and Science of Ukraine V.V. Komarov, *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 37 (September 15-21), pp. 1, 7.
15. Беляева, К. (2016), "Hitting the books in a modern way, or When to expect the reform of higher legal education", Legal newspaper, December 20, no. 51 (549), pp. 1, 40-41.
16. (2015), *Bila knyha z reformuvannya ukrayinskoyi osvity (za materialamy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Evropeyzatsiya ukrayinskoyi yurydychnoyi osvity : nimetsko-ukrayinskyi dosvid»* [White Paper on the Reform of Ukrainian Education (based on materials of the international scientific and practical conference "Europeanization of Ukrainian Legal Education : German-Ukrainian Experience"], Kyiv, November 21-22, 2014, Corporation is the "Scientific park of the Kyivan national university of the name Taras Shevchenko", Kyiv, Ukraine.
17. Vorontsova, K.V. (2015), "The state of study of the development of higher legal education of independent Ukraine", *Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU. Seriya Filolohiya. Pedagogika. Psykholohiya*, iss. 31, pp. 275-281.
18. Sushchenko, V.M. (2007), "Modern problems of reforming legal education and science in Ukraine", *Naukovi pratsi : naukovo-metodychnyi zhurnal*, Vol. 69, Iss. 56, pp. 184-187.
19. Gusarev, S.D. (2005), *Yurydychna diyalnist : metodolohichni ta teoretychni aspekty : monohrafiya* [Legal activity : methodological and theoretical aspects : monograph], Znannya, Kyiv, Ukraine.
20. Krupchan, O.D. (2013), "On the issue of the quality of legal education", *Pravove rehulyuvannya ekonomiky*, no. 13, pp. 48-52.
21. Sharov, O. (2017), "The Ministry offers a transparent model for distributing state-commissioned places for a magistracy", *Osvita Ukrainy*, no. 15-16 (April 24), pp. 4-5.

22. (2010), *Vyshcha yurydychna osvita v Ukrayini : vyklyky sohodennya : materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Higher Legal Education in Ukraine : Challenges of the Present : materials of the scientific and practical conference], June 3-5, 2010, Alushta, Ukraine.
23. (2014), “On Higher Education” : Law of Ukraine (official text adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 01.07.2014), In Yure, Kyiv, Ukraine.
24. Harashchuk, O. (2015), “Foreign experience will help : [how to improve the quality of Ukrainian higher education and accelerate the process of its entry into the European scientific and educational space]”, *Osvita Ukrayiny*, no. 5 (February 2), p. 10.
25. Ridey, N., Shofolov, D. and Ilchuk, A. (2012), “International standards and guidelines for the provision and quality management of education”, *Osvita i upravlinnya*, vol. 15, no. 1, pp. 23-32.
26. Nechaeva, I.A. and Nechaeva, H.D. (2012), “Formation of the system of indicators of higher education quality”, *Ekonomika i rehion*, no. 2 (33), pp. 79-83.
27. Penkova, S.D. “Indicators of the quality of education”, available at : <http://mirznanii.com/a/207582/pokazateli-kachestva-obrazovaniya>.
28. Zvonnikov, V.I. and Chelyshkova, M.B. “Quality control of training in certification : competency approach”, available at : <http://litresp.ru/chitat/ru/3/zvonnikov-viktor-ivanovich/kontrolj-kachestva-obucheniya-pri-attestacii-kompetentnostnij-podhod>.
29. Shuklin, D. (2016), “Modernization of legal education. The first steps”, *Osvita Ukrayiny*, no. 38 (September 26), pp. 6-7.
30. Kurinnyi, L. (2017), “All-Ukrainian Olympiad in Zaporizhzhia : Call to talk about the quality of legal education”, *Yurydychnyi visnyk Ukrayiny*, April 21-27, no. 16 (1136), pp. 2-3.
31. Kolomoets, T.O. (2016), “It is necessary to abandon the practice when lawyers are trained by non-legal universities”, *Yurydychna hazeta*, October 18, no. 42 (540), pp. 1, 38-39.
32. Sachenko, S. (2017), “Complexity of employment. Rise of the machines in the labour market is inevitable – the number of bots ready to replace certain categories of lawyers in the routine work is growing rapidly, and the “IQ” of these programs is constantly increasing. The only question is when the turning point comes”, *Yuridicheskaya praktika*, April 25, no. 17 (1009), p. 23.
33. Hurak, R. (2017), “We want to transform the system so that we can improve the quality of education”, *Osvita Ukrayiny*, no. 15-16 (April 24), pp. 10-11.

УДК 341.223.1«19»

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Рекотов П.В., к.ю.н., доцент

*Запорізька державна інженерна академія, пр. Соборний, 226, м. Запоріжжя, Україна
recotov@meta.ua*

У статті розглянуто питання змісту поняття «військова окупація» в міжнародному праві та еволюцію цього правового інституту до середини ХХ ст., його розуміння, значення й залежність від особливостей того чи іншого історичного періоду, вказані характерні ознаки.

Ключові слова: вторгнення, захоплення, військова окупація, режим військової окупації, права й обов'язки окупанта.

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «ВОЕННАЯ ОККУПАЦИЯ» В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ ДО СЕРЕДИНЫ XX СТ

Рекотов П.В.

*Запорожская государственная инженерная академия, пр. Соборный, 226, г. Запорожье, Украина
recotov@meta.ua*

В статье рассмотрен вопрос содержания понятия «военная оккупация» и эволюция этого правового института до середины XX ст., его понимание, значение и зависимость от особенностей того или иного исторического периода, отмечены характерные признаки.

Ключевые слова: вторжение, захват, военная оккупация, режим военной оккупации, права и обязанности оккупанта.

THE CONTENT OF THE NOTION OF MILITARY OCCUPATION UNTIL THE MIDDLE OF THE 20th CENTURY IN INTERNATIONAL LAW

Rekotov P.V.

*Zaporizhzhya State Engineering Academy, ave. Soborny, 226, Zaporizhzhya, Ukraine
recotov@meta.ua*

The matter of the content of the notion of military occupation and the evolution of this law institute until the middle of the 20th century is dealt with in the article, it's considered understanding, meaning and dependence of the notion on the features of the historical period, and characteristics.

It is defined the distinguishing of military occupation (as an international humanitarian law institute or the law of war, as it then was) and its singling out among the other forms of occupying territory happened during the second stage of development of this law institute. During that period the rights of occupier were limited and the responsibilities for the population of the occupied territory were assigned for the first time. However, the existing regulations didn't take into account all the military realities of those years.

It is stressed the international law of the 19th and 20th centuries defined differently the notion of occupation. In determining the occupation, its different sides were taken as a basis.

It's specified civilized society vision for specific features and signs of occupation that determined the content of the notion took account of the interests of local civilian population, prisoners of war and included rules of possession and use various forms of property, use of weapons etc.

Despite this, there weren't identified an exhaustive list of signs thanks to which it's possible to qualify clearly certain case as a military occupation until the middle of the 20th century.

Key words: invasion, seizure, military occupation, military occupation regime, rights and obligations of the occupier.

Реалії сьогодення вимагають урахування історичного правового досвіду для вирішення сучасних проблем розбудови держави та правотворення. З огляду на це вивчення еволюції такого правового інституту, як військова окупація, а також факторів, що впливали на цей процес і визначали формування змісту аналізованого поняття впродовж тривалого періоду історії до середини XX ст., становить важливий науковий і практичний інтерес.

Проблеми військової окупації розглядалися у низці робіт загального та спеціального характеру як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема О. Ейхельмана, М. Догеля, Ф. Мартенса, М. Єпанешнікова, Е. Сімсона, Ф. Ліста, В. Грабаря, Є. Гараніна, Є. Черномордика, О. Тіунова, Р. Хайрова, І. Арцибасова, Є. Коровіна, Ю. Колосова, П. Бірюкова, Я. Броунлі, К. Буна, В. Івашенка, І. Котлярова, Й. Дінштейна, Ф. Кальсховена, М. Цюрупи, В. Дяченко, С. Ратнера, Я. Ронена, І. Жаровської, Ж. Хенкертса, Е. Кастрена, В. Чхиквадзе, В. Шуршалова, І. Макарова, О. Марусяка, О. Вовка та інших.

Названими й іншими науковцями зроблено вагомий внесок у вивчення проблем, пов'язаних із військовою окупацією, однак зміст цього поняття в зазначений період предметом окремої наукової розвідки не був. Висвітлення саме цього аспекту є метою статті.

Військова окупація та її здійснення, які є одним із завдань війни, регулюються законами та звичаями, розвиток яких відбувався так: окремі більш гуманні прийоми поступово ставали звичаєм і предметом зобов'язань, прийнятих за договорами, перетворюючись, таким чином, на правову норму.

Термін «окупація» (лат. *occupatio*) уперше з'явився в римському праві. Окупація являла собою оволодіння речами, що не мали власника («нічийми», *res nullius*, і покинутими власниками, *res derelictae*), з метою привласнення.

У розвитку військової окупації можна виділити декілька етапів:

1. З найдавніших часів – Французька буржуазна революція 1789 р.
2. Французька буржуазна революція 1789 р. – Брюсельська конференція 1874 р. (включно).
3. Брюсельська конференція 1874 р. – прийняття Женевських конвенцій 1949 р.
4. Прийняття Женевських конвенцій 1949 р. – донині.

Особливістю першого етапу було ототожнення окупації із захопленням території. Підставою для історично первинної окупації були фіктивна й ефективна окупації, тобто зайняття державою території, яка нікому не належала або прирівнювалась до такої. Цей вид окупації приводив до повного підпорядкування окупованої території верхній владі окупанта та був одним із перших способів і джерел остаточного придбання державою нової території й суверенітету над нею. Ця форма окупації могла бути здійснена також без застосування збройних сил окупанта. Іншою підставою для окупації вже освоєних земель було агресивне захоплення з метою наживи та присвоєння території [1, с. 153].

Цей процес визначався трьома принципами. Перший із них полягав у тому, що воюючий повинен був мати право на застосування сили в будь-яких обсягах і вигляді, необхідних для здолання супротивника. Другий принцип – це принцип гуманності, який забороняв воюючим сторонам застосовувати такі види й міру насильства, які не були необхідними для перемоги над супротивником. Третій принцип – принцип лицарства, який виник ще в середньовіччі та вимагав від супротивників певної чесності в прийомах наступу й оборони та деякої взаємної поваги. Як тільки звичай війни приймався за договором і перетворювався на закон війни, він за всіх обставин та умов набував обов'язкової сили для воюючих держав. Це положення не стосувалось лише випадків репресалій, які застосовувались проти воюючої держави як відплата за незаконні акти війни, здійснені особами, які належать до складу її збройних сил, або іншими її підданими.

Вважалося, що воюючий, якому вдалось захопити всю чи частину ворожої території, виконав дуже важливе військове завдання. У нього є можливість не лише утримувати за собою протягом деякого часу захоплену територію та тим самим спонукати супротивника підкоритись умовам миру, а й використати ресурси супротивної сторони для досягнення своєї мети.

У минулі часи ворожа територія, захоплена воюючим, безумовно вважалась його державною власністю. Він міг вчиняти з нею та її населенням на власний розсуд: знищувати вогнем і мечем усе, що перебувало на зайнятій території, повертати на свою користь усю захоплену державну й приватну власність, убивати жителів, брати їх у полон чи приводити до присяги на вірність. Початок окупації, як правило, співпадав із захопленням територій. Завершення військової окупації мало місце за залишення територій за умови неможливості зберігати владу, вигнання загарбника, залишення загарбником розорених територій, укладення мирної угоди.

Поняття військової окупації в середньовіччі не існувало. Для цього періоду будь-яке зайняття ворожої території військом супротивника ототожнювалось із завоюванням. Зайняття території розглядалось як *res nullius*, і територія разом із населенням за правом військової здобичі ставала власністю загарбника. У цей час панував вотчинний погляд на територію. Навіть тимчасове її зайняття розглядалось як завоювання. Окупант прирівнювався до суверена та розпоряджався захопленою територією як своєю власністю. Загарбники дарували, продавали, обмінювали, заповідали й відчужували в будь-який інший спосіб зайняту територію або присвоювали її, вважаючи себе законними власниками [2, с. 71].

Не чекаючи остаточного результату війни й закріплення свого становища на захопленій території, окупант міг навіть вирішити її долю та поступитись нею третій державі. Так було

під час Північної війни (1700-1718 рр.), коли в 1715 р. Данія продала окуповані нею шведські території – Бремен і Верден – Ганноверу.

Перші спроби обмеження свавілля окупантів (зокрема, заміна безжального винищування полонених зверненням у рабство та відмова від невиправданих військовою необхідністю спустошень) мотивувались скоріше обачливими інтересами переможця, ніж гуманними міркуваннями.

Поняття військової окупації в міжнародному праві з'явилося лише в середині XVIII ст. Уперше чітко відмінність військової окупації від завоювання в науці міжнародного права надав Е. де Ваттель у 1758 р. в книзі «Право народів, або принципи природного права, що застосовуються до поведінки й справ націй і суверенів». Він перший відмовився від доктрини, що територія переходить *res nullus* у власність окупанта, і вказав, що військовий окупант може придбати право суверенітету лише після того, як первинний і законний суверен буде вигнаний із країни шляхом повного завоювання або відмовиться від свого верховенства за договором [3, с. 589].

Не викликало сумнівів право окупанта примушувати жителів захопленої території служити в його власній армії та боротись проти своєї законної верховної влади. Під час Семирічної війни прусський король Фрідріх II неодноразово робив примусові набори в окупованій його військами Саксонії. Та протягом другої половини XVIII ст. цей стан речей поступово почав змінюватись. Різниця між тимчасовою військовою окупацією та дійсним придбанням території [4] внаслідок завоювання й скорення ставала очевидною. Однак пройшло чимало часу після наполеонівських війн, доки теорія та практика міжнародного права зробили відповідні висновки з факту існування такої різниці.

Про це свідчить робота німецького вченого А. Гефтера «Сучасне міжнародне право», яка вийшла в 1844 р., де він у п. п. 126, 127 і 128 пише про юридичне становище комбатантів (пасивних та активних), мирного населення та військовополонених [5, с. 24].

Однак для того, щоб створити норми, які тепер є загальновизнаними та в багатьох відношеннях отримали позитивне відбиття у ст. ст. 42–56 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни (підписане 18 жовтня 1907 р.) [6, с. 117-119], було необхідне все XIX ст.

Відособлення військової окупації (як інституту міжнародного гуманітарного права чи права війни, як воно називалось того часу) і її виокремлення з-поміж інших форм заволодіння ворожою територією відбувалось на другому етапі розвитку цього правового інституту. У цей період уперше обмежувались права окупанта та покладалась обов'язки щодо населення окупованої території. Однак норми щодо окупації, що діяли в той період, не враховували всіх реалій воєн тих часів.

Важливою є вся сукупність прав та обов'язків окупанта, які належать до питань політичного управління територією і його політичної влади над її населенням [7, с. 223-237]. Принцип, який лежить в основі діючих норм, полягає в такому: хоч окупант і не набуває прав суверенітету щодо захопленої території внаслідок одного лише факту її окупації, проте під час неї він фактично здійснює військову владу над цією територією. Оскільки окупант тим самим перешкоджає здійсненню влади законного уряду та вимагає, щоб населення корилось встановленій ним самим владі, він повинен управляти окупованою територією з огляду не лише на свої військові інтереси, а й, наскільки це можливо, на інтереси місцевого населення. Таким чином, міжнародне право не тільки надає окупанту певні права, а й покладає на нього певні обов'язки.

Зараз уже не викликає заперечень положення, яке стверджує, що саме лише вторгнення ще не є окупацією. Вторгнення – це вступ військ до країни супротивника. Різниця між вторгненням та окупацією стає очевидною з того, що окупант встановлює певне управління окупованою територією, тоді як вторгнення цього не передбачає. Однак окупація, як правило, співпадає з вторгненням. Як тільки війська вступають на певну територію та

захоплюють яке-небудь селище чи місто, вони відразу ж займають приміщення місцевих органів влади, пошту тощо та встановлюють над ними контроль. З військової позиції такі території вважаються після цього окупованими [8, с. 113].

Міжнародне право XIX ст. та право XX ст. по-різному визначають окупацію. Існуючі поняття є досить суперечливими або підкреслюють одну зі сторін військової окупації, не надаючи повного визначення. Коли ж і за яких умов територія повинна вважатись окупованою?

Під час визначення окупації беруться за основу різні її сторони. Англійський юрист Л. Оппенгейм пише: «Окупація – це вторгнення плюс заволодіння ворожою територією, розраховане на те, щоб хоча б тимчасово утримати цю територію за собою» [9, с. 415]. Г. Шварценбергер розглядає військову окупацію як сукупність правил, які встановлюють справедливий компроміс між інтересами мирного населення та вимогами військового часу. Фінський учений Е. Кастрен визначає окупацію як тимчасове здійснення влади, що регулюється правилами права війни, над тією частиною ворожої території, яка фактично підкорена воюючим. А. Давидов пише: «Окупація – це тимчасове, насильницьке заволодіння всією чи частиною державної території супротивника» [10, с. 29]. Ф. Ліст говорить, що зайняття ворожої території «має своїм наслідком лише фактичну й тимчасову заміну правомірної державної влади державною владою окупанта тією мірою, якою війська останнього в змозі проявити свою владу» [6, с. 418].

Як бачимо, ці визначення потребують певних уточнень і більшої деталізації, оскільки вони акцентують увагу лише на окремих аспектах такого явища, як військова окупація.

Стаття 42 Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. (IV Гаазька конвенція) розділу III «Військова влада над територією ворожої держави» встановлює, що територія вважається окупованою, якщо вона дійсно перебуває під владою ворожої армії, яка поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена та в змозі здійснювати свою діяльність [11, с. 26]. Це визначення також не точне, проте воно точне настільки, наскільки це було можливо для юридичного визначення окупації на той час.

Еволюція військової окупації до середини XX ст. дає можливість назвати низку характерних особливостей цього поняття з позицій міжнародного права:

1. Режим військової окупації встановлюється в результаті військових дій, які приводять до зайняття збройними силами однієї з воюючих держав усїєї чи частини території супротивника.
2. Міжнародне право вимагає, щоб військова окупація була ефективною, тобто підтримувалась перебуванням на зайнятій території контингентів окупаційних військ (ст. 42 Положення про закони та звичаї сухопутної війни) [11, с. 26]. Ефективне ж здійснення влади окупантом на захопленій території передбачає несення ним низки міжнародно-правових обов'язків щодо мирних жителів, їх майна, власності держави тощо (ст. 43 Гаазької конвенції).
3. Військова окупація має тимчасовий характер. Завоювання території саме по собі не може бути способом її придбання. Юридичне володіння територією відрізняється від фактичного володіння, оскільки останнє ще не має юридичного виправдання, не оформлене договірним шляхом. Міжнародне право дозволяє лише тимчасову військову окупацію території та забороняє анексію, тобто насильницьке захоплення земель усупереч волі населення [12].
4. До поняття тимчасової окупації входить принцип відповідальності окупанта за порушення норм міжнародного права, які регулюють режим окупації. Агресор несе відповідальність за підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни, грабїж і

вигнання в рабство мирного населення окупованих територій, знищення й пограбування державної та іншої власності, музеїв, бібліотек, розкрадання культурних цінностей.

Такими були основні уявлення цивілізованого суспільства щодо ознак і характерних особливостей здійснення військової окупації, які визначали зміст поняття. Вони значною мірою враховували й захищали інтереси місцевого мирного населення, військовополонених, передбачали певні правила щодо заволодіння та використання різних видів власності, використання зброї тощо. Проте зазначене свідчить також про те, що на середину ХХ ст., на жаль, не було надано з позицій міжнародного права («права війни», «законів війни», «законів і звичаїв війни», «міжнародного військового права») вичерпного переліку ознак, за якими можна було б чітко кваліфікувати певний випадок як військову окупацію. При цьому особливо важливо, що вимоги норм на той час дещо відставали та не повністю відповідали вимогам розвитку суспільства, науки, військової техніки, тактики й стратегії, що зберігає свою актуальність також стосовно сучасних збройних конфліктів і, зокрема, військової окупації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хайров Р.З. Генезис и периодизация правового института военной оккупации / Р.З. Хайров // Право и образование. – 2008. – № 2. – С. 153–159.
2. Коровин Е.А. История международного права / Е.А. Коровин. – М. : Типография МИД СССР, 1946. – Вып. 1. – 108 с.
3. Хайров Р.З. Понятие и признаки военной оккупации / Р.З. Хайров // Российский военно-правовой сборник. – М. : За права военнослужащих, 2007. – № 9. – С. 588–591.
4. Юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – М. : Государственное изд-во юрид. л-ры, 1952. – 782 с.
5. Рудюк С.П. Міжнародне гуманітарне право : [конспект лекцій] / С.П. Рудюк. – К. : МО України, 2004. – 201 с.
6. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении / Ф. Лист. – Юрьев, 1917. – 626 с.
7. Де Мулинен Ф. Право войны : руководство для вооруженных сил / Ф. де Мулинен. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1993. – 326 с.
8. Право війни. Порадник для командного складу Збройних Сил України. – К. : ВКФ «Любава», 1996. – 128 с.
9. Оппенгейм Л. Международное право / Л. Оппенгейм. – М. : Иностр. лит., 1949. – Т. 2. – 439 с.
10. Давыдов А.И. Война и международное право / А.И. Давыдов. – М. : ВЮЗИ, 1955. – 44 с.
11. Международное право. Ведение боевых действий : сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1995. – 224 с.
12. Дипломатический словарь : в 3 т. / гл. ред. А.А. Громыко. – М. : Политиздат, 1971-1972. – Т. 1. – 1971. – 611 с.

REFERENCES

1. Khayrov, R.Z. (2008), "Genesis and periodization of military occupation law institute", *Pravo i obrazovanie*, no. 2, pp. 153–159.
2. Korovin, E.A. (1946), *Istoriya mezhdunarodnoho prava* [History of international law], vol 1, Tipografiya Foreign ministry the USSR, Moscow, Russia.
3. Khayrov, R.Z. (2007), "Concept and elements of military occupation", *Rossiyskiy voenno-pravovoy sbornik*, no. 9, pp. 588-591.

4. (1952), *Yuridicheskiy slovar* [Law dictionary], Gosudarstvennoe izd-vo yurid. 1-ry, Moscow, Russia.
5. Rudyuk, S.P. (2004), *Mizhnarodne humanitarne pravo. Konspekt lekciy* [International humanitarian law. Lecture notes], MO Ukraine, Kyiv, Ukraine.
6. List, F. (1917), *Mezhdunarodnoe pravo v sistematicheskoy izlozhenii* [International law in a consistent manner], Yurev, Russia.
7. Frederic de Mulinen (1993), *Pravo voyny. Rukovodstvo dlya vooruzhennykh sil* [Law of war. Guidance for armed forces], Mezhdunarodnyi Komitet Krasnogo Kresta, Moscow, Russia.
8. (1996), *Pravo viyny. Poradnyk dlia komandnoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy* [Law of war. Guidance for command personnel of the Ukrainian Armed Forces], VKF "Lubava", Kyiv, Ukraine.
9. Oppengeym, L. (1949), *Mezhdunarodnoe pravo* [International law], Vol. 2, Inostr. Lit., Moscow, Russia.
10. Davydov, A.I. (1955), *Voyna i mezhdunarodnoe pravo* [War and international law], VUZI, Moscow, Russia.
11. (1995), *Mezhdunarodnoe pravo. Vedenie boevykh deystviy. Sbornik Gaagskikh konventsii i inykh sohlasheniy* [International law. Conduct of hostilities. Collection of Hague Conventions and other arrangements], Mezhdunarodnyi Komitet Krasnogo Kresta, Moscow, Russia.
12. (1971), *Diplomaticheskij slovar* [Diplomatic dictionary], Vol. 1, Politizdat, Moscow, Russia.

УДК 340.113

ПРАВНИЧІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНОЛОГІЯ У МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Кучеренко Д.С., консультант з юридичних питань

*ТОВ «КОМПЕЦЬ», вул. Культурна, 177-А, м. Запоріжжя, Україна
den.cucherencko82@meta.ua*

У статті розглядаються місце та роль правничих понять і термінології у методології юридичної науки. Аналізується співвідношення мови і права у різні історичні періоди у різних правових школах. Обґрунтовується необхідність введення у методологію вітчизняної юридичної науки теоретико-методологічних підходів до дослідження мови права, розроблених у рамках аналітичної філософії права.

Ключові слова: мова права, правничі поняття, правнича термінологія, праворозуміння, методологія юридичної науки, юридичний позитивізм, аналітична філософія права.

ПРАВОВЫЕ ПОНЯТИЯ И ТЕРМИНОЛОГИЯ В МЕТОДОЛОГИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Кучеренко Д.С.

*ООО «КОМПЕЦЬ», ул. Культурная, 177-А, г. Запорожье, Украина
den.cucherencko82@meta.ua*

В статье рассматриваются место и роль правовых понятий и терминологии в методологии юридической науки. Анализируется соотношение языка и права в разные исторические периоды в разных правовых школах. Обосновывается необходимость введения в методологию отечественной юридической науки теоретико-методологических подходов к исследованию языка права, разработанных в рамках аналитической философии права.

Ключевые слова: язык права, правовые понятия, правовая терминология, правопонимание, методология юридической науки, юридический позитивизм, аналитическая философия права.

LEGAL CONCEPTS AND TERMINOLOGY IN THE METHODOLOGY OF JURIDICAL SCIENCE

Kucherenko D.S.

“COMREC LTD”, *Kulturna Str. 177-A, Zaporizhzhia, Ukraine*
den.cucherencko82@meta.ua

The article deals with the place and role of legal concepts and terminology in the methodology of legal science. The correlation between language and law in different historical periods, in different legal schools, is analysed. The author states that today, philological approach prevails in works of the domestic lawyer-theorists on language issues of law, and the study of the interaction of language and law is traditionally conducted in the framework of legal technology and hermeneutics. There is indicated the lack of due attention in the modern Ukrainian jurisprudence to the study of legal concepts and terminology from a methodological point of view. The development of general theoretical jurisprudence in the continental European (Romano-Germanic) and Western (Anglo-American) traditions is traced. The evolution of historical forms of legal positivism as the main direction of the general theory of law depending on the concept of legal thinking is researched. The author shows peculiarities of the formation and development of the analytical (linguistic) philosophy of the twentieth century. It is noted that the linguistic turn, or “turn to speech” was an event that led to a change in the classical European philosophical paradigm (logical positivism became linguistic one), and the scope of law with its numerous concepts and methods of their explanation became a kind of experimental platform, on which certain philosophical arguments can be verified, clarified, and substantiated. An overview of a number of provisions of the concept of one of the founders of the analytical jurisprudence, the British philosopher of law, H. L. A. Hart, is made. The subject and tasks of the analytical philosophy of law as a branch of scientific knowledge are revealed. There is described the specificity of the analytical methodology, pointed to the potential of its main assets: conceptual analysis, the design of conceptual schemes, and method of clarifying legal concepts. It is indicated that the study of the analytical philosophy of law in foreign literature has a long tradition. The conclusion is made that the modern analytical philosophy of law is a relatively new trend in domestic studies of traditional problems of legal theory. An attention is drawn to the absence of special monographic studies in the Ukrainian philosophical and general theoretical legal literature on the analysis of key concepts of the analytical philosophy of law. The necessity of introducing into the methodology of domestic legal science the substantiation of theoretical and methodological approaches to the study of the language of the law, developed within the framework of the analytical philosophy of law, with the aim of their application to the solution of fundamental legal issues, is substantiated.

Key words: language of law, legal concepts, legal terminology, legal thinking, juridical science's methodology, legal positivism, analytic philosophy of law.

Природно, що права без мови немає і бути не може. Англійський дослідник Крістофер Хаттон у своїй монографії «Мова, значення і право» зазначає, що «право є вежею, побудованою мовою» [1, с. 4]. На залежність права від мови звертає увагу і Герард-Рене де Гроте, вказуючи, що «право має потребу у мові» [2].

У сучасній вітчизняній юридичній науці дослідження взаємодії мови і права проводяться головним чином у рамках юридичної техніки та герменевтики у зв'язку з розробками техніки та методики складання і тлумачення правових текстів. Дослідження правничої (юридичної) термінології проводяться у нас у рамках юридичної техніки з метою найбільш адекватного закріплення правових понять у тексті нормативно-правових актів, а не філософського аналізу цих понять.

У роботах сучасних юристів-теоретиків переважає лінгво-стилістичний, філологічний підхід до мовних питань права. Вказаний підхід також домінує у дидактико-методичній літературі [3].

Безперечно, лінгвістика і філологія права абсолютно необхідні у теоретичному та практично-прикладному аспектах. Однак до дослідження мови права необхідно залучення методології (принципів, методів) і результатів історичної юриспруденції, теорії та філософії права. Як зазначає М. Беляєв, «посредством обнаружения (усмотрения) бесконечной череды законных и не вполне законных аналогий между языком и правом можно заявить о саморазвертывании языковой философии права», потенціал якої має інструментальний характер і має знайти особливо чітке та плідне розкриття у сфері юридичної методології [4].

Хоча у деяких вітчизняних дослідників є розуміння того, що мова права є одним з аспектів методології юриспруденції, пов'язаних із характеристикою самої юридичної науки [5, с. 4],

проте до цього часу правничі поняття і термінологія ґрунтовно не обговорювалися та не були об'єктом дослідження із позицій методології юриспруденції. Так, Т. Подорожня вказує, що необхідність поглибленого вивчення понять та категорій пояснюється тим, що в межах загальної теорії права може бути створена його цілісна концепція, котра буде покладена в основу технології проектування чинних нормативно-правових актів [6].

Це пов'язано, зокрема, з типом праворозуміння, що історично склався та домінує у сучасному українському правознавстві. Варто погодитись із висновком В.В. Лапаєвої про наявність у сучасному правознавстві не теорій права, а всього лише типів праворозуміння, що є, по суті, парадигмами пізнання права – теоретико-методологічними підходами до формування образу права і до розуміння сутності права, які здійснюються з позицій того чи іншого теоретичного бачення проблеми в рамках певної методології аналізу [7, с. 28]. Так, наприклад, М. Дамірлі зазначає, що історія правничої термінології є актуальним напрямом сучасних історико-правових досліджень, бо саме розробка цього напрямку здатна дати ключ до розшифрування низки сучасних понять. У союзі з найретельнішим вивченням правничої термінології у її історії і найпильнішою увагою до суті та смислу мови науки історія правознавства здатна стати джерелом примноження та впорядкування нашого знання про право, способом експліцирування нашого знання про нього. Дослідження історії правових понять стає об'єктивно необхідним у результаті виявленого в ході історії нового значення смислу вже відомих фактів. Слід також врахувати, що історія поняття є одним із напрямів історичної думки, який нині тільки починає усвідомлюватись як важливий аспект історичного пізнання [8]. В аналітичному огляді західної літератури, присвяченій темі «Право і мова», відзначається, що дослідження мови права неминуче пов'язане (нехай і досить складним та опосередкованим чином) із питанням про сутність права. Тому щоразу, коли торкаються проблеми мови права, не обмежуються «лише» семантикою або стилістикою, а виходять у галузь загальної теорії та філософії права [9].

Питання про створення загальнотеоретичної юридичної науки було поставлене на порядок денний у ХІХ ст. Юристи активно почали пошук теорії, яка б не підривала довіри громадянського суспільства до поновленого буржуазного права, не провокувала населення на повстання ідеями про примат природних прав над позитивними законами, а також пропагандою права на супротив властям, що порушують природні права людини. Майже одночасно у Німеччині та Англії формується загальнотеоретична юридична наука. У континентально-європейській (романо-германській) традиції вона отримала назву «загальна теорія права», у західній (англо-американській) традиції – «юриспруденція». У межах цієї загальнотеоретичної юридичної науки розробляється новий напрям – теорія юридичного позитивізму (вивчає чинне, тобто позитивне право). «Позитивісти» обмежили юридичну науку догмою права: описом, узагальненням, систематизацією і класифікацією нормативних приписів законодавця та виробленням на основі цього відповідних юридичних визначень і конструкцій. Вони здійснили концептуальне обґрунтування формально-догматичного методу як головного та, по суті, єдиного загального методу теоретичної юриспруденції і на цій основі випрацювали певне формально-догматичне право загалом.

У Німеччині рух за створення загальної теорії права розпочався лише у 70-х рр. ХІХ ст. Провідним елементом правової системи розглядається закон, законодавство як система законів (позитивізм законів, легістський позитивізм). На заклики створити загальну теорію права замість філософії права та енциклопедії права залюбки відгукнулися не тільки німецькі вчені. Теорія права міцно закріплюється й у правознавстві Російської імперії завдяки спеціальним курсам, виданим М. Коркуновим, Л. Петражицьким, В. Хвостовим, Г. Шершеневичем. Дослідження мови закону та права торкались у дореволюційній вітчизняній літературі Є. Васьковський, М. Гредескул, М. Капустін, В. Катков та ін. Радянський курс загальної теорії права виходив із розуміння права як закону, більшість проблем теорії права трактувалась авторами радянських підручників із суто позитивістських

підходів (питання джерел права, застосування норм права, поняття і структури норми права, правовідносин, системи права тощо).

У сучасному українському правознавстві вітчизняні науковці залишаються вірними попереднім рішенням методологічних і теоретичних питань загальної теорії права. Зазначене призводить до неповного, неточного, дискусійного знання про логічну будову теорії права, її складових частин (предмета, об'єкта, філософського та емпіричного підґрунтя, теорії і метода) та їхнього змісту, а також зв'язків і залежностей, у які вступають ці компоненти між собою.

Іншим шляхом розвивалася концепція праворозуміння у країнах західної традиції права (Англія, США), зокрема, у питаннях співвідношення мови і права. Це було викликано як історичними причинами, так і методологією юриспруденції та філософії права, що була покладена в основу досліджень правових понять і правничої термінології. Англо-американський напрям юридичного позитивізму вихідний матеріал правового аналізу вбачав у юридичних рішеннях, судових прецедентах (позитивізм рішень, аналітичний позитивізм).

Засновником загальнотеоретичної юридичної науки вважається англійський юрист Дж. Остін, який у 1832 р. видав цикл своїх лекцій під назвою «О предмете науки права». Посмертно дружина Дж. Остіна опублікувала на початку 1860-х рр. іншу його працю «Лекции о юриспруденции или философии положительного права». Вказані роботи заклали не тільки наріжні камені юридичного позитивізму як одного із провідних наукових напрямів правознавства, а й його міцний фундамент. Дж. Остін вважав, що у системі юридичних наук має існувати загальне правознавство, що ставило б своїм завданням дослідження понять, що містяться в основі позитивного права різних держав. Оскільки подібне завдання традиційно розв'язувала філософія права, то Остін запропонував називати нову галузь правознавства філософією позитивного права, яка, однак, істотно відрізнялася від традиційного розуміння філософії права. Якщо остання формулювала свої підходи до права та його принципи раціональним шляхом, абстрактно, через логічне виведення права із загальних понять добра, справедливості, свободи, то у новій галузі правознавства пропонувалося вивчати тільки реально чинне (позитивне) право і методом індукції виводити загальне та необхідне у праві.

У США питання мови права та юридичної термінології наприкінці XIX – у першій половині XX ст. досліджували О. Холмс, Дж. Вігмор, А. Корбін та ін. [10].

На початку XX століття філософи, які звикли мислити у категоріях об'єкт – суб'єкт, виявили у цій конфігурації присутність третього складника – мови. Вони звернули увагу на те, що всі їхні міркування категоріями логіки відбуваються у рамках мови. При цьому мова має власні закони та правила, які вона нав'язує, що іноді призводить до помилок і плутанини. З огляду на це філософи здійснили намір вийти за межі обмежень повсякденної мови, які вона накладає на наше мислення з метою створення нейтральної (достовірної, абсолютно точної) мови, за допомогою якої можливо об'єктивно описати світ. Вони вирішили піддати мову скрупульозному аналізу методами логіки та отримати кінцеве достовірне філософське знання і повноцінний завершений методологічний апарат для науки. Але створення такої «штучної» наукової мови виявилось непосильним через кризу самої логічної програми. У зв'язку з цим філософи звернулися до аналізу повсякденної мови, виходячи з передумови побудови логіки на мові замість конструювання мови на логіці, тобто поклали мову в основу. Так у філософії виникає новий напрям – аналітична (лінгвістична) філософія.

Філософи аналітичного руху виступили проти метафізичних міркувань, які під виглядом отримання нового знання ставлять нові проблеми. У метафізичних побудовах часто буває так, що у самому формулюванні фраз закладені логічні помилки; не суворе оперування поняттями та аргументацією призводить до абсурду. Метафізика, втім, не відкидається остаточно, визнається її значення для генерування нових наукових ідей та нових методологічних підходів.

Аналітична філософія стверджує, що багато проблем були б вирішені, якщо проаналізувати, які функції надаються словам у тому чи іншому міркуванні. Завдання філософії полягають в аналітичному дослідженні, опануванні, розумінні мови і, відповідно, мислення. Цей хід філософської думки отримав назву «лінгвістичний поворот» та визначив характер дій усієї аналітичної філософії. Перший етап лінгвістичного повороту припав на 20-ті рр. ХХ ст. і був пов'язаний із спробами реформування та покращення повсякденної мови шляхом усунення помилок, що виникають під час її застосування. У середині ХХ ст., на другому етапі лінгвістичного повороту, філософи-аналітики звернулися до дослідження різних типів мов.

Увага до мови права, аналізу структури і логіки правових норм, аналізу змісту нормативного припису зумовили становлення і розвиток аналітичної філософії права, що спочатку розумілась як специфічний напрям самої аналітичної філософії, а згодом – як самостійна галузь наукового знання [11]. Під впливом аналітичної філософії (логічного і лінгвістичного позитивізму) правничі позитивістські погляди піддаються значному вдосконаленню, що найбільш явно знаходить своє відображення у положеннях аналітичної філософії права [12].

Аналітична філософія права (аналітична юриспруденція) – це напрям, що базується на аналітичній філософії, яка виникла та інтенсивно розвивалася завдяки дослідженням учених Кембриджського та Оксфордського університетів. Експлікація ідей аналітичної філософії у роботах із юриспруденції дозволила стверджувати про появу нової галузі наукового знання – аналітичної філософії права [13]. Один із засновників аналітичної юриспруденції британський філософ права Г. Харт так визначив її предметну сферу: «сучасна [аналітична] філософія не тільки займається проблемами повсякденної мови, а й розмовляє із нею; і тепер між двома цими науками [аналітичною філософією та юриспруденцією] більше не існує бар'єра з метафізичного жаргону технічних термінів» [14]. Предметом вивчення аналітичної філософії права ХХІ століття, на думку Б. Бікса, є насамперед сутність права і природа юридичних понять [15].

Своїм завданням аналітична філософія права вважала і вважає «прояснення» мови, якою формулюються значимі для філософії питання і твердження. Досягти цього можна лише шляхом точного визначення усіх понять, що використовуються, та їх співвіднесенням із явищами, що спостерігаються емпірично. У такому разі аналітична юриспруденція є незамінною, оскільки вона акцентує увагу саме на своєрідності юридичних понять, термінів, що виражають ці поняття, усієї правової системи загалом як особливого способу використання мови [16].

Логіко-лінгвістичні ідеї про «правила мовних ігор» пізнього Л. Вітгенштайна та його послідовників у Британії Дж. Остіна і П. Струсона істотно вплинули на аналітичну юриспруденцію Г. Харта. Важливою для Г. Харта є теза про часткову не(до)визначеність права, зумовлену природою мови, – як діяльності, якій властиві ясні й суміжні випадки вживання знака/терміна/правила («ядро» і «півтінь» значення), а отже, і невизначеність («відкрита структура») останніх у застосуванні до нових/нетипових ситуацій. На його погляд, аналітичний підхід до значень уживаних у юриспруденції термінів покликаний подолати «заплутаність теорії права» і допомогти відповісти на фундаментальне запитання «що таке право?».

Аналітична юриспруденція виходить із того, що розуміння того, як функціонує мова, покликане дати нове розуміння класичних проблем юридичної науки. Більшість фундаментальних проблем права можуть бути розв'язані за допомогою аналізу відповідного слововживання завдяки застосуванню нової методології аналітичної філософії мови. Основним методологічним засобом розв'язання основних філософсько-правових проблем правознавці-аналітики визначили концептуальний аналіз. Переймаючи основні методологічні настанови аналітичної філософії, вони встановили, що актуалізація застосування концептуального аналізу до дослідження правових явищ дозволяє зробити два важливих висновки. По-перше, головним завданням аналітичної юриспруденції у результаті

лінгвістичного повороту стає «прояснення» мови, якою формулюються епістемологічно значущі питання та онтологічні твердження, її своєрідне очищення від «метафізичної невизначеності» і різного роду неоднозначності. По-друге, застосування концептуального аналізу дозволяє не тільки просунути далі у дослідженнях сутності юридичних понять, а й зробити істотний внесок у вивчення основ і принципів методології правотворчої (особливо законотворчої) діяльності та юридичної техніки. Це зумовило появу основних сфер застосування аналітичної методології: концептуальний аналіз змісту права, конструювання концептуальних схем із відповідною термінологією.

Специфіка *концептуального аналізу* тексту нормативно-правового акта розкривається порівняно з юридичною інтерпретацією (тлумаченням) такого тексту. Необхідність тлумачення для юриста-інтерпретатора виникає тому, що, наприклад, у тексті непослідовно використовується один і той же термін через синтаксичну двозначність або відмінності між змістом владного припису і значенням слів, що використовуються у повсякденній мові. Для правознавця-аналітика у цьому сенсі такої необхідності не виникає. Така необхідність може виникнути для нього у разі, якщо він хоче за допомогою аналізу ясно сформулювати те, що він має намір дослідити. Крім того, юрист-інтерпретатор може майже завжди знаходити свою необхідність у термінах вибору між двома альтернативними інтерпретаціями, кожна з яких є для нього відомою та повністю зрозумілою. Водночас у правознавця-аналітика необхідність аналізу може з'явитись у зв'язку із наявністю у праві колізійних норм. Юрист-інтерпретатор під час тлумачення нормативно-правового акта буде використовувати догму права, тобто певні юридичні канони, а також прийоми і засоби, відмінні від аналітичної методології. Також він може зіштовхнутись із необхідністю вибору між телеологічним (цільовим) і буквальним тлумаченням правового акта. Навпаки, правознавець-аналітик не намагається визначити те, що мав на увазі законодавець у конкретному випадку, використовуючи ті чи інші поняття. Крім того, на практиці, як правило, юрист-інтерпретатор має враховувати пануючу державну політику, на відміну від правознавця-аналітика, який під час аналізу словосполучення «державна політика» намагається встановити концептуальну взаємодію, наприклад, між поняттями «право» і «правило».

Конструювання концептуальних схем із відповідною термінологією зумовлюється тим, що змінюваність предметів, явищ та процесів провокує запізнення у їхньому найменуванні, оскільки поняття іноді «не встигають» за цими змінами. Тому не всі поняття та не всі ідеї можуть бути застосовані до окремих предметів, явищ та процесів чи сформулювати про них правильне уявлення. Це призводить до необхідності конструювання схем, відмінних від наявних незадовільних схем. Так відбувається через те, що концептуальні моделі, що мають у нашому розпорядженні, часто-густо конфліктують, накладаються одна на одну та навіть є непорівнянними. Забезпечення цього дозволяє не вводити у науковий обіг зовсім нові поняття чи винаходити нову термінологію із метою вираження понять, що аналізуються.

У сучасній юридичній науці визначення понять через рід і видову відмінність (*per genus et differentiam*) є не просто основним, а й саме собою зрозумілим. Піддавати сумніву подібний спосіб визначення – це відповідною мірою переописати практику правотворчої діяльності. Норми, що виникають у процесі правотворчості, формулюються у термінах, що виражають поняття, які з погляду юристів відображають загальні уявлення про належне. Г. Харт піддав сумніву ефективність традиційного методу визначення через рід і видову відмінність таких правових понять, як «суб'єктивне право», «відповідальність», «державна», з огляду на те, що (на думку У. Твайнінга) ці поняття є надзвичайно абстрактними [17]. Іншими словами, техніка визначення через рід і видову відмінність не може використовуватися для прояснення правових понять, оскільки нею не враховується їхня специфіка. Навпаки, вона виходить із того, що правові поняття можна обгрунтовано ізолювати, орієнтуючись на їхнє мовне вираження як окремих термінів, які можуть бути більш-менш точним способом співвіднесені з їхніми аналогами, а потім відокремлені від інших видів того ж роду. Проте це не так. Це пов'язано з тим, що правові поняття безпосередньо не пов'язані з аналогами у

світі фактів, на відміну від слів повсякденної мови, які не еквівалентні поняттям, що використовуються у юриспруденції. Це дозволяє Г. Харту сформулювати інший метод прояснення правових понять: замість визначення одиничного терміна необхідно розглянути речення, де одиничне слово виконує характерну для себе роль і пояснюється, по-перше, через специфікацію умов, за яких увесь вираз є істинним, а по-друге, через те, як це слово вживається для того, щоб отримати висновок на підставі правил у конкретному випадку [18]. Такий метод (метод «прояснення») полягає у тому, що вираз має аналізуватися виключно в межах контексту його вживання. У цьому разі контекст демонструє, що відокремлений від нього вираз сам по собі не виконує денотативної функції. Таким чином, застосування методології аналітичної філософії до аналізу слововживання у сфері права дозволило зробити висновок, що не значення правничого терміна визначає його вживання, а навпаки, вживання визначає його значення.

У вітчизняній філософії та теорії права сьогодні відсутні спеціальні монографічні дослідження аналітичної філософсько-правової традиції. Серед перекладів українською мовою зарубіжної наукової літератури з цієї теми можна згадати лише переклад основної роботи Г. Харта «The Concept of Law» [19], опублікованої уперше у 1961 р. Це призводить до відсутності комплексного і цілісного уявлення про аналітичну філософію права у вітчизняній загальній теорії та філософії права.

Сприйняття і введення у методологію вітчизняної теорії і філософії права теоретико-методологічних підходів до дослідження мови права і, зокрема, правничої термінології, розроблених західною традицією у рамках аналітичної філософії права, сприятиме розвитку української юридичної науки та більш ефективному функціонуванню правової системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. – Edinburgh University Press, 2009. – 244 p.
2. Герард-Рене де Гроте. Язык и право / Герард-Рене де Гроте // Журнал российского права. – 2002. – № 7. – С. 145-152.
3. Мова права: [програма курсу для студентів юрид. вузів та фак-тів] / уклад. Н.В. Артикуца. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 50 с.
4. Беляев М.А. Понимание права в языковых парадигмах / М.А. Беляев // Научные труды. Российская академия юридических наук : в 3 т. – М. : Юрист, 2008. – Вып. 8. – Т. 1. – С. 48-53.
5. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2015. – 488 с.
6. Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.С. Подорожна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – 205 с.
7. Лапаева В.В. Типы правопонимания: правовая теория и практика: [монография] / В.В. Лапаева. – М. : Рос. акад. правосудия, 2012. – 488 с.
8. Дамирли М.А. Теоретико-методологические проблемы понятийно-категориального аппарата историко-правовой науки / М.А. Дамирли // Поняття, терміни і категорії історико-правової науки : матер. XXI Міжнар. істор.-прав. конфер. (23–26 квіт. 2009 р.). – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 3-11.
9. Лёзов С.В. Юридические понятия и язык права в современных зарубежных исследованиях. Научно-аналитический обзор / С.В. Лёзов. – М. : ИНИОН АН СССР, 1986. – 70 с.

10. Corbin A.L. Legal Analysis and Terminology / A.L. Corbin / Yale Law Journal. – 1919. – V. 29. – P. 143-153 ; Holmes O.W. The Theory of Legal Interpretation / O.W. Holmes // Harvard Law Review. – 1899. – V. 12. – № 7. – P. 417-420 ; Wigmore J. H. The Terminology of Legal Science (with a Plan for the Science of Nomothetic) // Harvard Law Review. – 1914. – № 1. – P. 1-9. ; Williams G. Language and the Law / G. Williams // Law Quarterly review. – 1942. – Vol. 61. – P. 241-244.
11. Оглезнев В.В. Г.Л.А. Харт и формирование аналитической философии права / В.В. Оглезнев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2012. – 216 с.
12. Афонасин Е.В. Философия права : [учеб. пособ.] / Е.В. Афонасин, А.Б. Дидикин. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т., 2006. – 92 с.
13. Hall J. Analytic Philosophy and Jurisprudence / J. Hall // Ethics. – 1966. – Vol. 77. – № 1. – P. 14-28 ; Hart H.L.A. Philosophy of Law and Jurisprudence in Britain (1945-1952) / H.L.A. Hart // The American Journal of Comparative Law. – 1953. – Vol. 2. – № 3. – P. 355-364.
14. Hart H.L.A. Philosophy of Law and Jurisprudence in Britain (1945–1952) / H.L.A. Hart // The American Journal of Comparative Law. – 1953. – Vol. 2. – № 3. – P. 357-358.
15. Bix B. On Philosophy in American Law: Analytical Legal Philosophy / B. Bix // Legal Studies Research Paper. Research Paper. – 2008. – № 5. – P. 1.
16. Оглезнев В.В. Аналитическая философия права Г. Харта и правовой реализм / В.В. Оглезнев, В.А. Суровцев // Правоведение. – 2013. – № 4. – С. 134-147.
17. Twining W. General Jurisprudence : Understanding Law in Global Perspective / W. Twining. – Cambridge, 2009. – P. 40.
18. Hart H.L.A. Definition and Theory in Jurisprudence / H.L.A. Hart // Law Quarterly Review. – 1954. – Vol. 70. – P. 47.
19. Харт Х.Л. Концепция права / Х.Л. Харт ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1998. – 231 с.

REFERENCES

1. Hutton Ch. (2009), Language Meaning and the Law, Edinburgh University Press, Edinburgh.
2. Gerard-Rene de Grotto (2002), “Language and Law”, *Zhurnal rossiyskoho prava*, no. 7, pp. 145-152.
3. Artikutsa, N.V. (1998), *Mova prava : prohrama kursu dlya studentiv yuryd. vuziv ta fakultetiv* [Language of Law : A course program for students of law universities and faculties], Pravda Yaroslavychiv, Kyiv, Ukraine.
4. Belyaev, M.A. (2008), “Understanding of the law in language paradigms”, *Nauchnye trudy. Rossiyskaya akademiya yuridicheskikh nauk* [Scientific works. Russian Academy of Juridical Sciences], issue 8, vol. 1, Yurist, Moscow, pp. 48-53.
5. Oborotov, Yu.M., Zavalnyuk, V.V., Dudchenko, V.V. et al. (2015), *Kreatyvnist zagalnoteoretychnoyi yurysprudentsiyi : monohrafiya* [Creativity of the general theoretical jurisprudence : monograph], Feniks, Odesa, Ukraine.
6. Podorozhna, T.S. (2009), “Legislative definitions : concept, structure, function”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Lviv state university of internal affairs, Lviv, Ukraine.
7. Lapaeva, V.V. (2012), *Tipy pravoponimaniya : pravovaya teoriya i praktika : monohrafiya* [Types of legal understanding : legal theory and practice : monograph], Russian academy of justice, Moscow, Russia.
8. Damirli, M.A. (2010), “Theoretical and methodological problems of discourse of historical and legal science”, *Ponyattya, terminy i katehoriyi istoryko-pravovoyi nauky : materialy XXI Mizhnarodnoyi istoryko-pravovoyi konferentsiyi* [Concepts, terms, and categories of historical

and legal science : materials of the XXI International Historical and Legal Conference], April 23-26, 2009, Mykolaiv, pp. 3-11.

9. Lezov, S.V. (1986), *Yuridicheskie ponyatiya i yazyk prava v sovremennykh zarubezhnykh issledovaniyakh. Nauchno-analiticheskiy obzor* [Legal concepts and language of law in modern foreign studies. Scientific and analytical review], INION AN SSSR, Moscow, Russia.
10. Corbin, A.L. (1919), "Legal Analysis and Terminology", *Yale Law Journal*, v. 29, pp. 143-153 ; Holmes, O.W. (1899), "The Theory of Legal Interpretation", *Harvard Law Review*, v. 12, no 7, pp. 417-420 ; Wigmore, J.H. (1914), "The Terminology of Legal Science (with a Plan for the Science of Nomothetic)", *Harvard Law Review*, no.1, pp. 1-9. ; Williams, G. (1942), "Language and the Law", *Law Quarterly review*, vol. 61, pp. 241-244.
11. Ohleznev, V.V. (2012), *G.L.A. Hart i formirovanie analiticheskoy filosofii prava* [H.L.A. Hart and the formation of analytical philosophy of law], Izd-vo Tom. un-ta, Tomsk, Russia.
12. Afonasin, E.V. end Didikin, A.B. (2006), *Filosofiya prava : ucheb. posobie* [Philosophy of Law: textbook], Novosib. hos. un-t., Novosibirsk, Russia.
13. Hall, J. (1966), "Analytic Philosophy and Jurisprudence", *Ethics*, Vol. 77, no. 1, pp. 14-28 ; Hart, H.L.A. 1953, "Philosophy of Law and Jurisprudence in Britain (1945–1952)", *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 2, no 3, pp. 355–364.
14. Hart, H.L.A. (1953), "Philosophy of Law and Jurisprudence in Britain (1945–1952)", *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 2, no. 3, pp. 357-358.
15. Bix, B. (2008), "On Philosophy in American Law : Analytical Legal Philosophy", *Legal Studies Research Paper. Research Paper*, no. 5, P. 1.
16. Ohleznev, V.V. and Surovtsev, V.A. (2013), "Analytical philosophy of law by H. Hart and legal realism", *Pravovedenie*, no. 4, pp. 134-147.
17. Twining, W. (2009), *General Jurisprudence : Understanding Law in Global Perspective*. Cambridge, p. 40.
18. Hart, H.L.A. (1954), "Definition and Theory in Jurisprudence", *Law Quarterly Review*, Vol. 70, p. 47.
19. Hart H.L. (1998), *Kontsepsiya prava* [The concept of law], Translated by Komarova, N., Kyiv, Ukraine.

УДК 342.7 (477)

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРИЧИН ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Мельник М.В., здобувач

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
mariem8778@gmail.com*

У статті висвітлено питання сутнісних характеристик деформацій правосвідомості в контексті їх взаємозв'язку із проблемою порушення прав людини в Україні. Розкрито сутність поняття «деформації правосвідомості», здійснено аналіз сучасного стану дотримання прав людини в Україні, акцентовано увагу на взаємозалежності обох явищ.

Ключові слова: правосвідомість, деформації правосвідомості, права людини, етноментальні причини, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правова демагогія.

ДЕФОРМАЦИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ПРИЧИН НАРУШЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ

Мельник М.В.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
mariem8778@gmail.com*

В статье освещены вопросы сущностных характеристик деформаций правосознания в контексте их взаимосвязи с проблемой нарушения прав человека в Украине. Раскрыта сущность понятия «деформации правосознания», осуществлен анализ современного состояния соблюдения прав человека в Украине, акцентировано внимание на взаимозависимости обоих явлений.

Ключевые слова: правосознание, деформации правосознания, права человека, этноментальные причины, правовой нигилизм, правовой идеализм, правовая демагогия.

DEFORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS IN DOMESTIC SOCIETY AS ONE OF THE MAIN CAUSES OF VIOLATION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

Melnyk M.V.

*Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkinska, 77, Kharkiv, Ukraine
mariem8778@gmail.com*

The article deals with the issues of essential characteristics of deformations of legal consciousness in the context of their interrelation with the problem of violation of human rights in Ukraine. The essence of the concept of “deformation of legal consciousness” is revealed, the analysis of the current state of observance of human rights in Ukraine is emphasized, and an attention is focused on the interdependence of both phenomena.

As you know, the problem of building a civil society, a democratic state of law, is directly related to the development of legal consciousness of Ukrainian citizens, in particular, overcoming such a negative phenomenon as its deformation. It is the deformation of legal consciousness that is the cornerstone of such socio-public “illnesses” as violations of human rights and freedoms, corruption and bribery, the ineffectiveness of the legislative system, etc.

The term “deformation” in Latin means “distortion”. Concerning the concept of “deformation of the legal consciousness”, in our time, there are many of its definitions but they are very similar to each other. The gap in the field of study of the deformation of legal consciousness is also the lack of development in the theoretical jurisprudence of the notion of “norms of conscience”. At the same time, some researchers note that recognition of normativity of legal consciousness is not identical to the recognition of the existence of its “norm”, which leads to discussions about the problem of deformation (“abnormal character”) of legal consciousness because there are logical reasons to consider the concept of “norm” and “deformation” of legal consciousness as a pair categories of legal science.

The profound causes of the deformation of legal consciousness and, as a consequence of them, the violation of human rights and freedoms lie not only in external, objective but also in internal-personality, subjective, psychological factors. External, objective reasons for the deformation of legal consciousness should include socio-economic, political, ethno-national, etc. Internal, subjective – genetic, psychic, behavioural, associated with certain diseases and disorders (e.g., kleptomania), that is, those related to the intrapersonal psychological sphere.

Despite the gradual establishment of civil society institutions, the level of respect for the law, knowledge of legal norms, and the implementation of their regulations remain extremely low. Thus, one can distinguish the following consequences of deformations of legal consciousness: violation of human rights, corruption, imperfection, and ineffectiveness of the current legislation, “wars” of laws and powers that impede further democratic transformations and reforms in our state.

Key words: legal consciousness, deformation of legal consciousness, human rights, ethnological reasons, legal nihilism, legal idealism, legal demagoguery.

У наш час буремних подій революції та війни, системних змін й оновлення державотворчого процесу в Україні особливої гостроти набула проблема правосвідомості не тільки представників влади, а й пересічних громадян, потреба їх активної участі у суспільно-політичних процесах, здатності свідомо та компетентно контролювати діяльність владних структур, відігравати ключову роль у змінах в усіх аспектах суспільного життя.

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави, як відомо, безпосередньо пов'язана з розвитком правової свідомості громадян України, зокрема з подоланням такого негативного явища, як її деформації. Саме деформації правосвідомості, на наш погляд, є наріжним каменем таких суспільно-державних “хвороб”, як порушення прав і свобод людини, корупція і хабарництво, неефективність законодавчої системи тощо.

Отже, питання деформацій правосвідомості українського соціуму, їх діалектичного взаємозв'язку з порушенням прав і свобод людини у нашій державі тісно пов'язані з вирішенням проблеми подальшої трансформації українського суспільства у демократичному, європейському напрямі і є надзвичайно актуальним для сьогодення.

Зазначеної проблематики частково торкались у своїх наукових розвідках такі дослідники, як В. Андрущенко, О. Бандура, В. Бігун, В. Братасюк, М. Бурдоносова, В. Бурмістров, К. Беляков, Н. Волковицька, Л. Герасіна, О. Данильян, В. Демічева, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, В. Калінін, А. Козловський, П. Кравченко, В. Лозовий, О. Макарова, С. Максимов, А. Мельник, Н. Осипова, М. Панов, П. Рабінович, М. Требін, М. Цимбалюк, Б. Чміль, С. Шефель, В. Шкода та ін. Серед нещодавно захищених дисертаційних досліджень слід виокремити роботи Д. Андрєєва, С. Будник, С. Гордюк, О. Дмитрієнко, Є. Калмикової, Н. Коваленко, Ю. Костової, Ю. Легези, О. Міленіна, В. Мухіна, В. Сировацького, В. Царенко, Н. Черкес та ін. Але, незважаючи на чималу кількість досліджень, присвячених цьому питанню, увага науковців переважно приділялася різноманітним аспектам самого поняття правосвідомості або ж окремим видам її деформацій, зокрема правовому нігілізму. Між тим, слід зазначити, що комплексного дослідження, у якому б системно розглядалися питання впливу деформацій правосвідомості українського суспільства на державотворчий процес, на проблему порушення прав і свобод людини, науковці не здійснювали.

Окремо проблема деформації (в оригінальній назві – деструкції) правосвідомості та шляхів її виправлення розглядалась у кандидатській дисертації В. Сировацького, однак сьогодні недостатньо висвітленими залишаються питання, які пов'язані з діалектикою впливу деформацій правосвідомості на державотворення, порушення прав і свобод людини і громадянина у нашій державі, історичними причинами їх появи, впливом на них етноментальних особливостей українців та суспільних криз, зокрема соціально-економічної і духовної.

Питання ж прав і свобод людини, причин їх порушення – досить розроблене й висвітлене цілою плеядою видатних вітчизняних та зарубіжних дослідників, на наш погляд, розгляд сутнісних характеристик цих феноменів не є актуальним у межах пропонованого дослідження.

Як зазначають аналітики міжфракційного депутатського об'єднання «На захист порушених конституційних прав громадян та проти політичних репресій «Заборонено забороняти», проблеми з дотриманням прав і свобод людини та громадянина в Україні довгий час були об'єктом критики багатьох правозахисних інституцій, міжнародних організацій та західних політичних лідерів. І хоча саме належне ставлення до прав людини було однією із вимог масових протестів 2013–2014 років, на жаль, і досі не всі проблеми із захистом прав людини у нашій державі вирішені. Зокрема, збройний конфлікт на території України призвів до того, що систематичні порушення основних прав і свобод стали постійним явищем на окупованих територіях – у Криму та на Сході України. Крім того, хоча нова українська влада здійснила низку кроків, спрямованих на підвищення рівня гарантування прав людини (зокрема, ініціювання змін другого розділу Основного Закону України в рамках конституційної реформи), деякі аспекти правозахисної діяльності так і залишились неререформованими. Так, усе ще наявні порушення особистих і майнових прав людини, права на справедливий суд. Невирішеною є проблема внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО. Актуальним також є питання порушень прав людини з огляду на так звану «революційну доцільність» чи «військову необхідність». На жаль, маніпулювання суспільною думкою для тиску на

політичних опонентів стало звичною справою. При цьому презумпція невинуватості повністю ігнорується, а думки громадськості часто достатньо для публічного визнання людини винною у певних діях чи бездіяльності [1].

Відомий правозахисник Євген Захаров відзначає, що в Україні ще більшим став розрив між доходами багатих та бідних. Це дуже загрозлива тенденція не тільки для економіки і соціальної сфери країни, а й навіть для існування держави. Якщо у 2006 р. ця різниця становила 1:10, то у 2016 р. – 1:30. Водночас у країнах ЄС це 1:5,7. Також зросла різниця між мінімальною і максимальною заробітною платою у бюджетних установах. Для порівняння: у Західній Європі вона становить 1:4, у США – 1:5, ці дані є відкритими і визначені законом. У 2006 р. в Україні цей показник становив 1:40, а в 2017 р. обіцяє бути більше ніж 1:100. За стандартами ООН, понад 80% мешканців України є бідними, а рівень відносної бідності за українською статистикою – понад 23%. У 2016 р., як і в 2015 р., в Україні було чотири різних реальності з правами людини: в окупованому Криму; частині Донецької та Луганської областей, контрольованій самопроголошеними ДНР та ЛНР; частині Донецької та Луганської областей уздовж лінії розмежування, контрольованій державою (так звана «сіра» зона); і в решті регіонів країни. У країні загалом харківські правозахисники констатують погіршення стану з дотриманням прав людини та основоположних свобод [2].

На нашу думку, саме глибока криза, викривлення, деформації правосвідомості в українському суспільстві як на масовому, так і на елітарному його рівнях є тим наріжним каменем, який закладає «фундамент» наведених вище видів порушення прав і свобод людини в сучасній Україні.

Сам термін «деформація» у перекладі з латинської означає «викривлення». Щодо поняття «деформації правової свідомості», то у наш час існує безліч його визначень, проте всі вони, на нашу думку, дуже схожі між собою. Для прикладу, Л. Смирнов вважає, що деформації правосвідомості – це дефекти, викривлення правосвідомості, які надають їй негативну, антисоціальну спрямованість. На думку А. Шульги, деформація правосвідомості – це вкрай неадекватне ставлення (негативне, позитивне) людей до права як до соціальної цінності. Ю. Ведерніков визначає деформацію правосвідомості як її перекручування, «руйнування» позитивних правових ідей, установок, почуттів та переконань [3, с. 54]. В. Петров дає таке визначення: деформація правової свідомості – це «соціальне явище, яке характеризується змінами його стану, за яких у його носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності і правопорядку» [4, с. 29]. В. Сировацький пропонує називати це негативне суспільне явище «деструкцією правосвідомості», яку визначає як відхилення компонентів структури правосвідомості від правових норм, культурно-соціального орієнтиру, що визначають механізм утворення і функціонування правосвідомості [5, с. 5]. Отже, як бачимо, вже сама дефініція цього поняття потребує чіткішого та конкретнішого формулювання.

Прогалиною у сфері дослідження деформацій правосвідомості також є недостатня розробленість у теоретичному правознавстві поняття «норми правосвідомості». При цьому деякі дослідники зауважують, що визнання нормативності правосвідомості не тотожне визнанню існування її «норми», що призводить до дискусій навколо проблеми деформацій («ненормальності») правосвідомості, адже існують логічні підстави розглядати поняття «норма» і «деформація» правосвідомості як парні категорії юридичної науки. Як пише С. Гладкий, у соціально-психологічному вимірі згадана проблема виявляється у тому, що поряд із визнанням глибинних деформацій правосвідомості певного соціуму (наприклад, українського чи російського), її нерозвиненості чи навіть неповноцінності у громадській і науковій думці можна зустріти заперечення проти реальності таких деформацій, котрі ґрунтуються на тезі про самобутність власної нації, її культурно-антропологічну неповторність [6, с. 22].

Із методологічного погляду не позбавленими сенсу видаються міркування про умовний характер поняття «нормальна правосвідомість», оскільки кількісно та якісно виміряти її параметри у конкретного індивіда – доволі проблематичне завдання. Оцінка ж стану правосвідомості на основі спостереження актів об'єктивованої поведінки особи ґрунтується на непрямих доказах, що є непевною основою для узагальнень. Отже, погоджуємось із С. Гладким, що цілком надійних і формалізованих критеріїв визначення «нормальності» правосвідомості традиційними методами юридична наука, на жаль, сьогодні ще не має.

Тим не менше, провідні вітчизняні вчені одностайні в тому, що деформації правосвідомості є викривленням уявлень про цінність права, що є антиподом високої правової культури. Ю. Калиновський виокремлює низку загальних ознак деформацій суспільної правосвідомості: будь-яка деформація правосвідомості є негативною за своєю соціально-правовою природою і становить загрозу для суспільства; деформацію правосвідомості можна виявити лише тоді, коли у суспільстві існують усталені критерії нормальної (недеформованої) правосвідомості; деформація правосвідомості не виключає у її носіїв наявності певних правових поглядів, ідей, уявлень; деформація правосвідомості характеризується негативним ставленням її носіїв до чинного права, правосуддя та законності [7, с. 23]. Тобто «деформованою» загалом вважається правосвідомість, яка не узгоджується із суспільним ідеалом.

За словами В. Сировацького, найповніше деструкція правосвідомості (на нашу думку, доцільніше називати це негативне явище все ж деформацією) відображається саме у поведінковому компоненті – вчиненні правопорушень, скоєнні злочинів як формах вираження протиріччя між суспільством та особистісною правосвідомістю, у нівелюванні права. Тим більше, що серед основних причин деструкції правосвідомості слід наголосити на правовій політиці держави. Певною мірою кожний із правових актів відображає ту чи іншу модель соціальних відносин у загальній системі суспільної взаємодії. Це безпосередньо впливає як на процеси внутрішньодержавного розвитку, так і на етноментальні процеси формування правосвідомості [5, с. 3].

Як зазначають дослідники, деформація правової свідомості як надзвичайно гостра суспільна проблема практично поділила соціум на три категорії. До першої належать особи, які взагалі не довіряють законодавству, державним органам влади. На їхню думку, нормативно-правові акти не мають жодного значення та юридичної сили. Така категорія осіб не вважає за потрібне ознайомлюватись із ними та використовувати у своєму щоденному житті. Друга частина населення – це особи, які перевищують значення законів, ставлять їх понад усе. Вони не мають власної думки і вважають, що всі їхні проблеми можливо вирішити лише за допомогою права. І остання група нашого суспільства – це люди, які байдуже ставляться до права, до законодавства країни, їм усе одно, які зміни відбуваються у суспільстві та державі, як функціонують органи державної влади, які закони приймаються [3, с. 54]. Вважаємо, що основне життєве кредо останньої категорії українців – «Моя хата скраю – нічого не знаю» (йдеться саме про загальновідомий і, на жаль, деформований варіант українського крилатого вислову: «Моя хата скраю – першим ворога стрічаю» [9]).

Тож, на нашу думку, глибинні причини виникнення деформацій правосвідомості і порушення прав та свобод людини криються не тільки в зовнішніх, об'єктивних, а й у внутрішньо-особистісних, суб'єктивних, психологічних факторах.

Дослідженням цієї проблематики займалось не так багато науковців. Серед них слід виокремити таких, як О. Власюк, О. Дробницький, В. Желтова, Ю. Калиновський, В. Крисаченко, С. Максимов, О. Скакун та ін.

До зовнішніх, об'єктивних причин появи деформацій правосвідомості слід віднести соціально-економічні, політичні, етноментальні тощо. До внутрішніх, суб'єктивних – генетичні, психічні, поведінкові, пов'язані з певними захворюваннями і розладами (наприклад, клептоманія), тобто ті, які пов'язані із внутрішньою особистісною

психологічною сферою. Не вдаючись до докладного аналізу всіх із них, що може стати окремим науковим дослідженням, зосередимо увагу на етноментальних, адже, на нашу думку, саме вони поєднують як вплив зовнішніх факторів, так і сформовані віками ментально-психологічні риси української нації.

Дослідники вирізняють низку етноментальних особливостей, які мають вплив на формування правосвідомості українців, а також можуть спричинити появу у ній різноманітних деформацій. Проаналізувавши наукову літературу у цій галузі, ми згрупували ці особливості та бачимо їх так:

- по-перше, це миролюбивість, низький рівень ксенофобії і толерантність до інших національностей, народностей, віросповідань тощо. Це, з одного боку, сформувало «мирну», неагресивну правосвідомість українця, водночас, на нашу думку, це і призвело до вкорінення та поширення такої деформації правосвідомості, як правовий інфантилізм, спричинило певний романтизм у розумінні і ставленні до права;
- по-друге, емоційність та образність правосвідомості, що знайшли своє вираження у фольклорі за допомогою приказок, прислів'їв, анекдотів, повчальних історій із життя на правову тематику тощо. Багато з них є узагальненим проявом наявних у суспільстві деформацій правосвідомості. Для прикладу, такі прислів'я, як «Закон – як дишло...», «У ворон – воронячий закон», «Панські закони – павутиння, у котрім муха плутається, а джміль пролітає», «Коли карман сухий, то і суддя глухий», є віддзеркаленням правового нігілізму у суспільній думці. Водночас приказка «У своїй хаті – своя правда» уособлює елементи правової демагогії, а прислів'я «Закони добрі, та судді лихі» є проявом правового ідеалізму тощо. Проаналізувавши більшість приказок та прислів'їв, можна стверджувати, що образ права і закону, на жаль, показаний у них у негативному ракурсі;
- по-третє, переважання стереотипу «індивідуального пошуку справедливості», за яким українець недостатньо організовується, комунікує, не шукає односторонніх, більш схильний до індивідуалізму. Це, на наш погляд, можна було б пояснити тим, що у нашій державі дуже короткий період часу діяло магдебурзьке право, а славні традиції Київської Русі, козацького братерства були заглушені сторіччями поневолення та спецопераціями із знищення нації, переродження людей у «гвинтиків» системи, штучним насадженням колективної безвідповідальності. Однак події Майданів 2004-го, 2013-2014 років, волонтерський рух довели помилковість цього стереотипу і засвідчили, що українці можуть та готові об'єднуватися й ефективно діяти задля спільної мети;
- по-четверте, двоїсте ставлення до закону: з одного боку – суспільні вимоги до можновладців щодо встановлення справедливих законів, а з іншого – відсутність чітких внутрішніх імперативів до їх виконання, що є виявом ціннісної амбівалентності. Вважаємо, що це пояснюється наївно-романтичним баченням влади як «добраго царя, який прийде і вирішить усі проблеми» через переважання «емпіричної» правосвідомості, орієнтації у виборі не на програми і механізми, а на харизму лідера, релігійність українців, які бачать владних мужів як мойсеїв, які зрештою виведуть нашу державу на правильний шлях. Це породжує перекладання проблем закону на «плечі» влади, формування пасивної правової установки, яка вже нами згадувалась («моя хата скраю»), що, відповідно, породжує і негативні явища правового нігілізму, інфантилізму та дилетантизму.

Наведене висвітлює лише найзагальніші етноментальні риси українців, які, на нашу думку, теж є тими наріжними каменями, на яких будується правосвідомість вітчизняного суспільства. Існує безліч інших ментальних рис, особливостей, якостей, які певним чином впливають на правосвідомість, формують її види та типи, негативні і позитивні тенденції її

розвитку тощо. Однак це становить тематику подальших і ґрунтовніших досліджень таких феноменів.

Білоруський дослідник Д. Лагун вважає, що на кризу і деформації правосвідомості впливають фактори, пов'язані з дискредитацією ідеї прав людини, зокрема:

- політика подвійних стандартів низки країн, а також нові тенденції світового розвитку (глобалізація і уніфікація політико-правових режимів), проведені «під прикриттям» необхідності встановлення загальнолюдських цінностей у загальнопланетарному масштабі;
- криза ідеї правової держави, що пов'язана із примітивізацією свідомості сучасної людини, якій під виглядом демократії нав'язуються вигідні ідеї, стандартні моделі поведінки, за допомогою чого формується необхідна суспільна думка;
- криза сім'ї, втрата довіри до влади, релятивізм і деформація традиційних соціальних регуляторів;
- прагнення надати неправим явищам властивостей правових із метою обґрунтування необхідності їх захисту правовими засобами (наприклад, вимога правового захисту неправого інтересу осіб із нетрадиційною сексуальною орієнтацією через масові ходи, мітинги, демонстрації своїх нібито природних поглядів на природу людських стосунків) [8, с. 27-28].

На наш погляд, думка автора дещо заангажована, оскільки рівень правової свідомості та правової культури у низці сучасних західних держав суттєво і якісно відрізняється від цих показників у країнах СНД, однак не позбавлена сенсу.

Отож, як уже зазначалось, у наш час інформаційного суспільства та новітніх технологій проблеми деформацій правосвідомості громадян нашої держави, порушення прав і свобод людини в Україні набули особливої гостроти. Незважаючи на поступове утвердження інститутів громадянського суспільства, рівень поваги до права, знання правових норм, виконання їх приписів, на превеликий жаль, залишається вкрай низьким. На наш погляд, більшість українців втратили віру в основоположні принципи права – справедливість, об'єктивність, доступність тощо. Виходячи з вищенаведеного, можна виокремити такі наслідки деформацій правосвідомості: порушення прав людини, корупція, недосконалість та неефективність чинного законодавства, «війни» законів і повноважень, що гальмують подальші демократичні перетворення та реформи у нашій державі. Саме тому питання деформацій правосвідомості українського суспільства, їх впливу на проблему порушення прав і свобод людини, на весь державотворчий процес у нашій країні, а головне – шляхів подолання цих негативних явищ є надзвичайно актуальними та потребують подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна характеристика стану дотримання прав і свобод людини в Україні [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://forbiddentoforbid.org.ua/uk/prava-lyudini-v-ukraini-2015-rik/>.
2. Захаров Є.Ю. Права людини в Україні в 2016 р.: основні тенденції [Електронний ресурс] / Є.Ю. Захаров. – 2017. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1489669186>.
3. Пінська О.С. Деформація правової свідомості та її класифікація / О.С. Пінська // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 54-58.
4. Петров В.Р. Деформация правосознания граждан России. Проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Р. Петров ; Нижегород. акад. МВД РФ. – Нижний Новгород, 2000. – 222 с.

5. Сировацький В.І. Деструкція правосвідомості та шляхи її виправлення як об'єкт філософсько-правового аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В.І. Сировацький ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2013. – 18 с.
6. Гладкий С.О. Деформації правосвідомості у контексті правового самопізнання / С.О. Гладкий // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2014. – № 18. – С. 22–25.
7. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. филос. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю.Ю. Калиновський ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2010. – 36 с.
8. Лагун Д.А. Кризис и деформация правосознания / Д.А. Лагун // Право и демократия. – 2015. – № 26. – С. 22-37.
9. Стрілько В. Українське прислів'я «Моя хата скраю» має продовження [Електронний ресурс] / В. Стрілько // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 37. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/valentina-strilko-ukrayinske-prisliv-ya-moya-hata-skrayu-maye-prodovzhennya-_.html.

REFERENCES

1. (2016), “General characteristics of the observance of human rights and freedoms in Ukraine”, available at : <http://forbidentoforbid.org.ua/uk/prava-lyudini-v-ukraini-2015-rik/>. (access April 26, 2017).
2. Zakharov, E.Yu. (2017), “Human rights in Ukraine in 2016 : general trends”, available at : <http://khpg.org/index.php?id=1489669186>. (access April 26, 2017).
3. Pinska, O.S. (2011), “Deformation of legal consciousness and its classification”, *Pravo i bezpeka*, no. 1 (38), pp. 54–58.
4. Petrov, V.R. (2000), “Deformation of the legal awareness of Russian citizens : Problems of theory and practice”, 12.00.01, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philosophy), Nizhnegorodskaya academy of MIA RF, Nizhniy Novgorod, Russia.
5. Syrovatskyi V.I. (2013), “Destruction of legal consciousness and ways of its correction as an object of philosophical and legal analysis”, 12.00.12, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philosophy), Lviv state university of internal affairs, Lviv, Ukraine.
6. Hladkyi, S.O. (2014), “Deformation of legal consciousness in the context of legal self-knowledge”, *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Pravo»*, no. 18, pp. 22–25.
7. Kalynovskyi, Yu.Yu. (2010), “Legal awareness of Ukrainian society as a socio-cultural phenomenon : philosophical and legal reflection”, 12.00.12, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philosophy), National legal academy of Ukraine of the name is Yaroslav Mudryi, Kharkiv, Ukraine.
8. Lahun, D.A. (2015), “Crisis and deformation of legal consciousness”, *Pravo i demokratiya : sb. nauch. trudov*, no. 26, pp. 22–37.
9. Strilko, V. (2013), “The Ukrainian proverb “I am not my brother’s keeper” has a continuation”, *Dzerkalo tyzhnya. Ukrayina*, no. 37, available at : http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/valentina-strilko-ukrayinske-prisliv-ya-moya-hata-skrayu-maye-prodovzhennya-_.html. (access April 26, 2017).

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 34.021

PROBLEMS, WHICH ARISE IN CONCERN TO THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

Borodii Ya.V., Candidate of Juridical Sciences

*Chief investigator in cases of particular importance
of the General Prosecutor's Office of Ukraine, str. Riznytska, 13/15, Kyiv, Ukraine
borodii@i.ua*

Borodii I.V., Graduate Student

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine,
Mykolas Romeris University, Ateities Str, 20, Vilnius, Lithuania
borodii@i.ua*

In this article, there are described problems, which arise in concern of the implementation of the principle of the rule of law on the example of Ukraine and Germany. There are defined gaps in Ukrainian legislation in concern of the appointment of judges and how it influences the everyday work of judges. The second main question concerns reasonable time if judges should be strictly limited with a time of the consideration of cases.

Key words: principle of the rule of law, court, judges, appointment, reasonable time.

ПРОБЛЕМЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В СВЯЗИ С ОСУЩЕСТВЛЕНИЕМ ПРИНЦИПА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Бородий Я.В.

*Генеральная прокуратура Украины, ул. Ризницкая, 13/15, Киев, Украина
borodii@i.ua*

Бородий И.В.

*Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, Киев, Украина,
Университет Миколаса Ромериса, ул. Атеитис, 20, Вильнюс, Литва
borodii@i.ua*

В статье описываются проблемы, которые возникают в связи с осуществлением принципа верховенства права на примере Украины и Германии. Обозначены проблемы, которые возникают в украинском законодательстве в связи с назначением на должность судьи, описано, как это влияет на каждодневную работу суда. Второй вопрос касается разумных сроков, в каких случаях судьи должны быть ими ограничены.

Ключевые слова: принцип верховенства права, суд, судья, назначение, разумный срок.

ПРОБЛЕМИ, ЩО ВІНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗДІЙСНЕННЯМ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Бородій Я.В.

*Генеральна прокуратура України, вул. Різницька, 13/15, Київ, Україна
borodii@i.ua*

Бородій І.В.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна,
Університет імені Миколаса Ромериса, вул. Атейітіс, 20, Вільнюс, Литва
borodii@i.ua*

Одним з основоположних принципів, які забезпечують розвиток права й держави, є верховенство права. Велику роль у його реалізації на практиці здійснюють судові органи.

Особливу увагу у цій статті присвячено таким проблемам, які заважають його реалізації, зокрема процедури призначення на посаду судді та необхідності обмеження суддів розумністю строків.

Із приводу процедури призначення на посаду судді порівняно закони Німеччини та України, проаналізовано вплив недопрацьованості українського законодавства з цього питання. Звичайно, до Конституції України внесено зміни, якими встановлено, що судді обираються одразу безстроково. Однак сьогодні ще залишилися судді, які призначені на перший термін – 5 років, як це було раніше, і ще не перепризначені на безстроковий період. У результаті маємо перенавантаженість суддів, недопрацьовану систему, адже невизначеним є час обрання судді безстроково після закінчення першого п'ятирічного терміну їх призначення, у результаті чого судді сидять без повноважень і в судах залишається недостатня кількість суддів із повноваженнями, а наплив справ від цього меншим не стає. Це впливає на те, що судді починають працювати понаднормовий робочий день задля того, щоб забезпечити розумні строки та достатнє ознайомлення із матеріалами справи задля прийняття законного рішення. Тому, звичайно, зміни до Конституції є доцільними, але ця проблема сьогодні залишається невирішеною.

Щодо відсутності строків проаналізовано практику Європейського суду з прав людини стосовно того, що впливає на затягування розгляду справи, а також ситуація із судової практики Німеччини, коли голова суду написала листа до іншого судді з приводу того, що він працює занадто повільно. Ця справа досягла навіть рівня дисциплінарного суду, який прийняв рішення, що голова суду мала право спонукати суддю працювати швидше, тут немає посягань на незалежність суду. Однак досить вагомим є аргумент судді, що він лише докладно вивчає справу та що його справи часто публікуються у юридичних виданнях. Тому, вважається, що судді не мають так суворо бути обмеженими розумністю строків на рівні нехтування процедурними питаннями, дослідження обставин справи та своєї об'єктивності.

Ключові слова: принцип верховенства права, суд, суддя, призначення, розумний строк.

The principle of the rule of law is one of the most fundamental, which provides the development of state and law in each country. Rule of law is one of the founding principles stemming from the common constitutional traditions of all European countries, and is one of fundamental values upon which the European Union is based. Respect for the rule of law is a prerequisite for the protection of all fundamental values, including democracy and fundamental rights [1]. Democracy has as its foundation respect for the human person and the rule of law [2, p. 127].

A huge rule in realization of this principle in practice play state authorities of the country, especially the judicial branch of power. That is why a great importance for its realization in nowadays realities of any country play the discussion and study of problems, which arise and should be solved.

Various aspects of modern theory and practice of modern state and law were investigated and explored by such Ukrainian lawyers – V. Babkin, A. Zayets, M. Koziubra, A. Kozlovskiy, V. Opryshko, V. Pohorilko, O. Petryshyn, P. Rabinovych, I. Rymarenko, A. Selivanov, S. Slivka, O. Skakun, Yu. Shemshuchenko and others.

But, as we know, the development of the country doesn't remain on one place, and each change in law influences on it. That is why it is considered to be rational to analyze which problems arise in concern to implementation of the principle of the rule of law in the country through analysis of the law, which concerns judicial authorities.

If to talk about courts, all of them are different in concern their competence and jurisdiction, but all of them have the same purpose: protection of rights and freedoms, constitutional order, national security, the rule of law and fairness in society. At the same time ensuring the implementation of the provided by Constitution of Ukraine rights and freedoms of man and citizen is the main content of judicial authorities, so as according to the Constitution, jurisdiction of the courts extends to all legal relations which arise in the country, so that under the judicial protection are all the rights, freedoms and duties of citizens.

That is why it is important to analyze the ways of realization of the principle of the rule of law in constitutions of different countries, in the work of state authorities, and which problems arise during on the one hand side good intentions of the legislator. That not everything what on the first view can be counted as that what will help the operation of the principle of the rule of law, make different procedures easier will work so as it was expected.

As it is known, one of the main backgrounds of the principle of the rule of law is an acceptance of ensuring of a judicial decision by an independent tribunal, a big step in strengthening of this principle are the constitutional changes in Ukraine in 2016.

So, before according to the article 126 of the Constitution of Ukraine “Judges hold office for permanent terms ... and judges appointed to the office of judge for the first time” [3]. But in accordance to the last reduction from 30 of September 2016 in the same paragraph of the article is written just: “Judges hold office for permanent terms” [4].

In Germany as opposed to Ukraine since a long time there is a law, which is still working, and which prescribes in its section 10 of the “General Judicial Act”: “Whoever has worked as a judge for at least three years after acquiring the qualification to hold judicial office may be appointed a judge for life... Taking account of more than two years of such work shall presuppose special knowledge and experience on the part of the person to be appointed”. Paragraph 2 of the section 12 says: “Five years at the latest after his appointment, a judge on probation shall be appointed a judge for life or, on being given civil service tenure for life, he shall be appointed a public prosecutor. This time-limit shall be extended for any unpaid leave taken” [5].

The difference with Ukrainian situation is that in this currant law judges are firstly elected for a period on a probation, and it is not prescribed, like it was before in Ukraine only for 5 year period. Because of this there was a situation that, for example, the judge can commit judgments only from the 1st of April 2011 till the 1st of April 2016, and until it will not be elected for a lifelong period it will be out of powers and cannot commit judgments, can only make some other work in the court like conduct generalization of the practice of courts, prepare case-law practice, they are sent to study, prepare reports on trainings, study and then report in the court about changes in the legislation and wait for its election. In contrast in Germany is written “at least three years” and “five years at the latest after his appointment, a judge on probation shall be appointed a judge for life”.

So, it can be made a decision that the judges are not waiting for their elections and there is not a gap in period between they were elected for a probation and between they were elected for a life long period, because it is not strictly identified the date when the power of judges on the probation ends and it is identified that maximum in 5 years they are already elected.

In Ukraine, for example, it is also bringing the situation that judges every day receive so many cases that it is impossible to finish them until this five year period will be finished. So that after the power of judges was ended, their cases should be transferred to another judges, which still have this power to commit judgment. And the main minus in this situation is first of all that there are not enough of judges in the courts and furthermore judges have a lot of work, and are limited with terms and do not have time to commit judgment. As a result some of them instead of working from 9 till 18, in order to ensure the efficiency the judicial consideration of cases, they work an overtime day, some of them start their working day at 8 and finish it later. As a result in such situation we can also talk about the violation of the principle of the rule of law, so as everyone has a right on proper working conditions which cannot be followed if according to the norms of schedule of the day is written that they should have an eight hour working day, but additionally in order that the cases will not be listened for years and to provide people with fast and lawful court process judges are placing themselves in not comfortable conditions. What makes the work of the judges even more difficult is if the judge which is now without powers for some period until it will be elected for permanent terms did not finish some case, in normal situation it will be 50, sometimes even 200 cases left and in accordance to Ukrainian law all these cases should be reviewed by other judges from the begining.

What is more difficult is that in Ukrainian law is not identified the period when the judges should be elected for permanent terms. So it can even sometimes take a year.

So, as we can see, changes in Ukraine that the judges can be elected for a permanent term and the relinquishment from the first 5 year period is a good change, so as in the past it was leading to the

possibility of a political influence on a judge during his subsequent appointment from the side of political forces represented by Verkhovna Rada, which was solving the issue of appointment of judges before. An important factor is also the transfer of function of the appointment of judges to the Constitutional body – the High Council of Justice, composed of 21 members, most of whom are judges.

All in all, if to compare experience of election of judges in Germany and as it was in Ukrainian law before, so as this system was formulated differently as it was in Germany, additionally it led to some problems, like the period, when judges are left without powers and cannot commit judgments, after their 5-years period finishes and should wait for an unknown period of time until they will be elected. As a result, courts are left with a small amount of judges, which can commit judgments and a huge influx of cases.

But for sure not always judges have a possibility to provide people a quick and at the same time lawful and objective decision.

So, paragraph 1 of the article 6 of the European Convention of Human Rights establishes the next: “In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law” [6]. The right to a fair trial is fundamental to the rule of law and to democracy itself.

According to the overview of 1959–2015 of the European Court of Human rights violation of the article 6 of the Convention takes 41,31% of the common amount of violations by the countries-parties of this convention.

In Germany this amount is 102 cases, if to compare with a total amount of represented complaints in 287 judgments, it can be made a decision, that the length of proceedings is a problem in Germany which disturbs people. Ukraine also has one of the biggest amount of judgments in this sphere – 303 [7].

From the analyzes of the practice of the European Court of Human Rights about the interpretation of the provision about “reasonable time” can be made a decision, that term, which can be considered as reasonable, can not be the same for all cases and it would be unnatural to establish the same term in a concrete numerical expression for all circumstances. That is why in all cases appears the problem of evaluation of the reasonable term, which depends on some criteria, made by the European Court of Human Rights [8, p. 328].

To establish the reasonableness of terms in consideration of specific cases national courts of the European Court of Human Rights identified in his practice some connected criterions:

- The complexity of the case;
- The behavior of the applicant;
- Behavior of judicial and other state authorities;
- Importance of the subject of consideration for the applicant.

The long duration of the proceedings could be considered reasonable if the case itself is complex as from the actual, same from the legal side.

In case of necessity, a person who appeals to the European court of Human Rights for the recognition of unreasonably long proceedings has to prove that she did not personally commit actions aimed at delaying the process. This means that every time the European Court of Human Rights evaluates the applicant’s behavior and its impact on the duration of the proceedings. However, analyzing one of the cases about criminal prosecution, the Court noted that it is impossible to demand from the person to cooperate with court in proceedings if such assistance would lead to its conviction.

A striking example, where applicants’ behavior became one of the reasons to the long consideration in a dispute, is a case of “Chirikosta and Viola against Italy”, where the 15-year period of review

was considered justified, because the applicants by themselves were asking seventeen times for the postponement of the process and did not object against six postponements of the review, made on the basis of statements of the other party in the case [9, p. 8–9].

The analysis of the practice of the European Court of Human Rights gives the possibility to make a decision that there are such problems, which lead to the violation of the reasonable time:

- failure of the court to make actions to secure the presence of the participants of the proceedings (defendants, experts, witnesses);
- too long breaks between court meetings without a valid reason;
- excessive length of judicial examinations and failure in taking by court actions to properly their implementation;
- unreasonable length of appeal and casation proceedings in courts of higher instances [8, p. 329–330].

As for me, very interesting is an experience of Germany in the situation of the length of court hearings. For example, if to talk about the above-discussed topic, Germany has its own view and on the one hand side really takes care about the realization of the principle of fair trial, provided by the European Convention of Human Rights and implemented in the article 103 of the Basic Law of Federal Republic of Germany. What is more article 25 of the Basic Law called “Primacy of international law” provides the next: “The general rules of international law shall be an integral part of federal law.” This means, that Germany should also rule the provisions of the European Convention of Human Rights, what it is successfully doing, especially if to talk about reasonable time.

But, not always it is useful for the realisation of the principle of the rule of law to hurry with case solving and decisions, because how a judge can make an impartial, objective, transparent decision if he is controlled by terms and if only he will work on the case a little longer someone will already write a complaint on him?

Lets consider the next. In Germany there was a situation that the head of the court asked a judge with a small number of working cases, to work faster.

The President of the Court of Appeal, Karlsruhe, Christine Hügel, wrote a letter to one of its judges, which sounded harshly: “The accusation and admonition”, subject of the letter of 26 January 2012 was Thomas Schulte-Kellinghaus, judge of a civil office in the Freiburg district Office of the same court of appeal [10].

This situation reached even the Disciplinary court for judges in Germany (Dienstgerichtshof). There was a complaint based on the comparison of performance figures with other colleagues of the judge. So, the head of the court Christine Hügel had told her colleague that he had lagged behind the average numbers. In some years he did less than a half-day working judge. He had only reached about 68 percent of the average performance of other judges – in 2010 he had a total of 82 completed cases. Therefore, the number of open procedures in its field rose by 67 per cent. This is “beyond all generous tolerances”. Schulte-Kellinghaus, who opposed the exhortation, said that a different time requirement was necessary for each individual case. He emphasized that he was working very carefully. It was indisputable that his temporal work was more than under the other judge, and his judgments are frequently printed in the professional press. Matthias Grewe from the association of judges and prosecutors in Baden-Württemberg described the procedure as extraordinary. Judicial independence is a great asset. For instance, a superior should not have any influence on the termination of a procedure.

So, here was the opposition of influence on the independence of the independent jurisprudence dependent on the alleged productivity aspects [11].

The Stuttgart court had decided that a judge can be asked by his superior to work faster. A corresponding complaint does not infringe judicial independence [12].

So, in other words, the court made a decision that retention and exhortation are not contrary to judicial independence. There was also no inadmissible pressure on the judge [11].

Also, it can be agreed with the comments of people in accordance to this case that the judge does not work a little in this case, but only thoroughly. It was also mentioned that the judge was often quoted, thus obviously found by the literature to be good.

Certainly, long trial periods are harmful to the parties, mostly for those who are right. But unfortunately the damage of wrong decisions of the courts is much bigger for society, than the longer period of court hearing. So, with his working behavior Mr. Schulte-Kellinghaus is a much better service to the society than any judge who puts himself under pressure. People of his profession should follow his example.

For example, if to take Ukrainian legislative practice and legislation, in its decision from 2 of November 2004 № 15-пн/2004 the Constitutional Court of Ukraine noted that the rule of law is the supremacy of law in the society. The rule of law demands from the state its implementation in law-making and law enforcement activities, including the laws that in its content should be saturated with ideas of social justice, freedom, equality and so on.

Failure to comply with the terms of consideration of civil and criminal cases and cases on administrative offenses violates the constitutional right to judicial protection, guaranteed by Article 55 of the Constitution of Ukraine, and negatively affects the efficiency of justice and the authority of the judiciary.

Materials of judicial practice indicate that the main causes of violations of procedural terms are lacks in the activity of courts, mainly associated with poor organization of the trial.

Often superficial consideration of civil cases and criminal proceedings, ignoring the rules of substantive and procedural law leads not only to the abolition of judicial decisions in appeal or cassation, but also to a substantial violation of terms of a decision on the merits of the proceedings, and in proceedings on administrative violations – to closing of the proceedings as the end of deadlines to administrative responsibility.

In order to ensure compliance with procedural terms by the courts handling civil and criminal cases and cases on administrative offenses, and because of the emergence of the questions by courts while the application of certain provisions of procedural law, plenum of High specialized court of Ukraine for civil and criminal cases resolves to give the courts the following explanation.

The deadlines, which are set by the court (for example, terms of correction of statement of claim or appeal) must comply with the principle of reasonableness. Determining (at its discretion) the duration of these periods, the court must take into account the principles of discretionary and competition, deadlines set by law for consideration of the case in determining the terms of particular proceedings, complexity of the case, the number of participants of the case, potential difficulties in requesting and examination of evidence, etc.

Terms of the case can not be considered reasonable if they are compromised by employment of judge in another process, the appointment of court with large intervals, delaying because of the transfer of cases from one court to another in cases prescribed by law, groundless satisfaction of unreasonable requests of participants of the case, which resulted in delay of the case for a long time, the deposition of the case due to its inadequate preparation for trial, failure to take measures to prevent unfair behavior of participants of the case, etc. as the reasons, which indicate low levels of the judiciary and irresponsible attitude to their duties [13].

So, it can be made a decision that despite of the fact of how developed country is, how long it is already existing, how good are its norms, anyway there is not an ideal procedure or ideal law. In each of them there are some either gaps, either other contradictions.

For example in this paragraph were represented Ukraine and Germany. And in each of these countries there are some problems, or better to say, questions, which arised during the realization of

laws, and as result, which can lead to the violation of the principle of the rule of law. So as, for example in Germany in order to provide people principle of reasonable time, judges should work very fast, in Ukraine it leads to such problems that judges should work extra hours, what is as a result of a long term of appointment of judges for a lifelong period. All this is a result of not ideal legislation and mistakes, which should be solved.

So, in Germany the judges should not be so strictly guided by the principle of reasonable time of court hearing in the meaning of neglection to the procedure and their objectivity and acquaintance with the circumstances of the case.

In Ukraine the procedure of election of judges for a life period after their 5-year period is finished should last faster, that the courts will not be left with a small amount of judges, which have the power to commit judgments.

REFERENCES

1. Rule of law, available at : http://ec.europa.eu/justice/effective-justice/rule-of-law/index_en.htm (access 08 March, 2017)
2. Rhona, K.M. (2013), Smith. Texts and Materials on International Human Rights 3rd Ed. Taylor & Francis, London.
3. Constitution of Ukraine with amendments on the 21 of February 2014, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302> (Accessed 08 March, 2017).
4. Constitution of Ukraine with amendments on the 30 of September 2016, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (access 08 March, 2017).
5. The German Judiciary Act from 19.04.1972, amended on the 31.08.2015, available at : http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_drig/englisch_drig.html#p_0009 (access 08 March 2017).
6. European Convention on Human Rights amended by Protocols Nos. 11 and 14 ; supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13, available at : http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (access 04 March, 2017).
7. Overview 1959-2015 – ECHR – European Court of Human Rights, March 2016, available at http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf (access 25 March. 2017).
8. Lahuta, V.O. (2013), “Criteries of determination of reasonable time”, Forum of law, no. 3.
9. Banchuk, O. (2005), “Reasonable time in court proceedings : European standards and Ukrainian realities”, Lawyer, no. 11 (62).
10. Wenn ein Richter langsam arbeitet/ When the jusge is working slow from 04.12.2012, available at : <https://www.welt.de/newsticker/news3/article111812644/Wenn-ein-Richter-langsam-arbeitet.html> (access 27 March, 2017).
11. Niederlage für langsam arbeitenden Richter/ Defeat for slow-working judges. Pia Lorenz from 20.04.2015, available at : <http://www.lto.de/recht/job-karriere/j/olg-stuttgart-dgh-1-13-langamer-richter-vorhalt-ermahnung-ruege-begrundet/> (access 27 March, 2017).
12. OLG-Chefin begrüßt Urteil zu "langsamem" Richter, Regional Appeal court-chefin welcomes judgment on "slow" judge from 23.04.2015, available at : <http://www.lto.de/recht/nachrichten/n/olg-chefin-begruesst-urteil-langamer-richter/> (access 27 March, 2017).
13. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case of constitutional submission of the Pension Fund of Ukraine on an official interpretation of provisions of Art. 1, parts of the 1, 2,

3, Article 95, 2 p. of Art. 96, p. 2, 3 and 6 of Art 116, p. 2 of Art. 124, p. 1 of Art. 129 of the Constitution of Ukraine , p. 5 of Art. 4 of the Budget Code of Ukraine, p. 2 of Art. 9 of the Code of administrative Procedure of Ukraine in the system due to the specific provisions of the Constitution of Ukraine from 25.01.12, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (access 27 March, 2017).

УДК 342.5: 341.17

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стасюк О.Л., к.ю.н., здобувач

*Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України,
пров. Євгена Гуцала, 4А, Київ, Україна
stasiukr3@gmail.com*

Статтю присвячено дослідженню принципів і методів реалізації правоохоронної функції держави в умовах асоціації України і Європейського Союзу та агресії на Сході нашої держави. Проаналізовано позиції учених із зазначеної проблеми, положення законодавства у цій сфері, визначено особливості правоохоронної функції держави та методи її реалізації у сучасних умовах.
Ключові слова: держава, правоохоронна функція, принципи, методи, Європейський Союз, примус і переконання.

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Стасюк А.Л.

*Государственный научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел Украины,
пер. Евгения Гуцало, 4А, Киев, Украина
stasiukr3@gmail.com*

Статья посвящена исследованию принципов и методов реализации правоохранительной функции государства в условиях ассоциации Украины и Европейского Союза и агрессии на Востоке нашей страны. Проанализированы позиции ученых по данной проблеме, положения законодательства в этой сфере, определены особенности правоохранительной функции государства и методы ее реализации в современных условиях.
Ключевые слова: государство, правоохранительная функция, принципы, методы, Европейский Союз, принуждение и убеждение.

PRINCIPLES AND METHODS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE UNDER THE CONDITIONS OF THE ASSOCIATION OF UKRAINE AND THE EU

Stasiuk O.L.

*State Research Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Yevhen Hutsalo Alley, 4A, Kyiv, Ukraine
stasiukr3@gmail.com*

The article investigates the principles and methods of implementation of the law enforcement functions of the state in terms of association of Ukraine with the European Union and aggression in the east of the state. Scientists analysed the position of this problem, provisions of the legislation in this area the peculiarities of the law enforcement function of the state, and its implementation methods in modern conditions.

Key words: government, law enforcement function, principles, methods, European Union, coercion and persuasion.

Асоціація України і Європейського Союзу, прогнозовані процеси реформування усередині країни, воєнне протистояння на Сході держави дозволяють розглядати проблематику

функцій держави як один із перспективних напрямів наукового аналізу. Політична дійсність постійно дає підстави для необхідності фундаментального, комплексного аналізу стану суспільства, перспектив його розвитку і найголовніше – можливостей держави щодо забезпечення безпеки і стійкої динаміки розвитку. Державі доведеться відповідати на виклики, які готує майбутнє, тільки вона здатна забезпечити найважливіші загальносоціальні інтереси. У цьому сенсі цінність і сутність держави залишаються відносно незмінними і найбільш рельєфно проявляються у функціях держави, зокрема, у правоохоронній діяльності.

Функції держави перебувають у центрі уваги багатьох науковців, спеціалістів у сфері юриспруденції. Дослідженню правоохоронної функції держави присвятили свої праці такі науковці: В. Авер'янов, І. Лаврінчук, П. Рабінович, І. Сажнев, Б. Кістяківський, Б. Чичерін, М. Коркунов, Л. Гумплович, М. Ковалевський, М. Покровський, П. Новгородцев, Г. Шершеневич, М. Жигульонков та ін. Незважаючи на значний дослідницький інтерес до окресленої проблематики, низка питань залишаються недостатньо вивченими або потребують перегляду з огляду на реалії сьогодення.

Метою статті є дослідження принципів і методів реалізації правоохоронної функції держави в умовах асоціації України і Європейського Союзу.

Наукове обґрунтування принципів правоохоронної діяльності держави є методологічно необхідною умовою формування цілісної концепції правоохоронної функції. У юридичній науці категорії «принцип» приділено значну увагу. Докладно вивчені принципи права, галузей права, правових інститутів, організації і діяльності державного апарату, законності, правосуддя, правотворчості і застосування права, юридичної відповідальності та ін.

Принципи організації і функціонування держави становлять керівні засади реалізації усіх без винятку функцій держави. До таких слід зарахувати законність, професіоналізм, поділ влади, демократизм.

У науковій літературі законність розглядається у різних ракурсах: як режим, принцип, метод, вимога, елемент демократії тощо. При цьому різні смислові відтінки цього правового феномена характеризують її різні аспекти та пояснюють різноманітність визначень. Проте найчастіше законність розглядається як правовий принцип режиму забезпечення життєдіяльності суспільства, його сталого розвитку і побудови громадянського суспільства. У кожному визначенні законності міститься найважливіша її властивість – вимога до всіх учасників суспільних відносин чітко дотримуватися законів держави.

Для правової, соціальної, демократичної держави принцип законності і його реальне втілення є невідмінною умовою функціонування усіх державних структур, посадових осіб, правомірної поведінки громадян. Законність є універсальним, загальним принципом, що визначає засади функціонування правової держави і всієї правової системи. Законність становить самостійну властивість, яка полягає у тому, що всі правові засади функціонування держави повинні знаходити вираз у законі, який є юридичним орієнтиром у діяльності всіх учасників суспільних відносин, зокрема, держави.

Принцип законності тісно пов'язаний з іншими принципами і має найважливіше значення у реалізації правоохоронної функції держави. Більше того, законність є об'єктом державного впливу, зокрема, контролю та нагляду, що з погляду на системний характер принципів правоохоронної діяльності держави є підставою для факторного аналізу відповідної функції держави.

Найважливіше прояв законності має місце під час реалізації правоохоронних завдань, використання методів і засобів державного впливу на суспільні відносини. Правоохоронна функція є комплексний напрямом і видом діяльності держави, а кожен напрям правоохоронної діяльності повинен здійснюватися на основі правових норм. Законність є індикатором ставлення суспільства і носіїв влади до права, служить критерієм оцінки рівня

розвитку правової системи, а тому може розглядатись як одна із центральних ідей теорії права, як найважливіша складова частина багатьох проблем юридичної практики.

Законність як принцип реалізації правоохоронної функції є одним з аспектів розуміння її сутності. Розглядаючи проблеми реалізації принципу законності стосовно правоохоронної функції, доцільно зазначити, що на етапі адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу виникають певні проблеми ефективності реалізації, що особливо проявляється у сфері соціально-економічної безпеки. Агресія Російської Федерації щодо України спричинила виникнення антагонізмів між економічною політикою і законністю, що негативно впливає на перетворення, спрямовані на формування ліберально орієнтованої економіки.

Стосовно сучасної держави і системи її функцій варто зазначити, що змістом принципу професіоналізму є система нормативних вимог до осіб, котрі перебувають на державній службі, яка безпосередньо пов'язана з функціями держави.

У правоохоронній функції це проявляється особливо чітко. Державна служба у сфері забезпечення громадської безпеки – це професійна діяльність щодо реалізації завдань і функцій держави, здійснення повноважень державних органів, за визначенням О. Бандурки, яка націлена на забезпечення захищеності інтересів особи, суспільства та держави від загроз, що виходять від злочинних дій. Науковець також відображає міру складності структури внутрішньо-системного управління, зокрема, кількість ступенів управління, характер управлінського впливу під час реалізації правоохоронної функції у контексті забезпечення громадського (публічного) порядку [1, с. 66].

Очевидно, що в умовах триваючого ускладнення і диференціації системи державних функцій професіоналізм стає умовою їх ефективного виконання. Адже держава загалом та її органи зокрема є звичайними людьми.

У низці нормативно-правових актів принцип професіоналізму закріплений текстуально у Законах України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 р. (ст. 4), «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 р. (ст. 18), «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 56) та ін.

Однак у більшості актів принцип професіоналізму впливає зі змісту положень. Для ілюстрації досить навести положення ст. 16 Закону України «Про Конституційний Суд України» № 422/96-ВР від 16 жовтня 1996 р.: «Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років» [2]. Принцип професіоналізму та вимога щодо компетентності стосовно правоохоронної функції означає, що будь-які дії органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб не повинні шкодити охоронюваним правом інтересам суспільства та особи. Слід мати на увазі, що від професійно значущих знань, навичок і компетенцій представників правоохоронних структур нерідко залежить життя і здоров'я громадян, безпека суспільства.

Демократизм правоохоронної функції держави впливає із визнання народу як джерела та носія влади, наділення громадян політичними правами та свободами, зокрема, правом на участь в управлінні державними справами. Стаття 5 Конституції України говорить, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [3].

Утвердження і гарантування цього принципу означає, що народ у різних формах бере участь у реалізації функцій держави, зокрема правоохоронної. Це проявляється у різноманітних формах прямої та непрямої участі громадян у здійсненні правоохоронних завдань (участь в охороні громадського порядку, у здійсненні правосуддя, інститут громадського контролю та ін.). Розглядаючи цей принцип, не можна забувати про те, що держава не завжди

справляється зі своїми правоохоронними обов'язками, тому має право розраховувати на підтримку інститутів громадянського суспільства, що мають охоронний потенціал.

Поділ влади реалізується у конституційній (державно-правовій) доктрині більшості демократичних держав і становить систему конституційно-правових норм та інститутів, що регламентують поділ законодавчої, виконавчої і судової влади.

Слід мати на увазі, що у сучасній юридичній науці термін «поділ» стосовно державної влади вживається у двох значеннях. Відповідно до одного з них, найбільш поширеного, він використовується для позначення поділу державної влади на три класичні гілки. У другому значенні термін «поділ» вживається стосовно поділу влади між державою і складовими адміністративно-територіальними утвореннями.

Кожне із цих значень принципу поділу влади безпосередньо стосується правоохоронної функції. Якщо розглядати поділ державної влади, то необхідно зазначити, що органи кожної із гілок влади в різних, властивих тільки їм правових формах беруть участь у реалізації правоохоронної функції держави.

Найменуванню кожної із гілок влади притаманна відповідна форма реалізації правоохоронних завдань держави – правотворча (законодавча), забезпечення права (виконавча) та правозастосовна (судова). Із погляду на європейську модель, характерну для держав Європейського Союзу, вказану схему доцільно доповнити формою координації, які виконує глава держави, і контрольно-наглядовою діяльністю органів державного нагляду та контролю. Однак конституційне вирішення питання про закріплення балансу в системі поділу влади поки не знайдено. Багато органів державної влади опинилися поза конституційно закріпленою системою органів державної влади, що забезпечує функціонування держави.

Якщо розглядати поділ державної влади у контексті адміністративно-територіального поділу, то і тут виявляється стійкий зв'язок цього принципу з механізмом реалізації правоохоронної функції. Публічно-владні повноваження фактично і юридично розділені між центральним і місцевим рівнями. Нормативне підтвердження цієї тези можна виявити в тексті Конституції України (ст.ст. 132, 133) [3].

Зміст зазначених статей є нормативною основою і формою вираження вертикального поділу державної влади, а значить, і повноважень із реалізації функцій держави, зокрема правоохоронної. Наприклад, оборона та безпека в Україні становлять виключну прерогативу центральних органів державної влади, а охорона навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки перебуває у спільному віданні. Незважаючи на суперечливу практику реалізації у сучасних державах, принцип поділу влади зберігає статус одного з найважливіших принципів, що лежать в основі реалізації правоохоронної функції. Водночас у сучасних реаліях необхідно говорити не тільки про поділ владних повноважень, а й про системність, оскільки всі гілки влади утворюють єдність і цілісність. Тільки узгоджене функціонування гілок влади є умовою реалізації правоохоронної функції.

Кожна функція держави як вид діяльності має власну специфіку. Спеціальними принципами реалізації правоохоронної функції слід вважати обґрунтовані теорією і підтверджені практикою загальні керівні засади діяльності, які виражають специфіку правоохоронної діяльності.

Як правило, спеціальні принципи закріплені на законодавчому рівні в окремій частині (розділ, глава, стаття) відповідного нормативно-правового акта. Наприклад, другий розділ Закону України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 р. закріплює принципи діяльності Національної поліції (верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, політична нейтральність, взаємодія із населенням на засадах партнерства, безперервність, використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем).

У ст. 5 Закону України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 р. містяться основні принципи забезпечення безпеки: пріоритет прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів, своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам, чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки, демократичний цивільний контроль над військовою організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки, використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

У ст. 3 Закону України «Про Рахункову палату» № 576-VIII від 2 липня 2015 р. закріплені принципи законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості, які є принципами здійснення контрольно-наглядової складової частини правоохоронної діяльності.

У ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25 червня 1991 р. закріплено основні принципи охорони навколишнього природного середовища.

Спеціальні принципи характеризують правоохоронну функцію загалом, визначаючи стратегію і тактику реалізації кожного напрямку правоохоронної діяльності у її структурі.

У контексті асоціації України і Європейського Союзу до переліку спеціальних принципів реалізації правоохоронної функції держави доцільно віднести пріоритет соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина, їх правову охорону, закріплених у міжнародних документах і нормативно-правових актах держави; принцип соціальної справедливості; принцип невідмови держави від раніше прийнятих на себе соціальних зобов'язань; надання адресної соціальної підтримки.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, дозволяє обґрунтовано корегувати систему принципів залежно від мінливих обставин реалізації функцій держави, зокрема правоохоронної. У цьому аспекті перебуває потенціал удосконалення взаємодії державно-правової практики та юридичної науки.

Реалізація правоохоронної функції держави здійснюється певними методами. Сталий розвиток держави визначає мету, залишаючи функції держави, зокрема правоохоронну, відносно стабільною, що чітко проявляється у нормативно-правових актах, наприклад, стратегіях розвитку держави. Але зміст функцій змінюється, тому методи державної діяльності теж змінюються. Доказом може бути система заходів державного примусу, зокрема інститут юридичної відповідальності. Діапазон можливостей, що дозволяють державі як суб'єкту влади проводити власну волю, надзвичайно широкий. Влада може досягати своєї мети, діючи різними методами – жорсткими і м'якими, чесними і нечесними, методом примусу. Методи реалізації функцій вельми різноманітні. Юридична наука виокремлює загальні і спеціальні, правові та неправові (соціальні), демократичні й авторитарні, офіційні і неофіційні, звичайні і наукові, обов'язкові і рекомендаційні, охоронні та виховні, заборонні і стимулюючі, індивідуальні і колективні тощо. У юридичній науці методи реалізації функцій держави традиційно розглядаються як способи, прийоми цілеспрямованої державної діяльності. Іноді методи здійснення функцій держави ототожнюються із методами правового регулювання суспільних відносин: імперативним, диспозитивним, заохочувальним і рекомендаційним.

Методи реалізації правоохоронної функції держави становлять систему прийомів і способів реалізації правоохоронної мети та завдань. За аналогією із класифікацією принципів, методи реалізації функцій держави умовно можна розділити на дві групи: загальні методи – це прийоми і методи, що використовуються під час реалізації усіх функцій; спеціальні методи – це ті, що властиві окремим функціям.

У національній правничій науці як загальні методи здійснення державної влади, функцій держави зазвичай розглядаються переконання і примус. Іноді як основні вивчаються економічні та адміністративні методи. В. Авер'янов вважає, що переконання є безпосереднім впливом на свідомість, волю та емоції за допомогою роз'яснення змісту, аргументації необхідності прийняття та реалізації управлінських рішень, заклику виконувати їх, матеріального та морального позитивного стимулювання виконання [4, с. 79].

На думку О. Скакун, для переконання характерні такі засоби, як організація, виховання, заохочення [5, с. 112].

Примус спрямовано на те, щоб змушувати керованих діяти певним чином у супереч їхнім бажанням, що виражається у припиненні відхилень у поведінці і покарання. Для методу примусу обов'язковим є підпорядкування поведінки індивіда або групи людей не власній волі, а волі держави; у разі переконання такого підпорядкування немає.

У національній науці є різні погляди на роль і значення кожного із названих вище загальних методів реалізації функцій держави.

Суд і деякі інші правоохоронні державні органи мають своєю основною функцією примус, інші державні органи – переконання. Правову систему Європейського Союзу характеризує висунення на перший план переконання і звуження сфери застосування державного примусу.

На думку низки дослідників, до найбільш дієвих засобів забезпечення функцій держави належить примус. Найбільш конструктивним є погляд, заснований на інтеграції переконання і примусу. При цьому кожен із них повинен розглядатись із позиції динамічної системи, на яку впливають різні сторонні чинники, що змінюють співвідношення між двома методами, але постійно залишають їх взаємопов'язаними. Вибір на користь того чи іншого методу багато у чому залежить від мети, яка зумовлює ту чи іншу функцію, та від специфіки змісту кожної із них. Правоохоронна функція зумовлена метою забезпечення правопорядку та безпеки, що немислимо без примусу, використання якого становить публічну прерогативу держави і підкреслює специфіку правоохоронної функції, адже правовідносини примусу пов'язані з реалізацією правоохоронної функції.

Здійснюючи охорону суспільних відносин, держава неминуче вдається до використання примусу з метою попередження та припинення посягань на охоронювані соціальні блага, відновлення порушеного права, притягнення до юридичної відповідальності винних. Ціннісно-сміслові підстави державного примусу тісно пов'язані з необхідністю захисту суспільства від загроз, зокрема, від тих, які зазіхають на правовий порядок.

В. Ліпкан безпосередньо пов'язує метод примусу із виявленням загроз безпеки, їх ліквідацією, встановленням обставин події, усуненням порушень і притягненням винних у їх вчиненні до відповідальності з метою попередження настання і розвитку негативних наслідків таких загроз [6, с. 132].

Поки не реалізовані ідеали правової і соціальної держави, примус зберігає позиції серед методів державної влади. Такий підхід підкреслює не тільки важливість примусу, скільки свідчить про тісний зв'язок правоохоронної та творчої функції держави. В умовах асоціації України і Європейського Союзу державі доводиться вирішувати складне питання про відповідність обсягу примусу кількості ситуацій (зокрема, кримінальних проявів), що об'єктивно вимагає його використання. В умовах відродження імперських поглядів Росії потрібно з обережністю поставитися до думки авторів, які розглядають скорочення кола суб'єктів примусу, а значить, і його обсягу. За неминучості застосування насильства в умовах злочинності та тероризму необхідно бачити, що стратегічне посилення силових засад у діяльності правоохоронних органів неефективне, а тому малоперспективне. Тому так важлива мінімізація силових засад, їх економія, адресність, локалізація у просторі та часі.

Водночас ефективна правова і наукова основа державного примусу, що використовується

для захисту особи, суспільства і держави від негативних чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, є однією із гарантій його дієвості. При цьому його обсяг повинен бути адекватним загрозам безпеки і забезпечувати інтереси соціуму. Примус як феномен соціального життя, його роль у формуванні правових, державних і громадських інститутів залежить від рівня демократичності, соціальної справедливості, громадянської свободи і формальної рівності в суспільстві. У такому разі не можна ототожнювати примус і насильство. Примус і насильство не перебувають у взаємопов'язаному співвідношенні, а є різними формами застосування сили, які в умовах реалізації принципів транспарентності, відкритості публічного управління не створюють динамічної системи, яка не має спільних правових засад. Процес соціального примусу є складним, насильство у цьому процесі не відіграє роль засобу досягнення мети примусу.

Однією з істотних проблем стратегії і тактики використання методів реалізації правоохоронної функції є оптимальне поєднання примусу та переконання. У Законі України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 р. пріоритет попереджувальних заходів закріплено як принцип. Комбінації примусу і переконання у реалізації правоохоронної функції повинні ґрунтуватися на активізації форм і засобів, пов'язаних із заохоченням позитивної правової поведінки громадян, стимулюванням діяльності державних органів і посадових осіб.

Розглянуті структурні елементи правоохоронної функції, їх зміст, характер взаємозв'язку, співвідношення в умовах інтенсифікації процесів асоціації України і Європейського Союзу не можуть розглядатись як постійні величини. Безперервний і поступальний розвиток економічних зв'язків, посилення тенденцій цивілізаційного характеру, розвиток кожної держави окремо й економічна конкуренція завжди будуть факторами і закономірностями, що впливають на структурну організацію правоохоронної функції держави та її зміст. Закономірним і зрозумілим слід вважати формування нових пріоритетних об'єктів і напрямів у структурі правоохоронної функції держави залежно від непередбачуваного розвитку воєнно-політичної ситуації на Сході України.

Кожен з елементів структури правоохоронної функції в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, характеризується наявністю прямих і зворотних зв'язків, проявом взаємних переходів з одного якісного стану в інший. Це зумовлено системністю процесів європейської інтеграції і метою правоохоронної функції – зберегти територіальну цілісність державу, її суверенітет і її складники (політичну систему, культуру, економіку, природні ресурси та ін.). Ця мета постає стосовно цієї функції як утворююча зміст. Усе це, разом узяте, можна охопити поняттям національної безпеки, яка, з одного боку, цементує правоохоронну функцію загалом, а з іншого боку, знаходить конкретне, галузеве втілення у кожному з її елементів в умовах асоціації з Європейським Союзом і наповнюється особливим змістом. Зазначені обставини істотно впливають на методи реалізації правоохоронної функції держави.

В. Ортинський, розглядаючи особливості правового регулювання в умовах кризи, породженої російською агресією, вказує на такі обставини: окреслилася зміна балансу використовуваних методів регулювання, держава посилила регулювання окремих секторів; посилилося використання охоронних і компенсаторних функцій законодавства, спрямованих на гарантування соціально-економічних прав громадян, захист територіальної цілісності держави [7, с. 5, 11-12]. Різноманіття і комплексний характер сфер, охоплених процесами реформування соціально-політичної системи України, зумовлюють особливості реалізації правоохоронної функції держави. Європейська інтеграція впливає на методи реалізації функцій держави. Як уже зазначалося вище, головними методами здійснення державної влади (функцій держави) є переконання і примус, а їх комбінації і співвідношення у реалізації правоохоронної функції багато у чому зумовлені метою та завданнями держави, соціально-політичними умовами, зокрема й тими, що породжуються агресивними діями на

Сході нашої держави. В умовах агресії Росії доводиться вирішувати непросте питання про відповідність обсягу державного примусу неухильно зростаючій кількості ситуацій (тероризм, сепаратизм, злочинність, незаконна міграція тощо), об'єктивно вимагають його використання.

Отже, правоохоронна функції держави – це публічно-владна діяльність держави, зумовлена її сутністю, здійснювана з метою запобігання і нейтралізації загроз правовому порядку в суспільстві, яка будується на принципах законності, демократичності, професіоналізму, поділу влади. Сутність правоохоронної функції держави полягає у концентрованому вираженні принципів і методів їх реалізації. У цьому сенсі правоохоронна діяльність може і повинна аналізуватись як вид діяльності держави, що більшою мірою виражається через сутність і юридичну природу методів реалізації принципів, ніж інші види діяльності. Українська держава в умовах російської експансії – це єдиний соціально-політичний інститут, здатний протистояти негативним проявам і загрозам безпеки. Правоохоронна функція держави є важливою, сутнісною функцією держави і в сучасних умовах виконує роль гаранта безпеки, забезпечення цілісності, стабільності, сталого розвитку суспільства в умовах асоціації України і Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : [підруч.] / О.М. Бандурка. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
2. Про Конституційний Суд України : Закон України № 422/96-ВР від 16.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
3. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Ін Юре, 2002. – 668 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підруч.] / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
6. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки / В.А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 631 с.
7. Ортинський В.Л. Теоретико-правовий аналіз державної кадрової політики Воєнної організації України / В.Л. Ортинський // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». – 2016. – № 837. – С. 4-13.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M. (1998), *Upravlinnyya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny : pidruchnyk* [Management in the bodies of Internal Affairs of Ukraine : textbook], University of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
2. (1996), “On Constitutional Court of Ukraine” : Law of Ukraine on 16.10.1996 № 422/96-ВР, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 49, art. 272.
3. (1996), “Constitution of Ukraine” : Law of Ukraine on 28.06.1996 № 254к/96-ВР, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 30, art. 141.
4. Averyanov, V.B. (2002), *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo* [Executive power and administrative law], In Yure, Kyiv, Ukraine.
5. Skakun, O.F. (2011), *Teoriya prava i derzhavy : pidruchnyk* [The theory of law and state : textbook], Alerta ; TsUL, Kyiv, Ukraine.
6. Lipkan, V.A. (2009), *Teoriya natsionalnoyi bezpeky* [The theory of national security], KNT, Kyiv, Ukraine.

7. Ortynskyi, V.L. (2016), "Theoretical and legal analysis of the state personnel policy of the Military Organization of Ukraine", *Visnyk Nats. un-tu "Lvivska politekhnika". Seriya "Yurydychni nauky"*, no. 837, pp. 4-13.

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.795.4: 347.763:351.815 (477)

ЩОДО МІСЦЯ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА У ПРЕДМЕТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Самойленко Г.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
Sgeorge@i.ua*

Статтю присвячено комплексному дослідженню одного із ключових питань цивілістики – предмета цивільно-правового регулювання. Традиційно до нього зараховують майнові та особисті немайнові відносини. Однак така позиція, закріплена у ст. 1 ЦК України, нині не є беззаперечною. Аналіз правовідносин із перевезення пасажирів надав нам підстави для пропозиції включення їх до предмета цивільно-правового регулювання як відносин організаційного характеру – відносин, які забезпечують реалізацію особистих немайнових прав людини (наприклад, права на свободу пересування).

Нами також запропоновано розширити розуміння предмета цивільного правового регулювання іншими, окрім тих, що передбачені у ст. 1 ЦК України, відносинами, – організаційними, зобов'язальними та ін., але вони мають відповідати ознакам їх «цивільної легалізації» – засадам цивільного законодавства.

Ключові слова: предмет цивільно-правового регулювання, об'єкти цивільних прав, об'єкти цивільних правовідносин, майнові відносини, особисті немайнові відносини, зобов'язальні відносини, організаційні відносини.

МЕСТО ПРАВООТНОШЕНИЙ ПО ПЕРЕВОЗКЕ ПАССАЖИРОВ В ПРЕДМЕТЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Самойленко Г.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, Запорожье, Украина
Sgeorge@i.ua*

Статья посвящена комплексному исследованию одного из ключевых вопросов цивилистики – предмета гражданско-правового регулирования. Традиционно к нему относят имущественные и личные неимущественные отношения. Однако такая позиция, закрепленная в ст. 1 ГК Украины, не является бесспорной. Анализ правоотношений по перевозке пассажиров предоставил нам основания для предложения включения их в предмет гражданско-правового регулирования как отношений организационного характера – отношений, обеспечивающих реализацию личных неимущественных прав (например, права на свободу передвижения).

Нами также предложено расширить понимание предмета гражданского правового регулирования другими, кроме тех, что предусмотрены в ст. 1 ГК Украины, отношениями, – организационными, обязательственными и др. Критерием «гражданской легализации» является соответствие их признаков принципам гражданского законодательства.

Ключевые слова: предмет гражданско-правового регулирования, объекты гражданских прав, объекты гражданских правоотношений, имущественные отношения, личные неимущественные отношения, обязательственные отношения, организационные отношения.

PLACE OF LEGAL RELATIONS IN PASSENGER TRANSPORTATION IN THE SUBJECT OF CIVIL-LEGAL REGULATION

Samoilenko H.V.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
Sgeorge@i.ua*

The article is devoted to a complex research of one of the key issues of civil law – the subject of civil regulation. Traditionally, it includes economic and moral relations. However, the approach enshrined in

Art. 1 CC Ukraine is currently not unconditional. An analysis of relationships with passengers gave us reasons to offer their inclusion in the subject of civil regulation as organizational relations. But those that precede the emergence of other relationships, as well as relationships that give effect to moral rights, for example, the right to freedom of movement.

Attempts to establish the essence of the contract of carriage of passengers through the subject of civil law regulation (which is according to Art. 1 Civil Code of Ukraine economic and moral relations) was not possible because the passenger transportation contract is hardly implicitly property – because it is not associated with material benefits.

But in the sense of moral relations, this agreement not fully regulates them.

Agreement of passenger transport is the way, the mechanism of the right of a person (intangible) to freedom of movement (Art. 313 of CC), by which this right is implemented.

Therefore, in our opinion, said the contract is a way of organizing the right to freedom of movement, and thus it is essentially an institutional agreement.

We also proposed to expand the understanding of the subject of civil regulation other than as provided in Art. 1 of the Civil Code of Ukraine relations – organizational, binding, etc., But they must comply with the basis of their “civil legalization” – the principles of civil law.

During the analysis, it is also proved that the category “object of civil regulation” is often identified with the category “object of civil rights” despite the reference to E.A. Sukhanov saying that in fact the behaviour of relationships cannot be considered in isolation from the objects, on which they are made, because it is never pointless and aimless.

We strongly disagree with this approach because it is a different plane. There cannot be the same relationship (an object or subject of civil regulation) and the object (good) about which actors enter into this relationship.

We basically took the statement of O.S. Ioffe that as only one human activity, human behaviour expressed in actions or refraining from actions, are capable of responding to legal effect, so there is a common and single object of legal relationships – human behaviour, activity or action of people.

Therefore, we have proposed a general subject (the subject of civil regulation) to consider civil relationship; the object of civil relations – activities of individual behaviour expressed in actions or refraining from action (activity of civil law); civil rights’ object (specific object or something about which subjects come into relationship) – something that addressed whether the subjective civil right and civil duty (Art. 177 CC Ukraine) – tangible and intangible benefits (that is the subject of business people).

Such reasoning “objects” in civil law contains no internal structural contradictions because in each case we are talking about a “level” of the “plane” of interrelated elements.

Key words: subject of civil regulation, civil rights objects, objects of civil relations, property relations, moral relationship of obligation relations, organizational relationships.

У процесі дослідження правової природи договору перевезення пасажирів перед нами постала низка питань, на які нами не було віднайдено відповідей в опрацьованій нами спеціальній літературі.

Як це часто буває, вивчаючи особливе, виявляється більш повно загальне.

Тож ми вирішили скористатися загальновідомими методами наукового пізнання – від особливого до загального і від загального до конкретного. У такий спосіб, аналізуючи ті чи інші загальнотеоретичні положення, вдається віднайти особливості та винятки, які дозволяють уникнути схоластичного узагальнення тих чи інших категорій.

Пояснимо у чому річ.

Дослідженням проблем предмету цивільного права займалися такі науковці, як Я.М. Шевченко, О.В. Дзера, В.В. Луць, Д.В. Боброва, Р.Б. Шишка, Є.О. Харитонов та ін.

Тим не менше, визначаючи місце правовідносин із перевезення пасажирів через призму традиційного розуміння предмета цивільно-правового регулювання, ми зіштовхнулись із проблемами як загальнотеоретичного характеру, так і законодавчого.

Традиційно у працях учених-цивілістів відповідно до положень формальної логіки будь-які судження виходять із того, що право загалом і цивільне право зокрема регулює цивільні

правовідносини. Елементами цих правовідносин є суб'єкт, об'єкт і зміст (суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок) [1, с. 33; 2, с. 82; 3, с. 64].

На питання ж щодо правової природи та сутності правовідношення у цивілістичній літературі традиційно дається визначення, підтримане Д.В. Бобровою, що цивільно-правові відносини – це майнові та особисті немайнові відносини (врегульовані нормами сучасного цивільного права) між відокремленими майном, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу [4, с. 70].

Водночас Р.Б. Шишка визначає, що цивільними правовідносинами є суспільні відносини, які врегульовані нормами цивільного права, а їх учасники є носіями суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків [2, с. 80].

Є.О. Харитонов уже визначив цивільне правовідношення як правовий зв'язок, що ґрунтується на нормах цивільного права, між юридично рівними учасниками цивільних відносин [5, с. 97].

На перший погляд, у такому розмаїтті визначень, напевно, мало б бути якесь протиріччя. Але з погляду діалектики стає цілком зрозумілим, що насправді ніякого протиріччя немає. Усі ці автори описують, дають ознаки одного і того ж явища, але за різними критеріями. Із філософського погляду йдеться про сутність і про форму, де сутність пізнається через зовнішнє її вираження, закріплене у зазначеній формі. Зважаючи на те, що ця форма має дотик із різними сферами людського буття, має місце, так би мовити, віддзеркалення відповідних аспектів цієї форми. І чим більше таких «дотиків» має місце, тим краще пізнається форма, через яку більш «істинно» пізнається сутність описуваного явища – правовідношення.

Подібне має місце під час дослідження чи встановлення предмета того чи іншого договору.

Так, у теорії цивільного права під предметом договору розуміють дії сторін, саме матеріальне благо, щодо якого укладається договір, або дії і матеріальне благо в комплексі.

Свого часу О.А. Підпригора зазначав, що предметом договору є будь-яка дія, бездіяльність чи відмова від вчинення дії. Перефразовуючи, зміст зобов'язання становить *dare, facere, praestare* [6, с. 350, 374].

Нині найбільш поширеною є позиція, що предмет договору становлять одночасно як дії, так і матеріальне благо, щодо якого вчиняються певні дії [7, с. 26].

І подібних прикладів у цивілістиці чимало.

Звичайно, що у центрі уваги цивільного права є саме правовідношення, а точніше – цивільні правовідношення. За допомогою цивілістичних засобів впливу має місце регулювання цих правовідносин – правовідносин, які виникають, існують та припиняються між самостійними, юридично рівними учасниками, які вступають у них щодо об'єктів цивільних прав (цивільних правовідносин), які закріплено у ст. 177 ЦК України.

Які види об'єктів закріплено у цій статті ЦК України? Ст. 177 ЦК України закріпила, що об'єктами цивільних прав є речі, зокрема гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Як видно зі змісту цієї статті, цей перелік не є виключним, оскільки характер ЦК України не виключає можливості здійснення особами прав щодо як матеріальних, так і нематеріальних благ, які прямо з огляду на ті чи інші причини ще не закріплено в актах цивільного законодавства.

Тож у будь-кого виникає цілком закономірне питання – чи збігається предмет цивільного права (предмет цивільно-правового регулювання [8, с. 30]) із зазначеним переліком об'єктів цивільних прав? І взагалі, як співвідносяться ці категорії?

Звичайно, що вони є категоріями взаємопов'язаними, але не синонімічними і не тотожними.

Річ у тім, що не можуть бути одним і тим же правовідношення і об'єкт (блага), щодо якого суб'єкти вступають у ці правовідносини.

Та і сам ЦК України не дає підстав для визнання об'єктів цивільних прав предметом цивільно-правового регулювання, оскільки говорить про ці категорії у різних статтях ЦК України (ст. 1 ЦК говорить про предмет цивільно-правового регулювання, до якого зараховує майнові та особисті немайнові відносини; ст. 177 ЦК – про об'єкти цивільних прав, або, іншими словами, – те, щодо чого суб'єкти вступають у ці відносини).

Водночас серед науковців нині немає єдиної позиції стосовно співвідношення «об'єктів цивільних прав» та «об'єктів цивільних правовідносин», що дає привід до подальших роздумів.

Так, свого часу нами була висловлена теза, що об'єктом правового регулювання може бути лише поведінка людини, а не об'єкти матеріального світу [9, с. 34]. Така позиція базувалася на висловленні Є.О. Суханова, який зазначив, що саме поведінка людини є об'єктом цивільних правовідносин, а блага, у свою чергу, є об'єктом (чи предметом) поведінки учасників правовідносин [10, с. 294–295].

Із цього нами був зроблений висновок, що певна сутність матерії, на яку звертається інтерес, що визнається правовою нормою, і становить об'єкт цивільних прав [9, с. 34].

Як у нашому прикладі із предметом договору, щодо якого донині існує спір у цивілістиці (ним є дії, матеріальне благо, чи матеріальне благо і дії, які вчиняються щодо цього блага), так і в теорії щодо об'єктів цивільних правовідносин існують цілі концепції, згідно з якими об'єктом правовідношення є або певне благо, щодо якого виникає певне правовідношення, або поведінка особи, пов'язана з інтересом особи стосовно набуття матеріальних або нематеріальних благ [10, с. 295].

Водночас окремими науковцями було зроблено висновок про тотожність категорій «об'єкт цивільних прав» і «об'єкт цивільних правовідносин» [11, с. 212].

Із таким підходом категорично не погоджуємось, оскільки йдеться про різні площини. Повторимося, що не можуть бути одним і тим же правовідносини (як об'єкт чи предмет цивільно-правового регулювання) і об'єкт (блага), щодо якого суб'єкти вступають у ці правовідносини.

Так, О.С. Іоффе свого часу зазначав: «оскільки одна лише діяльність людини, людська поведінка, виражена в діях або в утриманні від дій, здатні до реагування на правовий вплив, остільки існує загальний і єдиний об'єкт правовідносин – людська поведінка, діяльність або дія людей» (авт. переклад) [12, с. 589].

Із таким твердженням важко не погодитися.

Саме тому свого часу він же висунув тезу, що об'єктом цивільних прав є те, на що спрямоване чи впливає суб'єктивне цивільне право та цивільно-правовий обов'язок. Загальним об'єктом він визнавав фактичне цивільне правовідношення, а спеціальним чи предметом – речі та продукти духовної творчості [13, с. 82].

Розширимо цю тезу, конкретизувавши її, – загальним об'єктом (предметом цивільно-правового регулювання) є цивільне правовідношення; об'єктом цивільних правовідносин є діяльність особи, поведінка, виражена в діях або в утриманні від дій (діяльність суб'єктів цивільного права); об'єктом цивільних прав (спеціальний об'єкт, або те, щодо чого суб'єкти вступають у правовідносини) є те, на що спрямоване чи впливає суб'єктивне цивільне право

та цивільно-правовий обов'язок (ст. 177 ЦК України) – матеріальні і нематеріальні блага (те, що становить предмет діяльності особи).

Але чому законодавець не закріпив у ЦК ту систему щодо об'єктів цивільних прав та об'єктів цивільних правовідносин систему, яку ми описали вище?

Пояснення знаходимо у праці О.М. Родіонової. Вона зазначила, що закони пишуться не для того, щоб закріпити якусь, нехай навіть найбільш геніальну, абстракцію; мета їх створення – визначення умов, що забезпечують задоволення майнових і особистих немайнових інтересів суб'єктів [14, с. 206].

Нині ст. 1 ЦК України закріплює, що до відносин, які регулюються цивільним законодавством, належать особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Читаємо буквально – особисті немайнові відносини та майнові відносини (цивільні відносини). Та чи правильним є такий поділ? Законодавець виокремив, що відносинами, які є врегульовані цивільним законодавством, є особисті немайнові правовідносини та майнові (цивільні). То чи варто нам це розуміти буквально, як те, що законодавець визнав цивільними правовідносинами лише майнові, виключивши особисті немайнові правовідносини із сфери цивільних відносин, але зарахувавши останні до сфери впливу актів цивільного законодавства?

Будь-який цивіліст зазначить, що на рівні теорії чи доктрини цивільного права вже давно визнано, що предметом цивільного права (цивільно-правового регулювання) є майнові та особисті немайнові відносини, які можна об'єднати єдиним родовим поняттям – цивільних правовідносин [4, с. 8; 5, с. 9].

Однак таке твердження не є однозначним у теорії цивільного права. Так, О.Р. Шишка звернув увагу на все ту ж ст. 1 ЦК України, на її особливий аспект. Як зазначає автор, ч. 1 ст. 1 ЦК України встановлює, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Перераховані ознаки є ніби легалізацією природних властивостей тих відносин, які регулюються актами цивільного законодавства України. На основі цього він робить висновок, що відносини, які не мають цих ознак, не підпадають під сферу впливу цивільного законодавства. Тож навіть ті відносини, які віднесено доктриною цивільного права до сфери цивільних відносин, не є цивільними, оскільки ЦК України має імперативний, а не диспозитивний характер [15, с. 83].

У спеціальних цивілістичних дослідженнях окремі автори звертають увагу на те, що «предмету цивільно-правового регулювання» не вистачає системності і довершеності, хоч прямо про це майже ніхто не говорить.

Але внутрішні протиріччя на рівні «окремого» чи «спеціального» не дають багатьом «спокою». Ті чи інші явища цивілістики важко піддаються опису і характеристиці саме із цієї причини. На наше переконання, причина тому – невизначеність предмета цивільного права, предмета цивільно-правового регулювання.

Так, наприклад, О.Р. Шишка поставив питання щодо предмета цивільного права. Він зазначив, що нині є незрозумілим місце організаційних відносин, які у структурі ЦК України мають своє правове закріплення у низці його статей (безпосередньо – статті 81, 103, 106, 110, 116, 117, 237, 635; опосередковано – статті 1029, 1066, 1088, 1130), але не формалізовані у предметі цивільного права [15, с. 85].

На його переконання, вони у змістовному та сутнісному аспектах проявляються як цивільні відносини, а отже, повинні бути складовою частиною предмета цивільного права та

піддаватися впливу методами цивільно-правового характеру на юридично значиму поведінку їх учасників.

Ми також звернули увагу на організаційні правовідносини, досліджуючи сутність договору перевезення через характеристику урегульованих ним відносин із надання послуг із перевезення вантажів та пасажирів.

У процесі свого дослідження ми зробили кілька висновків.

1. Предметом договору перевезення пасажирів слід визнавати послуги (дії перевізника зі створення блага для пасажирів, яке полягає у безпечному переміщенні його у просторі, тобто реалізація права особи на свободу пересування) [16, с. 73].

Цей аргумент базувався, зокрема, й на усталеному розумінні послуги як певного нематеріального блага, яке надається однією особою (виконавцем) і споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності [17, с. 268].

2. Намагання встановити сутність договору перевезення пасажирів через предмет цивільно-правового регулювання (яким є згідно із ст. 1 ЦК України майнові та особисті немайнові відносини) не виявилось можливим, оскільки договір перевезення пасажирів навряд чи можна назвати беззаперечно майновим, адже він не пов'язаний із матеріальними благами.

Але і в розумінні особистих немайнових правовідносин цей договір повною мірою регулює не їх.

3. Договір перевезення пасажирів є способом, механізмом реалізації права особи (нематеріального) на свободу пересування (ст. 313 ЦК України), за допомогою якого це право реалізується. Як нами вже зазначалося раніше, цей договір є способом організації реалізації права людини на свободу пересування, а отже, є організаційним за своєю сутністю договором [18, с. 108].

Аби уникнути непорозуміння, нами зазначалось, що організаційний характер правовідносин із перевезення пасажирів не слід змішувати з організаційними договорами (чи попередніми, щодо чого у цивілістиці теж існує спір), які передують укладанню основного договору.

Загалом такі висновки були нами зроблені, зокрема, на основі позиції К.О. Кірсанова. Він зазначає, що в межах класифікації, що проводиться на підставі критерію взаємозв'язку цивільно-правових організаційних відносин із правовідносинами майновими (зокрема, зобов'язаннями), можна виокремити дві групи цивільно-правових організаційних правовідносин. Правовідносини першої групи спрямовані на виникнення (формування) правовідносин, які організуються, а правовідносини другої групи – на упорядкування, забезпечення розвитку відносин, які вже виникли. Перші ним названі «породжуючими організаційними правовідносинами», а організаційні правовідносини другої групи – «правозабезпечуючими організаційними правовідносинами» [19, с. 13].

Через призму зазначеного нами було зроблено висновок, що договір перевезення як договір-правовідношення є зобов'язальним договірним правовідношенням, який залежно від свого предмета має майново-організаційний (у договорі перевезення вантажів) чи організаційний зміст (у договорі перевезення пасажирів), оскільки є за своєю природою правозабезпечуючим (таким, що забезпечує реалізацію права особи на свободу пересування).

Однак сьогодні ми дійшли висновку, що пояснення правової природи та сутності договору перевезення пасажирів через пояснення сутності регульованого ним перевізного правовідношення як організаційного є можливим, але не повним.

Як чітко зауважила О.М. Родіонова, важливо розуміти чітку діалектичну залежність правовідношення із поведінкою (діяльністю) людей. З одного боку, правовідносини

породжуються поведінкою людей, а з іншого – вони формують їхню поведінку. Із цього вона робить висновок, що суспільне відношення із позиції філософської науки є функціональним зв'язком між людьми, який виникає у процесі діяльності і який у подальшому визначає її [14, с. 180].

Згадавши влучний вислів О.С. Іоффе, що існує загальний і єдиний об'єкт правовідносин – людська поведінка, діяльність або дія людей, вважаємо, що послуга у цьому контексті і є такою діяльністю у чистому вигляді, діяльністю, яка не породжує матеріальних благ, будучи водночас нематеріальним благом (яке надається однією особою (виконавцем) і споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності).

Але в рамках чого відбувається реалізація цієї діяльності (поведінки) з надання послуг (якщо послугу не сприймати як саму діяльність)?

Відповідь виявляється напрочуд простою – у рамках зобов'язального правовідношення, яке виникає із договору про надання послуг, різновидом якого є договір перевезення пасажирів.

У свою чергу, зобов'язання уже є правовідношенням [6, с. 350] (зобов'язальним правовідношенням), у якому сторонами є кредитор і боржник, а їх зміст становлять права й обов'язки сторін.

Тож чому і законодавець, і вчені-цивілісти, загалом правильно визначаючи і правовідношення як об'єкт цивільно-правового регулювання, і зобов'язання як його різновид, визначаючи, що відносини власності є абсолютними правовідносинами, правовідносинами майнового характеру, а зобов'язальні правовідносини є правовідносинами (щоправда, без характеристики їх характеру майнового чи немайнового), тим не менше, у ст. 1 ЦК України, визначаючи предмет цивільно-правового регулювання, включають до нього лише майнові та особисті немайнові відносини?

Саме тому ми пропонуємо ст. 1 ЦК України викласти у такому формулюванні: «1. Цивільним законодавством регулюються цивільні відносини (особисті немайнові, майнові, організаційні, зобов'язальні, охоронні, захисні та інші), які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників».

Відсутність виключного переліку видів правовідносин, які входять у коло предмета цивільно-правового регулювання, знімає проблему сфери її дії, а закріплюючи перераховані ознаки, законодавець «легалізує» ті відносини, які регулюються актами цивільного законодавства, відмежовуючи їх від суміжних.

Наприклад, організаційні правовідносини мають місце і в адміністративних правовідносинах, але їм не властиві ті ознаки, які властиві саме цивільно-правовим відносинам, зокрема свобода волевиявлення.

Отже, перераховані ознаки є ніби легалізацією природних властивостей тих відносин, які регулюються актами цивільного законодавства України.

За запропонованого формулювання предмета цивільного права знімається і проблема, пов'язана із безпосередньою тематикою сфери наших досліджень (послуг і їх підвиду – перевезень пасажирів), проблема розуміння місця послуг у предметі цивільно-правового регулювання.

Законодавець має у ст. 1 ЦК України визнати предметом правового регулювання цивільні правовідносини, встановивши лише їм властиві ознаки, або закріпити, що предметом цивільно-правового регулювання є правовідносини, які виникають щодо об'єктів цивільних прав, що закріплені у ст. 177 ЦК України (перелік яких, до речі, не є вичерпним).

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільне право України : [навч. посіб.] : у 2 ч. / за заг. ред. В.А. Кройтора, О.Є. Кухарева, М.О. Ткалича. – Запоріжжя : Гельветика, 2016. – Ч. 1. – 384 с.
2. Цивільне право України. Загальна частина : [підруч.] / за ред. Ю.Л. Бошицького та Р.Б. Шишки. – К. : Ліра-К, 2013. – 760 с.
3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004. – Ч. 1. – 456 с.
4. Цивільне право України : [підруч.] : у 2 кн. – 2-е вид., доп. і перероб. / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – Кн. 1. – 864 с.
5. Цивільне право України : у 2-х т. : [підруч.]. – Вид. друге / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – Харків : Одиссей, 2010. – Т. 1. – 832 с.
6. Підпригора О.А. Римське право : [підруч.] / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
7. Гавзе В.И. Обязательственное право (общие положения) / В.И. Гавзе. – Минск : БГУ, 1968. – 126 с.
8. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004. – Ч. 1. – 456 с.
9. Самойленко Г.В. Транспортна послуга як об'єкт цивільних прав / Г.В. Самойленко // Об'єкти цивільного права: збірка доповідей та тез повідомлень на засіданнях круглого столу (16-17 жовтня 2009 р., м. Сімферополь), КрЮІ ОДУВС, ОДУВС, НУДПС України. – С. 34–36.
10. Гражданское право : в 2-х т. : [учеб.]. – 2-е изд., перераб и доп. / отв. ред Е.А. Суханов. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – Т. 1. – 816 с.
11. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юр. лит-ра, 1974. – 340 с.
12. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О.С. Иоффе. – М. : Статут, 2000. – 777 с.
13. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе ; отв. ред. С.И. Аскназий. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1949. – 144 с.
14. Родионова О.М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права / О.М. Родионова. – М. : Статут, 2013. – 336 с.
15. Шишка О.Р. Критерії визначення цивільних відносин у предметі цивільно-правового регулювання / О.Р. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу : матер. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, 27 травня 2016 р. / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ, каф. цивіл. права та процесу, каф. охорони інтелектуальної власності, цивіл.-правдисциплін ; Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 82-87.
16. Самойленко Г.В. Новітні приватно-правові підходи до визначення предмету перевезення пасажирів / Г.В. Самойленко // Договірне регулювання відносин власності («Статика та динаміка відносин власності») : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конфер. (30 травня 2014 р.) / [В.В. Луць, Р.Б. Шишка, О.Г. Бондар, М.О. Ткалич та ін.] ; за заг. ред. Р.Б. Шишки, О.Г. Бондаря. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – С. 71-73.

17. Борисова В.І. Цивільне право України : [підруч.] : у 2-х т. / В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2. – 552 с.
18. Самойленко Г.В. Договір перевезення: нові підходи до розуміння сутності / Г.В. Самойленко // Вісник ЗНУ. – 2012. – № 4 (Ч. 2). – С. 104-110.
19. Кирсанов К.А. Гражданско-правовое регулирование организационных отношений : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К.А. Кирсанов. – Екатеринбург, 2008. – 189 с.
20. Шишка О.Р. Інструментарій механізму правового регулювання цивільних відносин в предметі цивільного права / О.Р. Шишка // Проблеми здійснення суб'єктивних прав : матер. круглого столу (14-15 березня 2015 р.). – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 87-95.
21. Рєзнікова В.В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : [монографія] / В.В. Рєзнікова. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка – Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2010. – 706 с.
22. Мавліханова Р.В. Визначення послуги як об'єкта цивільних прав / Р.В. Мавліханова, Є.Ю. Рижкова // Об'єкти цивільного права : збірка доповідей та тез повідомлень на засіданнях круглого столу (16-17 жовтня 2009 р., м. Сімферополь), КрЮІ ОДУВС, ОДУВС, НУДПС України. – С. 30-31.

REFERENCES

1. Croitor, V.A., Kuharyev, E.E. and Tkalich, M.O. (2016), *Tsyvilne pravo Ukrayiny : navchalnyy posibnyk* [Civil Law Ukraine : Tutorial : 2 h.], Part 1, Helvetyka, Zaporizhzhya, Ukraina.
2. Boshytskyi, Yu.L. and Shyshka, R.B. (2013), *Tsyvilne pravo Ukrayiny : Pidruchnyk. Zahalna chastyna* [Civil Law Ukraine : Textbook], Lira-K, Kyiv, Ukraina.
3. Shevchenko, Y.M. (2004), *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny : naukovo-praktychnyy komentar : u 2 ch.* [Civil Code of Ukraine : scientific and practical comments : 2 hours.], Part 1, In Yure, Kyiv, Ukraina.
4. Bobrova, D.V., Dzera, O.V., Dohert, A.S. et al. (2000), *Tsyvilne pravo Ukrayiny : [pidruchnyk] : u 2 kn.* [Civil Law Ukraine [Tutorial]], Vol. 2, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraina.
5. Kharitonov, E.O. and Holubeva, E.D. (2010), *Tsyvilne pravo Ukrayiny : v 2-kh tomakh: pidruchnyk* [Civil law of Ukraine : in 2 volumes. Textbook], Volume 1, Odyssey, Kharkiv, Ukraina.
6. Pidoprygora, O.A. and Kharitonov, E.O. (2006), *Rymske pravo : pidruchnyk* [Roman law : Textbook], Inter Yurinkom, Kyiv, Ukraina.
7. Havze, V.I. (1968), *Obyazatelstvennoe pravo (obshchye polozhenyya)* [Obligations (general provisions)], BSU, Minsk, Belarus.
8. Shevchenko, Y.M. (2004), *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny : naukovo-praktychnyy komentar : u 2 ch.* [The Civil Code of Ukraine : scientific and practical comments], Part 1, In Yure, Kyiv, Ukraina.
9. Samoilenko, G.V. (2009), "Transport service as an object of civil rights", *Obekty tsyvilnoho prava: zbirka dopovidey ta tez povidomlen na zasidanniyakh kruhloho stolu* [Objects of civil law: collection of reports and abstracts of messages at round tables], KrYuI ODUVS, Simferopol, October 16–17, 2009, pp. 34-36.
10. Sukhanov, E.A. (1998), *Hrazhdanskoe pravo : v 2-kh t. uchebnyk* [Civil law : In two vol. Textbook], vol. 1, BEK, Moscow, Russia.
11. Khalfyna, R.O. (1974), *Obshchee uchenye o pravootnoshenyy* [General doctrine of legal relationship], Yurid.lyt, Moscow, USSR.

12. Ioffe, O.S. (2000), *Izbrannyye trudy po hrazhdanckomu pravu : Iz istorii tsivilisticheskoy mysli. Hrazhdanskoe pravootnoshenie. Kritika teorii "hozyaystvennoho prava"* [Selected works on civil law : From the history of civil thought. Civil legal relationship. Criticism of the theory of "economic law"], Statut, Moscow, Russia.
13. Ioffe, O.S. (1949), *Pravootnoshenie po sovetskomu hrazhdanckomu pravu* [Legal relationship on Soviet civil law], Leningrad Publishing House, Leningrad, USSR.
14. Rodionova, O.M. (2013), *Mehanizm hrazhdansko-pravovoho regulirovaniya v kontekste sovremennoho chastnoho prava* [The mechanism of civil law regulation in the context of modern private law], Statute, Moscow, Russia.
15. Shyshka, O.R. (2016), "Criteria for civil relations subject to civil regulation", *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu : materialy nauk.-prakt. konf., prysvyach.svitliiy pamyati O.A. Pushkina* [Problems of civil law and process : materials of the scientific-practical conference devoted to the bright memory of O.A. Pushkin], KhNUVS, Kharkiv, May 27, 2016, pp. 82-87.
16. Samoylenko, H.V. (2014), "The latest private-law approach to the definition of passenger transportation", *"Dohovirne rehulyuvannya vidnosyn vlasnosti" ("Statyka ta dynamika vidnosyn vlasnosti") : tezy dopovidey Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Contractual regulation of property relations ("Statics and dynamics of property relations"): abstracts of the reports of the All-Ukrainian scientific-practical conference], ZNU, Zaporizhzhya, May 30, 2014, pp. 71-73.
17. Borisova, V., Spasibo-Fateeva, I.V. and Yarotskyi, V.L. (2004), *Tsyvilne pravo Ukrayiny : pidruch. u 2-kh t.* [Ukraine Civil Law : textbook. in 2 vols.], vol. 2, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
18. Samoylenko, H.V. (2012), "The contract of carriage : new approaches to understanding the nature", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vol. 4 (2), pp. 104-110.
19. Kirsanov, K.A. (2008), "Civil-law regulation of organizational relations", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Ekaterinburg, Russia.
20. Shishka, O.R. (2015), "Tool mechanism of legal regulation of civil relations in the subject of civil law", *Problemy zdiysnennya subektyvnykh prav : materialy kruhloho stolu* [Problems of exercising subjective rights : materials of the round table], KhNUVS, Kharkiv, March 14-15, 2015, Ukraine, pp. 87-95.
21. Reznikova, V. (2010), *Pravove rehulyuvannya poserednytstva u sferi hospodaryuvannya (teoretychni aspekty): monohrafiya* [Legal regulation of mediation in management (theoretical aspects): monograph], Kyiv national university of the name Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine.
22. Mavlikhanova, R.V. and Ryzhkova, E.Yu. (2009), "Definition of services as an object of civil rights", *Obekty tsyvilnoho prava: zbirka dopovidey ta tez povidomlen na zasidannyakh kruhloho stolu* [Civil law objects: collection of reports and abstracts of reports at round tables], KrYuI ODUVS, Simferopol, October 16-17, 2009, pp. 30-31.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.92

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: СИСТЕМНО-ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД

Болокан І.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
innabolokani@gmail.com*

У статті із застосуванням системно-історичного підходу характеризується ретроспективний аспект існування системи «реалізація адміністративно-правових норм». Починаючи з радянських часів і закінчуючи сучасним періодом часу, аналізується стан реалізації адміністративно-правових норм, закріплених у нормативно-правових актах відповідного періоду, а також стан наукових досліджень із питань реалізації галузевих (адміністративно-правових) норм.

Ключові слова: реалізація норм права, реалізація адміністративно-правових норм, система, системно-історичний підхід, ефективність адміністративно-правових норм.

РЕАЛИЗАЦИЯ НОРМ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА: СИСТЕМНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Болокан И.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
bolokani@mail.ru*

В статье с применением системно-исторического подхода характеризуется ретроспективный аспект существования системы «реализация административно-правовых норм». Начиная с советских времен и заканчивая современным периодом времени, анализируется состояние реализации административно-правовых норм, закрепленных в нормативно-правовых актах соответствующего периода, а также тенденции научных исследований вопросов реализации отраслевых (административно-правовых) норм.

Ключевые слова: реализация норм права, реализация административно-правовых норм, система, системно-исторический подход, эффективность административно-правовых норм.

IMPLEMENTATION OF RULES OF ADMINISTRATIVE LAW: THE SYSTEM-HISTORICAL APPROACH

Bolokan I.V.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
bolokani@mail.ru*

In the article, using the system-historical approach, there is characterized a retrospective aspect of the existence of the system “implementation of rules of administrative law”. From the Soviet times to the modern period of time, the state of implementation of rules of administrative law enshrined in the laws and regulations of the relevant period, as well as the state of scientific research on the implementation of sectoral (administrative-legal) rules, is analysed. It is noted that the problem of realization of enshrined by the state law rules was relevant from the earliest days of the existence of Soviet power and remains equally relevant today. In the first years of Soviet power, the question of voluntary execution, observance of rights and freedoms, which were declared in the law of that time, practically did not occur, it was mainly about political, propaganda, repressive, organizational, and other mechanisms of influence. Implementation of rules of law was achieved due to a repressive mechanism that is very far from concepts “law”, “legal” as it is understood today in the civilized democratic society. The rule of administrative law, as a component of the system of sectoral implementation, is the main starting point, to which the lawful behaviour of the subject of “direct” forms of implementation (“performance”, “use”, “observance”) or the activity of law enforcement bodies is “tied” (the subject of “indirect” implementation – “application”). The departure from the active research of the rule of law, which is considered as a static of legal science, has been observed since the mid-1950s when research on “dynamics of law” – legal relationships, the role of law in public relations, the application of law, the improvement of the law, etc., are intensifying. Since the 70s of the twentieth century, the study of other “dynamic” legal aspects that influenced the

implementation of legal norms become active, in particular: the problems of legality as a condition for the implementation of the law, issues of legislative improvement with the aim of increasing the effectiveness of the implementation of the law. In the 80s, the trend has developed; there appear scientific studies devoted to issues of influence, implementation, and effectiveness of the law, the mechanism of law, aspects of behaviour, etc. The modern state of the implementation of rules of administrative law, in particular, is related to such a factor as "European integration". The transition from post-Soviet state administration to a humanistic European one requires a change in ideas about a significant range of relationships and concepts. Under the influence of European institutions, a significant number of new laws have been adopted over the past two or three years, and many old laws have been revised (updated). This process continues and is already tireless. The tendency of changes in the qualitative content of current administrative and legal norms is the establishment and expansion of the limits of freedom of subjects of administrative law, and the implementation of modern administrative and legal norms is connected with the tendency to increase qualitatively new normative and legal sources. A new understanding of normativity involves expanding the capacity of subjects of administrative law in choosing a version of their behaviour, and, accordingly, forms of implementation of rules of administrative law.

Key words: implementation of rules of law, implementation of rules of administrative law, system, system-historical approach, effectiveness of administrative law.

Системно-історичний підхід характеризує ретроспективний аспект існування системи та перспективи її розвитку як процесу «в єдності її генезису, функціонування, розвитку» [1, с. 15]. Характеризуючи питання актуалізації системного підходу у сучасний період, слід погодитись із думкою про доцільність дослідження стану явища не лише у сучасний період його існування; для того, щоб мати уявлення про перспективи його розвитку, робити прогнози, необхідно порівнювати його стан у різні історичні періоди розвитку [2]. Слід визнати, що питання реалізації адміністративно-правових норм досліджуються досить фрагментарно. Більш-менш дослідженими є ці питання щодо реалізації норм права загалом (у загальній теорії права), натомість особливостям реалізації галузевих норм увага приділяється недостатньо. Активність у наукових дослідженнях спостерігається лише щодо однієї із форм реалізації адміністративно-правових норм – «застосування». Інші ж форми («виконання», «використання», «додержання») висвітлюються, як правило, лише у загальних рисах, їх характеристика займає лише декілька абзаців у навчальних джерелах з адміністративного права. Крім того, наявні наукові розробки з питань реалізації адміністративно-правових норм досить рідко висвітлюють ці питання із позицій системних взаємозв'язків. Водночас, обґрунтовуючи системність «реалізації адміністративно-правових норм» [3, с. 54-60], вважаємо, що під час конструювання системи «реалізація адміністративно-правових норм» слід враховувати всі наявні закономірності загальної теорії систем, адже аналіз системності є одним із найвагоміших сучасних спеціально-наукових завдань. Дослідженню особливостей прояву «системи», її змісту та ознакам присвячено чимало наукових праць, зокрема наукові праці А.М. Авер'янова, А.І. Уємова, О.О. Кваші, М.Л. Калужського та ін. Чимало наукових праць присвячені дослідженню системності тих чи інших правових категорій (наприклад, Ю.В. Пирожкова досліджувала системність функцій адміністративного права), натомість наукові публікації із питань реалізації адміністративно-правових норм як системної категорії майже відсутні. Дослідивши реалізацію адміністративно-правових норм як системну категорію, ми визначили систему «реалізація адміністративно-правових норм» як певний порядок взаємодії упорядкованих елементів, прояв якої дозволяє нормі адміністративного права набути конкретного значення у реальності конкретних суб'єктів адміністративного права [3, с. 60]. Але сутність тієї чи іншої категорії можна зрозуміти, лише дослідивши різні аспекти її прояву. У доктрині права існує думка, що системний підхід включає щонайменше шість аспектів: системно-компонентний, системно-структурний, системно-функціональний, системно-інтегративний, системно-комунікаційний, системно-історичний [1, с. 15]. Характеристиці саме останнього аспекту й присвячена пропонована публікація.

Метою цієї статті є аналіз стану реалізації адміністративно-правових норм, закріплених у нормативно-правових актах, починаючи з радянського періоду і до теперішніх часів, що

надасть можливість розкрити ретроспективний аспект існування системи «реалізація адміністративно-правових норм».

Досліджуючи питання реалізації норм як системної категорії, слід згадати слова Л.М. Завадської, яка констатувала, що проблема реалізації декретів, постанов, законів, у яких і закріплювалась воля (пролетарська, класова, всенародна), стала актуальною із найперших днів існування радянської влади [4, с. 66], та додати до цього, що не менш актуальною вказана проблема залишається і сьогодні.

У перші роки існування радянської влади (1917-1922 рр.), коли ще тільки закладались основи економічного, політичного, державного, правового будівництва, проблеми забезпечення реалізації декретів нової влади поставали дуже гостро, про що свідчать, зокрема, назви та зміст окремих нормативних актів, наприклад, Постанови «Про чітке дотримання законів» [5], «Про чітке та швидке виконання розпоряджень центральної влади та усунення канцелярської тяганини» [6] тощо. Питання про добровільне виконання, дотримання прав і свобод, які декларувались у радянському законодавстві 1917-1921 рр., практично не ставилось, йшлося переважно про політичні, пропагандистські, репресивні, організаційні та інші механізми впливу [4, с. 68]. Не змінилось ставлення до необхідності реалізації і пізніше. У вказаний період чимало прийнятих декретів не спрацьовувало, причиною чого вважають їх «відторгнення», у зв'язку із чим багато з них доводилось повторювати, лише на другий чи третій раз вдавалось втілити їх приписи у життя. І при цьому, як зазначає Л.М. Завадська, втілення у життя часто пов'язувалось із знищенням «фактору відторгнення» та його «носія» [4, с. 70]. Отже, слід погодитись із тим фактом, що реалізація норм права у перші роки радянської влади досягалась завдяки репресивному механізму, який є дуже далеким від понять «право», «правове», як воно сприймається нині у цивілізованому демократичному суспільстві.

У період НЕПу у механізмі реалізації права сталися досить значні якісні зміни, які пов'язуються з обмеженням державного втручання принаймні в економічні відносини, але відхід від політики НЕПу також вплинув на механізм реалізації норм, оскільки на нього знов було покладено невиправдано підвищену функцію посередництва в організації суспільного життя шляхом проведення політичної волі у практику. Знову посилилась роль держави, у нормах збільшилась кількість положень, які вміщували саме заборони або приписи. Л.М. Завадська як на особливість цього періоду вказує на спрощення правового регулювання через відхід від демократичних засад, адже «демократія – це і додаткові гарантії, і додаткові механізми і процедури, і процес захисту права» [4, с. 75], а їх у нормах майже не було. Трансформації, які також позначались і на реалізації правових норм, стосувались й окремих суб'єктів реалізації, зокрема судових органів. Так, не допускалось вільне розширення судами меж прав, встановлених законом. Серед особливостей цього періоду, які значно впливали на реалізацію норм, була й «нереалістичність» значної їх кількості, підхід до права як всесильного інструменту, який може вирішити будь-які проблеми, наприклад, закріплення нормою положення, яке може сприяти підвищенню матеріального рівня населення. Як зазначав В.О. Мушинський, характеризуючи недоліки такого підходу, він пов'язаний із вірою у силу паперу, що достатньо «записати» норму у формі постанови, інструкції, наказу – і справи відразу ж налагодяться саме таким чином, як це вказано у нормі [7, с. 9]. Загалом же характеристикою цього періоду є сліпа віра в ідеї, а не спирання під час аналізу реального стану щодо втілення норм у життя на об'єктивну дійсність чи практику реалізації (державна всесильна і достатньо лише владних приписів).

У 30–40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. проблема реалізації права (принаймні додержання заборонних норм) майже взагалі не поставала ані в політичному, ані в юридико-теоретичному плані, адже сильний репресивний механізм чудово виконував свої завдання [4, с. 79]. Хоча поодинокі наукові праці щодо дискусійних моментів реалізації норм права загалом усе ж мали місце. Прикладами таких праць є праці С.Й. Вільнянського («Значення логіки у застосуванні правових норм», 1948 р.), Г.І. Федькіна («До питання про визначення

радянського соціалістичного права», 1951 р.), І.Е. Фарбера («Про застосування норм радянського соціалістичного права», 1954 р.), Д.А. Керимова («Про застосування радянських правових норм», 1954 р.), А.М. Васильєва («Про застосування норм радянського соціалістичного права», 1954 р.), Л.С. Галесника («До питання про застосування норм радянського права», 1954 р.), А.Ю. Пашерстника («Дотримання соціалістичної дисципліни праці – обов'язок кожного громадянина», 1953 р.; «З приводу обговорення питання про застосування права», 1954 р.), С.С. Студенікіна («Радянська адміністративно-правова норма та її застосування», 1949 р.; «До обговорення питання про застосування радянського соціалістичного права», 1954 р.) тощо. Слід зазначити й такий значний крок у розгляді особливостей галузевої реалізації – дисертаційне дослідження С.С. Студенікіна «Радянська адміністративно-правова норма та її застосування» (1949 р.), присвячене питанням особливостей застосування саме адміністративно-правових норм.

Із середини 50-х рр. ХХ ст. у наукових джерелах застерігається про тенденцію усе більшого «відходу» нормативних положень від реалій життя. Як пояснення цього явища вказується на «втому» репресивного механізму, а отже, на суттєві якісні зміни у реалізації правових норм. Після засудження ХХ з'їздом КПРС репресивного (карального) елемента у дії механізму правового регулювання зник такий «стимул» для реалізації норм права, як страх перед санкціями [4, с. 81]. До факторів, які пояснювали неефективність реалізації норм права у цей період, зараховують і відсутність вільного інформаційного зв'язку між суспільством та державою щодо взаємного контролю. Попри послаблення державного контролю, не було ще налагоджено інших демократичних інституцій та процедур, зокрема, можливості отримання достовірної інформації щодо ефективності тієї чи іншої норми, що дозволило б виявити недоліки, порушення, знайти резерви для усунення недоліків. Прикладами праць, у яких спостерігаються спроби вирішення питань виокремлення форм реалізації, їх змісту та співвідношення, є праці Г.І. Федькіна («Чи застосовують громадяни та громадські організації норми права?», 1955 р.), П.О. Недбайла («Про поняття застосування норм радянського права», 1955 р.; «Застосування радянських правових норм», 1960 р.), С.Й. Вільнянського («Застосування норм радянського соціалістичного права», 1956 р.), С.О. Голунського («Про творчу революційну роль соціалістичного права у період розгорнутого будівництва комунізму», 1961 р.), А.С. Піголкіна («Форми застосування загальнонародного права», 1963 р.) тощо.

У період із 1965 р. до 1973 р. ХХ ст., попри очікування позитивних змін у реалізації норм (через схожість періоду з НЕПом), суттєвих змін не відзначається, як і раніше зберігається розгалужена система нормативних приписів, акцент у розумінні призначення норми права залишився на «волі, яка втілена у законі». Провальна спроба реформ пояснюється наявністю старої системи, супротивом управлінського апарату, новим посиленням каральних механізмів [4, с. 83–84]. Істотних наукових розробок щодо реалізації адміністративно-правових норм у цей період не спостерігається.

Початок подальших трансформацій уже пов'язують із такими поняттями, які ввійшли до вжитку із 1985 р. ХХ ст.: «ініціатива», «самостійність», «інтерес», «воля», «гласність», «демократія» тощо. Резюмує характеристику стану реалізації норм права у радянський період теза Л.М. Завадської про те, що сутність реалізації майже не змінювалась, а була стабільно неефективною. Якщо ідеологічними або політичними факторами здійснюється деформуючий вплив на зміст норм права, це обов'язково має наслідком неефективну реалізацію, право перестає бути належним інструментом для задоволення потреб та інтересів суб'єктів. Позитивна ж реалізація передбачає динаміку, функціональність, дію [4, с. 84].

Норма адміністративного права як складова частина системи галузевої реалізації є головним відправним початком, до якого «прив'язується» правомірна поведінка суб'єкта «безпосередніх» форм реалізації («виконання», «використання», «додержання») або діяльність правозастосовних органів (суб'єкта «опосередкованої» реалізації – «застосування»). Відхід від активного дослідження *норми права*, яка вважається *статикою*

юридичної науки, спостерігається лише з середини 50-х рр. ХХ ст. Учені-юристи (здебільшого фахівці із загальної теорії права) (наприклад, С.Ф. Кечек'ян у науковій праці «Норми права і правовідносини», 1955 р.; Б.В. Шейдлин у роботі «Сутність радянського права», 1959 р.; Р.Й. Халфіна у роботах «Наукові основи радянської правотворчості», 1981 р.; «Право як засіб соціального управління», 1988 р.; М.С. Малєїн у роботі «Охорона прав особистості радянським законодавством», 1985 р.; П.О. Недбайло у науковій статті «Про поняття застосування норм радянського права», 1955 р. та у монографії «Застосування радянських правових норм», 1960 р.; А.С. Піголкін у науковій статті «Форми застосування загальнонародного права», 1963 р.; Л.С. Явич у монографіях «Проблеми правового регулювання радянських суспільних відносин», 1961 р. та «Сутність права: соціально-філософське розуміння генезису, розвитку та функціонування юридичної форми суспільних відносин», 1985 р.; В.В. Лазарєв у монографіях «Соціально-психологічні аспекти застосування права», 1982 р. та «Радянський закон у дії», 1988 р. тощо) активізували дослідження із питань «динаміки права» як правовідносин, ролі права у суспільних відносинах, застосування права, вдосконалення норм права тощо. Приблизно з 70-х рр. ХХ ст. активізувалися дослідження інших «динамічних» правових аспектів, що впливали на реалізацію правових норм, наприклад, проблем законності як умови здійснення права, питань удосконалення законодавства з метою підвищення ефективності реалізації норм права (наприклад, у працях П.М. Рабіновича «Соціалістичне право як цінність», 1985 р.; А.С. Піголкіна «Право і законність у радянському суспільстві», 1971 р.; «Проблеми вдосконалення радянського законодавства», 1977 р.; «Правозастосування у радянській державі», 1985 р. тощо). Як точно підсумувала Л.М. Завадська, у працях таких учених-юристів, як Л.С. Явич, А.А. Піголкін, С.С. Алексєєв, «була синтезована перша концепція механізму правореалізації» [4, с. 89]. Саме у 70-ті та подальші роки дослідженню піддаються питання, пов'язані з правовою поведінкою, правовою свідомістю, дією та ефективністю права. У цей же період з'являються обґрунтування концепції соціального механізму дії права, теорії про право як юридичний процес. Усі ці питання пов'язані з реалізацією норм як динаміки, як процесу.

У 80-ті рр. тенденція має розвиток, з'являються наукові дослідження, присвячені питанням впливу, здійснення та ефективності права, механізму дії права, аспектам поведінки тощо (наприклад, у працях В.М. Кудрявцева «Правова поведінка: норма і патологія», 1982 р.; О.А. Лукашевої «Право, мораль, особистість», 1986 р.; «Соціалістичне право і особистість», 1987 р.; В.М. Горшеньова «Теорія юридичного процесу», 1985 р. тощо). І хоча під нормою права майже одноставно розуміється воля (переважаючого класу), яка втілена у закон, науковці вже ставлять під сумнів вказану аксіому та вказують на те, що якщо така воля залишається лише на папері, то який же в неї авторитет? Чому мають місце ситуації наявності всіх традиційних елементів механізму правового регулювання, натомість не відбувається належної реалізації? (Див., наприклад, праці Ю.І. Гревцова «Правові відносини та здійснення права, 1987 р., «Використання права суб'єктами юридичних відносин: проблеми теорії та практики», 1989 р. тощо). Відхід від ідеологічних настанов змістив акценти у підходах – із переважання «регулювання відносин» до переважання реалізації норм права, спостерігаються спроби обмеження жорсткого нормування усіх можливих суспільних відносин, встановлення певних меж свободи суб'єктів правовідносин. Вказана тенденція зберігається у подальшому, відмінності ж стосуються лише міри свободи, яка поступово з демократизацією України як держави зростає. Як слушно зазначав В.В. Авер'янов, найголовнішою ознакою демократичного суспільства є вільне й ефективне здійснення людиною належних їй прав і свобод. Глибинний сенс нової історичної парадигми взаємин між державою і людиною полягає у тому, щоб місце пануючої у минулому ідеології «керування» держави людиною посіла протилежна – ідеологія «служіння» держави людині [8, с. 395].

Сучасний стан реалізації норм адміністративного права пов'язаний, зокрема, з таким чинником, як «євроінтеграція». Як зазначає Ю.Л. Юринець, підписання у першому півріччі 2014 р. Угоди про асоціацію поставило перед Україною завдання імплементації у практичну діяльність її положень, хоча процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС був започаткований ще раніше, із підписанням 14.06.1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами [9, с. 7]. Перехід від пострадянського державного управління до гуманістичного європейського вимагає зміни уявлень про значне коло відносин та понять. Відомо, що під впливом європейських інституцій останні два-три роки було прийнято значну кількість нових законів, змінено (оновлено) чимало старих законів. Цей процес триває і є уже невпинним.

Отже, щодо якісного змісту адміністративно-правових норм як галузевого різновиду норм права, які є початковим елементом системи «реалізація норм адміністративного права», спостерігається тенденція встановлення та розширення меж свободи суб'єктів адміністративного права, а реалізація положень норм «зав'язується» на якісно нових нормативних джерелах, у змісті яких – такі ж якісно нові норми права. Як правильно зазначила С.Л. Горьова, зрозуміти місце і роль адміністративного нормотворення можна лише за умови дослідження *ефективності дії адміністративно-правових норм* [10, с. 6]. Крім того, з'являються нові суб'єкти адміністративного права або істотно змінюється свідомість тих суб'єктів, які вже існують (усвідомлення своєї ролі у реалізації норм адміністративного права). Нове розуміння нормативності включає свободу суб'єктів у виборі варіанту поведінки (щоправда, у межах, визначених нормою). Це, у свою чергу, зумовлює зміну парадигми у доктрині права загалом і адміністративного права зокрема щодо методів правового регулювання, зміщення акцентів із методу субординації на метод координації. Саме цей метод передбачає активну поведінку суб'єктів адміністративного права. Слід погодитись із позначенням подібних явищ як «орієнтування механізму правового регулювання у законодавчій своїй частині на правореалізацію» [4, с. 96].

ЛІТЕРАТУРА

1. Суходубова І.В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : [монографія] / І.В. Суходубова ; [наук. ред. О. В. Петришин]. – Харків : Право, 2016. – 228 с.
2. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем [Електронний ресурс] / А.И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с. – Режим доступу : http://philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/system_general_theory.pdf.
3. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права як системна категорія / І.В. Болокан // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2017. – № 1. – С. 54-62.
4. Завадская Л.Н. Механизм реализации права / Л.Н. Завадская. – М. : Наука, 1992. – 288 с.
5. О точном соблюдении законов : Постановление VI Всероссийского Чрезвычайного Съезда Советов Рабочих и Крестьянских Депутатов [Електронний ресурс] // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917-1918 гг. – М. : Управление делами Совнаркома СССР, 1942. – С. 1262. – Режим доступу : <http://istmat.info/node/31948>.
6. О точном и быстром исполнении распоряжений центральной власти и устранении канцелярской волокиты : Постановление Совета Рабоче-Крестьянской Обороне [Електронний ресурс] // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917-1918 гг. – М. : Управление делами Совнаркома СССР, 1942. – С. 1311-1312. – Режим доступу : <http://istmat.info/node/31984>.

7. Мушинський В.О. Соотношение политики и права в регулировании социальных интересов / В.О. Мушинський // Советское государство и право. – 1988. – № 2. – С. 7-12.
8. Авер'янов Вадим Борисович. Вибрані наукові праці / упоряд. : О.Ф. Андрійко (кер. колект.), В.П. Нагребельний, Л.Є. Кисіль, Ю.С. Педько, В.А. Дерещ, А.А. Пухтецька, А.В. Кірмач, Л.В. Люлька ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 448 с.
9. Юринець Ю.Л. Європеїзація українського права у сфері забезпечення культурних прав громадян : адміністративно-правовий вимір : [монографія] / Ю.Л. Юринець. – Ужгород : Вид-во ФОП Сабов А.М., 2016. – 460 с.
10. Горьова С.В. Норми адміністративного права (проблеми теорії та практики нормотворення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / С.В. Горьова ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2000. – 16 с.

REFERENCES

1. Sukhodubova, I.V. (2016), *Stabilnist i dinamizm zakonodavstva : ponyattya, spivvidnoshennya, zasoby zabezpechennya : monohrafiya* [Stability and dynamism of legislation : concepts, correlation, means of providing : monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Uemov, A.I. (1978), *Sistemnyi podkhod i obshchaya teoriya sistem* [System approach and general system theory], Mysl, Moscow, Russia, available at : http://philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/system_general_theory.pdf.
3. Bolokan, I.V. (2017), “Implementation of rules of administrative law as a system category”, *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*, no. 1, pp. 54-62.
4. Zavadskaya, L.N. (1992), *Mekhanizm realizatsii prava* [Law implementation mechanism], Nauka, Moscow, Russia.
5. (1942), “On Strict Observance of Laws” : Resolution of VI All-Russian Congress of Soviets of Workers’ and Peasants’ Deputies, *Sobranie uzakoneny i rasporyazheniy pravitelstva za 1917–1918 hh. Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR* [Collection of laws and orders of the government for 1917-1918], Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR, Moscow, Russia, p. 1262, available at : <http://istmat.info/node/31948>.
6. (1942), “On Accurate and Rapid Execution of Orders of the Central Government and the Elimination of Clerical Red Tape” : Resolution of the Council of Workers’ and Peasants’ Defense, *Sobranie uzakoneny i rasporyazheniy pravitelstva za 1917-1918 hh. Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR* [Collection of laws and orders of the government for 1917-1918], Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR, Moscow, Russia, pp. 1311-1312, available at : <http://istmat.info/node/31984>.
7. Mushinskiy, V.O. (1988), “The relationship between policy and law in the regulation of social interests”, *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, no. 2, pp. 7-12.
8. Andriyko, O.F., Nahrebelnyi, V.P., Kysil, L.E, Pedko, Yu.S., Derets, V.A., Pukhtetska, A.A., Kirmach, A.V., Lyulka, L.V. (2011), *Averyanov Vadym Borysovykh. Vybrani naukovi pratsi* [Averianov Vadym Borysovykh. Selected scientific works], Institute of the state and right for the name of V.M. Korecky of the NAS Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Yurynets, Yu.L. (2016), *Evropeyzatsiya ukrayinskoho prava u sferi zabezpechennya kulturnykh prav hromadyan : administratyvno-pravovyi vymir : monohrafiya* [Europeanization of Ukrainian law in the sphere of ensuring cultural rights of citizens : administrative and legal dimension : monograph], Vydavnytstvo FOP Sabov A.M., Uzhgorod, Ukraine.

10. Horova, S.V. (2000), "Rules of administrative law (issues of theory and practice of rule-making)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, National legal academy of Ukraine of the name is Yaroslav Mudryi, Kharkiv, Ukraine.

УДК 342.924 (477)

СПІРНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З УКЛАДАННЯМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДОГОВОРУ

Дмитрук І.М., к.ю.н., доцент

*Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
вул. Никольська 24, м. Миколаїв, Україна
dmitruk_irina@mail.ua*

Досліджено поняття адміністративного договору та основні питання його укладання і виконання згідно з українським законодавством. Встановлено ознаки, визначено особливості, що відрізняють адміністративний договір від інших видів договорів. Вивчається правова природа цієї дефініції. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення адміністративного законодавства для докладного врегулювання такого особливого виду договірних відносин.

Ключові слова: договірні відносини, адміністративний договір, адміністративна правосуб'єктність, ознаки адміністративного договору, суб'єкт владних повноважень, територіальна громада, децентралізація.

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЗАКЛЮЧЕНИЕМ АДМИНИСТРАТИВНОГО ДОГОВОРА

Дмитрук И.Н.

*Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского, ул. Никольская 24, г. Николаев, Украина
dmitruk_irina@mail.ua*

Исследовано понятие административного договора, основные вопросы его заключения и исполнения согласно украинскому законодательству. Установлены признаки, определены особенности, отличающие административный договор от других видов договоров. Изучается правовая природа этой дефиниции. Сделан вывод о необходимости дальнейшего совершенствования административного законодательства для детального урегулирования такого особого вида договорных отношений.

Ключевые слова: договорные отношения, административный договор, административная правосубъектность, признаки административного договора, субъект властных полномочий, территориальная община, децентрализация.

CONTROVERSIAL ISSUES RELATED TO THE CONCLUSION OF ADMINISTRATIVE AGREEMENTS

Dmytruk I.M.

*V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, 24 Nikolska str., Mykolaiv, Ukraine
dmitruk_irina@mail.ua*

The legal nature of the contractual relationship allows applying them in different areas of law. The jurisdiction of the courts depends on clearly identified administrative, civil or other types of agreement. The courts will consider disputes, in which the subject of the suit will be such an agreement. At present, the contractual relationships in public administration have no relevant legal registration yet.

The institute of the administrative agreement requires a detailed study and scientific research.

The contractual relations are considered to be long-term relationships, which encourage the development of legislation. They are designed for a quick resolution as for some urgent issues. It is logical and understandable that such legal mechanisms can be used to solve the state management tasks.

The administrative agreement is a bilateral or multilateral agreement, which contains the rights and obligations arising from the administrative functions of a government entity that is a party to the agreement.

The administrative agreement serves that necessary mechanism that ensures a possibility of establishing within the law disputes arising between public authorities, local governments, and individuals and legal entities to provide public values.

The main purpose is to provide primarily public interest, which is the peculiarity of the administrative agreement is achieving of public values, which nowadays is quite controversial, against the high level of corruption in all spheres of state administration and, in general, in all spheres of public life.

Another feature of the administrative agreement is its complexity. It can not only regulate the administrative and legal relations but also relations governed by other branches of law. But clearly, government entities cannot act only as an imperative method. In their work, they can use the free will that applies to different areas of the subject.

The legal nature of such agreement is quite disputable.

One more problem and dispute conclusion, an administrative contract is a competence of executive authorities and local governments, their subject composition.

We sum up that the regulation of contractual relations in the administrative law requires legislative improvement. More precise definition of administrative agreement of codified administrative law will allow government entities often use free will in the administrative relationship.

Key words: contractual relations, administrative agreement, administrative legal personality, features of administrative agreement, authority, local community decentralization.

Юридична природа договірних відносин дозволяє застосовувати їх у різних галузях права. Від того, як чітко розмежовуються адміністративні та цивільні чи інші види договорів, залежить юрисдикція судів, що будуть розглядати спори, в яких предметом позову слугуватиме такий договір. Нині договірні відносини у сфері державного управління перебувають у невизначеному законодавчому полі, що призводить до виникнення спірних питань під час практичного застосування цього правового інституту.

Внесення чіткої класифікації адміністративних договорів, визначення змісту та сторін, виокремлення міри відповідальності за невиконання умов адміністративного договору в кодифікованих актах адміністративного законодавства дасть змогу спростити процедуру правового регулювання подібного виду відносин. Це питання набуває особливого значення у процесі децентралізації, оскільки наявність такого правового інструменту, як адміністративний договір, забезпечить спрощення надання адміністративних послуг територіальними громадами, покращить відносини між органами державної влади та місцевого самоврядування, усуне елементи бюрократії, не порушуючи при цьому правового статусу всіх суб'єктів таких правових відносин.

Поняття адміністративного договору потребує поглибленого дослідження, вивчення та наукового обґрунтування.

Метою цієї статті є розкриття спірних питань укладання і виконання умов адміністративного договору, визначення особливостей та специфіки правового регулювання цього правового інституту.

Порушена у статті проблематика вивчалася такими науковцями-юристами, як В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, К. Бандурка, І. Бельський, Д. Бахрах, М. Бояринцева, А. Васильєв, В. Гарашук, А. Демин, О. Іоффе, А. Кармолицький, М. Міхровська, М. Смокович, О. Панченко, О. Пасенюк, С. Резніченко, Р. Сінельник, Е. Старостяк, В. Стефанюк.

Договірні відносини – це ті перспективні відносини, що спонукають розвиток законодавства. Вони спрямовані на швидке врегулювання нагальних питань. Логічно і зрозуміло, що такі правові механізми можуть бути використані для вирішення управлінських державних завдань. Особливо в період, коли українському суспільству запропоновано нову модель управління – децентралізацію.

Через адміністративний договір суб'єкт владних повноважень реалізовує свої владні функції. Його метою є досягнення публічного інтересу [1, с. 232].

Згідно із п. 14 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України № 27-47-IV від

06.07.2005 р. адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої становлять права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди [2].

Адміністративний договір – це всі публічно-правові угоди, що укладаються органами державної влади та місцевого самоврядування, за винятком міжнародних та процесуальних, тобто управлінська угода не менше як двох суб'єктів адміністративного права в публічних цілях, що опосередковує управлінські горизонтальні (координаційні) відносини, правовий режим яких містить адміністративно-правові елементи, що виходять за рамки приватного права [3, с. 16].

Це визначення є досить широким і відображає усю суть такого виду договору. Основний акцент потрібно зробити саме на тому, що відносини будуються за горизонталлю із можливістю застосування диспозитивного методу правового регулювання.

Адміністративні договори є тим необхідним механізмом, який забезпечує можливість у межах норм права (закону) встановлювати та врегульовувати спірні питання, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та фізичними і юридичними особами для забезпечення державного блага.

Адміністративний договір є однією із форм державного управління [4].

Сьогодні видається можливим визначити специфічні ознаки такого виду договору, як адміністративний. Зокрема, М. Бояринцева пропонує вирізнити такі ознаки:

- 1) предмет договору – публічні правові відносини у процесі реалізації певним суб'єктом владних управлінських функцій;
- 2) суб'єкти договору – один із суб'єктів наділених владними повноваженнями;
- 3) обов'язкова наявність адміністративної правосуб'єктності сторін;
- 4) мета договору – задоволення публічних інтересів [4].

До ознак адміністративного договору зараховують: юридичну нерівність сторін; публічно-правовий характер договірних зобов'язань; імперативно визначені умови договору за способом конструювання; мета договору – задоволення публічних інтересів (домінування суспільних цілей) [5].

Згідно з визначенням адміністративного договору, що наведене у п. 14 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України № 27-47-IV від 06.07.2005 р., адміністративний договір має такі необхідні ознаки:

- 1) суб'єктну – обов'язковою стороною у ньому є суб'єкт владних повноважень (іншою стороною чи іншими сторонами можуть бути як суб'єкти владних повноважень, так і інші учасники правовідносин);
- 2) предметну – його змістом (предметом) є права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень.

Під час прийняття рішення щодо віднесення того чи іншого договору до категорії адміністративного договору, крім необхідних, слід урахувати такі додаткові ознаки адміністративного договору (можуть проявлятися в усіх адміністративних договорах або частині з них):

- 1) суб'єкт владних повноважень, укладаючи відповідний договір, діє не для задоволення особистих потреб (як фізичної чи юридичної особи), а для задоволення публічних інтересів (потреб);
- 2) суб'єкт владних повноважень, як правило, під час укладення такого договору пов'язаний вимогами (процедурами, обмеженнями тощо), визначеними законодавством як щодо вибору контрагента, так і стосовно встановлення суттєвих умов договору;

- 3) суб'єкт владних повноважень укладає договір на реалізацію своєї адміністративної правосуб'єктності, а не цивільної (для адміністративної правосуб'єктності статус фізичної чи юридичної особи для суб'єкта владних повноважень не має значення);
- 4) суб'єкт владних повноважень укладає договір найчастіше на підставі рішення, прийнятого на виконання владного управлінського повноваження;
- 5) договір може містити умови, які не властиві цивільним договорам і спрямовані на краще забезпечення публічного інтересу.

Зазначені критерії не виключають можливості застосування до адміністративних договорів положень цивільного законодавства, якщо певні питання не врегульовано адміністративним законодавством або якщо це не суперечить природі адміністративного договору [6].

Особливістю адміністративного договору є те, що основна його мета полягає у забезпеченні насамперед публічних інтересів, тобто досягнення державного блага. Хоча в наш час на тлі високого рівня корупції на всіх щаблях державного управління та в усіх сферах суспільного життя це є досить спірним питанням. Саме тому багатьом науковцям важко зрозуміти доцільність існування такого інституту адміністративного права, як адміністративний договір. Адже адміністративні відносини можуть регулюватися цивільним чи господарським законодавством.

І в галузі трудового права існують трудовий і колективний договори. Проте щодо їх специфічної природи та наявного факту існування уже давно ніхто не дискутує. Усі розуміють відмінність правової суті цих понять.

Інша річ з існуванням адміністративного договору в рамках українського законодавства. У правовому полі ця дефініція була виведена вже давно. Проте практика її застосування викликає у багатьох сумніви.

Ще однією особливістю адміністративного договору є його комплексний характер. Адже він може врегульовувати не тільки адміністративно-правові відносини, а й відносини, що регулюються іншими галузями права.

Проте однозначно суб'єкти владних повноважень можуть діяти не лише згідно з імперативним методом. У своїй діяльності вони здатні використовувати вільне волевиявлення, що стосується різних сфер діяльності такого суб'єкта.

Необхідно зазначити, що адміністративний договір – це завжди вільне волевиявлення суб'єктів публічно-правових відносин у сфері державного управління, а адміністративний акт – це юридичне владне волевиявлення суб'єктів публічно-правових відносин в односторонньому порядку.

Використовуючи необхідні та додаткові ознаки, до адміністративних договорів можна включати всі договори, що укладаються суб'єктом, який наділений владними управлінськими функціями на підставі законодавства для виконання його повноважень, окрім:

- 1) договорів про закупівлю товарів, робіт, послуг для потреб самого суб'єкта владних повноважень (закупівля канцприладдя, купівля чи взяття в оренду автомобіля для керівника органу тощо);
- 2) договорів щодо розпорядження майном, яке перебуває на балансі суб'єкта владних повноважень (здавання в оренду приміщення у будинку місцевої ради тощо);
- 3) контрактів із керівниками підприємств, установ, організацій, які є у державній чи комунальній власності, оскільки сьогодні це трудові договори, що укладаються відповідно до законодавства про працю.

Також потрібно враховувати, що договори, укладені з суб'єктом господарювання у процесі приватизації (крім приватизації державного житлового фонду), сьогодні віднесені

законодавцем до господарських, а не адміністративних договорів (ч. 1 ст. 12 ГПКУ), тому спори щодо них належить розглядати за правилами господарського судочинства [6].

У процесі децентралізації самодостатні громади потребують договірного врегулювання правових відносин, що можуть скластися чи складатимуться у них з органами влади. Такий спосіб врегулювання спірних питань та задоволення потреб громади є найбільш доцільним. Адміністративний договір буде яскраво виражати взаємозв'язок держави та громади.

Причиною виникнення адміністративного договору (особливо у сфері делегованих повноважень) може бути як закон, де чітко мають бути встановлені умови таких правових відносин, так і рішення районної, обласної ради про делегування повноважень відповідними державними адміністраціями. Тут договір постає як необхідність врегулювання правових відносин між суб'єктами цих відносин, один із яких є суб'єктом публічного права.

Правова природа таких договорів є досить дискусійною.

Ще однією із проблем та спірних питань під час укладання адміністративного договору є перерозподілення компетенцій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх суб'єктного складу.

Як визначає М. Міхровська, «варто наголосити, що сьогодні, з підготовкою до проведення масштабної адміністративно-територіальної реформи, проголошеним курсом на децентралізацію влади та наділенням органів місцевого самоврядування значними повноваженнями, це питання набуло особливої актуальності та нагальності, адже саме від ефективності функціонування влади на місцях залежить, чи буде втілена ідея сервісної держави, спрямованої на задоволення потреб та інтересів громадян» [7].

У юридичній літературі інститут адміністративного договору, його ознаки, класифікація викликають чимало дискусій і суперечок. Це можна врегулювати завдяки внесенню відповідних змін у чинне кодифіковане адміністративне законодавство, яке дозволило б суб'єктам владних повноважень використовувати у своїй діяльності договірні відносини у сфері державного управління, чітко визначаючи це явище як адміністративний договір. Використання адміністративного договору прискорить ефективну діяльність територіальних громад та органів державної влади, сприятиме значно оперативнішому впровадженню прийнятих ними рішень у життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смокович М.І. Адміністративний договір : примус чи волевиявлення / М.І. Смокович // Адміністративне судочинство. – 2012. – № 1-2. – С. 232-248.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : станом на 05.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?nreg=2747-15&find=1&text=%E0%E4%EC%B3%ED%B3%F1%F2%F0%E0%F2%E8%E2%ED%E8%E9+%E4%EE%E3%EE%E2%B3%F0&x=3&y=5#w21>.
3. Демин А.В. Общие вопросы теории административного договора / А.В. Демин. – Красноярск : Краснояр. гос. универ., 1998. – 93 с.
4. Бояринцева М.А. Адміністративний договір. Суб'єктний склад і склад елементів договору [Електронний ресурс] / М.А. Бояринцева // Адміністративне право і процес. – 2015. – № 1 (11). – Режим доступу : <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/410-administrativnij-dogovir-sub-ektnij-sklad-i-sklad-elementiv-dogovoru-boyarintseva-m-a>.
5. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Істина, 2007. – 607 с.
6. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / О.М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О.Н. Панченко, В.Б. Авер'янов [та ін.]; за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 704 с.

7. Міхровська М.С. Адміністративний договір як важлива форма діяльності публічної адміністрації [Електронний ресурс] / М.С. Міхровська // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 2 (8). – Режим доступу : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-8-2014/item/292-administratyvnyy-dohovir-yak-vazhlyva-forma-diyalnosti-publichnoyi-administratsiyi-mikhrovska-m-s>.

REFERENCES

1. Smokovich, M.I. (2012), “Administrative agreement : compulsion or will”, *Administratyvne sudochynstvo*, no. 1-2, pp. 232-248.
2. “Code of Administrative Procedure of Ukraine”: as of 05.01.2017, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?nreg=2747-15&find=1&text=%E0%E4%EC%B3%ED%B3%F1%F2%F0%E0%F2%E8%E2%ED%E8%E9+%E4%EE%E3%EE%E2%B3%F0&x=3&y=5#w21>.
3. Demin, A.V. (1998), *Obshchie voprosy teorii administrativnogo dohovora* [General issues of the theory of administrative agreement], Krasnoyarsk state university, Krasnoyarsk, Russia.
4. Boyarintseva, M.A. (2015), “Administrative agreement. Parties and elements of the agreement”, *Administratyvne pravo i protses*, no. 1 (11), available at : <http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/410-administrativnij-dogovir-sub-ektnij-sklad-i-sklad-elementiv-dogovoru-boyarintseva-m-a>.
5. Pasenyuk, O.M. (2007), *Administratyvna yustytisiya Ukrayiny : problemy teorii i praktyky. Nastilna knyha suddi* [Administrative justice of Ukraine : problems of theory and practice. Judge Handbook], Istyna, Kyiv, Ukraine.
6. Pasenyuk, O.M., Panchenko, O.N., Averyanov, V.B. et al. (2009), *Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny* [Scientific practical commentary to the Code of Administrative Procedure of Ukraine], *Yurinkom Inter*, Kyiv, Ukraine.
7. Mikhrovska, M.S. (2014), “Administrative agreement as an important form of activities of public administration”, *Administratyvne pravo i protses*, no. 2 (8), available at : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-8-2014/item/292-administratyvnyy-dohovir-yak-vazhlyva-forma-diyalnosti-publichnoyi-administratsiyi-mikhrovska-m-s>.

УДК 364.013: 347.79

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОРЯКІВ ЯК ОБ’ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кукшинова О.О., к.ю.н., доцент
Чербаджи Н.І., студентка

Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, Україна
olga.kukshinova@yandex.ua, cherbadzhi.n2702@gmail.com

З огляду на високий ступінь глобалізації морського судноплавства і небезпечний характер праці у цій галузі соціальний захист моряків є особливо складною проблемою, яку необхідно вирішувати за допомогою належних заходів, спрямованих певною мірою на поширення соціального захисту та пенсійного забезпечення моряків та членів їхніх сімей. Ці обставини обґрунтовують актуальність і проблематику пропонованої статті.

Ключові слова: моряки, соціальний захист, пенсійне забезпечення, правовий захист, праця моряків.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА МОРЯКОВ КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Кукшинова О.О., Чербаджи Н.И.

*Одесский национальный морской университет, ул. Мечникова, 34, г. Одесса, Украина
olga.kukshinova@yandex.ua, cherbadzhi.n2702@gmail.com*

В силу высокой степени глобализации морского судоходства и опасного характера труда в этой отрасли социальная защита моряков составляет особо сложную проблему, которую необходимо решать с помощью надлежащих мер, направленных в той или иной степени на распространение социальной защиты и пенсионного обеспечения моряков и членов их семей. Эти обстоятельства обосновывают актуальность и проблематику данной статьи.

Ключевые слова: моряки, социальная защита, пенсионное обеспечение, правовая защита, труд моряков.

SOCIAL PROTECTION OF SEAMEN AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION

Kukshynova O.O., Cherbadzhy N.I.

*Odesa National Maritime University, Mechnikov str., 34, Odesa, Ukraine
olga.kukshinova@yandex.ua, cherbadzhi.n2702@gmail.com*

Seafarers, like most workers, do not have social protection.

Due to the high degree of globalization of maritime navigation and the dangerous nature of work in this area, social protection of seafarers is a particularly difficult problem that needs to be addressed through appropriate measures aimed at extending social protection and pension provision for seafarers and their family members to a greater or lesser extent. These circumstances substantiate the relevance and problems of this article.

Modern Ukrainian legislation should be aimed at maximal taking into account international experience in the field of regulation of social protection, pensions, and seafarers' labour, as expressed in international legal instruments.

Each Member State shall take measures, in accordance with its national characteristics, with a view to providing additional protection in the field of social security to all seafarers who normally have a permanent residence in its territory. In the absence of appropriate coverage of all types of security, seamen may be provided with comprehensive assistance and benefits through insurance or other effective means, taking into account the provisions of the relevant collective agreements.

If seafarers are subject to the national social security legislation of more than one country, the Member States concerned must cooperate in order to determine by mutual consent the law of which the country should be applied.

The article deals with some problematic aspects of social protection, labour, and pension provision of seafarers, international legal mechanisms for ensuring the protection of labour rights of seamen, explores sources of international legal regulation of seamen's labour, as well as analyses the provisions of the conventions on social protection, pensions, work of seafarers, where the main role in the adoption and application of international labour standards is played by the International Labour Organization (ILO).

One of the indicators of the stability of the state economic development is the proper financial provision of retirement age citizens through a properly functioning pension system. Unfortunately, in this indicator, Ukraine is still far from ideal. The segments of the population, who in most cases remain outside the scope of the domestic pension system, of course, include Ukrainian sailors.

In our opinion, the situation with pension provision is extremely unfavourable to sailors because they are not able to use their work experience in foreign ships for the purpose of increasing pensions, and the state – over the lack of insurance premiums to the Pension Fund.

The conducted research made it possible to conclude that the social protection of seafarers should be understood as a complex of organizational, legal, and economic measures aimed at the protection of sailors and members of their families.

It should be noted that in Ukraine, there is no regulatory legal act that would regulate the issues of social protection of seamen and their family members. Therefore, in our opinion, Ukraine can solve the problem of social protection, pensions, labour supply of seafarers by ratifying international legal acts with the subsequent implementation of their norms in the national legislation of Ukraine or elaborate proposals to legislation in order to guarantee favourable conditions for the social protection, pensions, and labour protection for sailors and their families.

Key words: sailors, social protection, pension provision, legal protection, work of sailors.

Проблема дослідження соціального захисту моряків недостатньо представлена в наукових працях. Розробки вчених присвячені переважно дослідженню захисту праці моряків, але меншою мірою торкаються соціального захисту моряків як об'єкта правового регулювання. Необхідно зазначити, що окремі теоретичні питання захисту моряків досліджували такі вчені: Е. Аметистов, О. Балобанов, С. Волошина, О. Довжук, В. Конталев, А. Кирилук, І. Кисельов, А. Кифак, С. Ланг, Є. Номоконова, В. Пономарьов, В. Сидорченко та ін.

Метою статті є дослідження соціального захисту моряків та його складників, розробка пропозицій щодо вдосконалення соціального захисту цієї категорії громадян.

Існують багато нормативно-правових актів, які регламентують соціальний захист загалом, зокрема щодо окремих категорій громадян, наприклад, Закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [1], «Про прокуратуру» [2], «Про Національну поліцію» [3] та інші, однак стосовно соціального захисту моряків в Україні немає нормативно-правових актів, які б регулювали це питання.

Слід зазначити, що Україна посідає шосте місце на морському ринку праці українських моряків. Так, за офіційною статистикою Міністерства інфраструктури України, у 2016 р. на флоті офіційно працює 150 тис. моряків, що свідчить про потребу належного правового регулювання соціального захисту цієї категорії громадян [4].

Соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їхньою діяльністю, економічні формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів.

Термін «соціальний захист» в Україні вперше було використано у Законі Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р., де серед головних цілей економічної самостійності держави було визначено соціальну захищеність кожного громадянина, закріплено положення стосовно забезпечення державою соціального захисту населення [5].

Термін «соціальний захист» використовується у національному законодавстві, науковій літературі та у зарубіжній юридичній практиці. Так, у ст. 46 Конституції України від 28.06.1996 р. [6] закріплюється право громадян на соціальний захист. В Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. [7] сформульовано, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Що стосується терміна «моряк», то він означає особу, котра працює за наймом і виконує будь-які функції на борту морського судна, яке здійснює перевезення вантажів або пасажирів у комерційних цілях, використовується у будь-яких інших комерційних цілях або є морським буксиром, за винятком осіб, які працюють: а) на малих суднах, зокрема суднах, основним рушієм якого є парус, незалежно від наявності на них допоміжних двигунів; б) на таких суднах, як плавучі нафтові вишки та бурові платформи, коли вони не використовуються у судноплаванні [8].

Дослідження Міжнародного союзу судновласників (МСС) визначають число моряків у всьому світі понад 1,5 млн. Міжнародне бюро праці (МБП) визначило ще більшу кількість – понад 2 млн. осіб. У яких умовах працюють моряки світу, які правові норми визначають ці умови, які держави забезпечують захист трудових прав моряків – ці й багато інших питань вимагають постійного міжнародно-правового регулювання і перебувають у центрі уваги Міжнародної організації праці (МОП), однією із функцій якої є правове регулювання праці

моряків [9].

Необхідно зазначити, що чинні в Україні правові норми у сфері захисту прав моряків переважно ґрунтуються на актах, прийнятих або ратифікованих ще за часів СРСР. Конституція України у ст. 9 закріплює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Також Кодекс законів про працю у ст. 8-1 закріплює принцип пріоритету міжнародно-правових норм у сфері праці перед нормами національного законодавства [10]. Таким чином, сучасне українське законодавство повинно бути спрямоване на максимальне врахування міжнародного досвіду в галузі регулювання праці моряків, який виражено в міжнародно-правових актах. Слід зазначити, що в Україні немає нормативно-правових актів, які б регулювали питання соціального захисту моряків.

Уперше питання соціального захисту моряків було врегульовано Конвенцією про соціальне забезпечення моряків від 28.06.1946 р. [11], згодом цю Конвенцію було переглянуто Конвенцією про соціальне забезпечення моряків від 09.10.1987 р. [8]. Нині питання забезпечення соціального захисту моряків знайшло відображення у Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. (МОП) «Про працю у морському судноплаванні» [12]. Положення щодо забезпечення соціального захисту моряків викладені у правилі 4.5 у Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. (МОП) [12].

Право моряків на соціальне забезпечення гарантовано статтею IV цієї Конвенції, відповідно до якої кожен моряк має право на охорону здоров'я та медичне обслуговування (охорона здоров'я та невідкладний доступ до медичного обслуговування на борту судна і на березі), соціально-побутове обслуговування та на інші форми соціального захисту.

Із метою поступового досягнення усеосяжного захисту в галузі соціального забезпечення відповідно до правила 4.5 необхідно розглядати такі його види: медичне обслуговування, допомогу із хвороби, допомогу з безробіття, допомогу по старості, допомогу у зв'язку з виробничим травматизмом, сімейну допомогу, допомогу по вагітності та пологах, допомогу по інвалідності, допомогу у зв'язку із втратою годувальника.

Ці види соціального захисту доповнюють захист, передбачений правилом 4.1 про медичне обслуговування і правилом 4.2 про відповідальність судновласників. Вищевказаний список ідентичний переліку видів соціального захисту моряків, викладеному у Конвенції про соціальний захист моряків [8]. Слід зазначити, що Конвенція про соціальне забезпечення моряків вимагала від держав-членів наявність хоча б одного виду соціального забезпечення моряків. Таким чином, Конвенція Міжнародної організації праці 2006 р. (МОП) [12] встановила більш сприятливий режим захисту моряків.

Кожна держава-член вживає заходи відповідно до своїх національних особливостей із метою надання додаткового захисту в галузі соціального забезпечення усім морякам, які мають постійне місце проживання на її території. У разі відсутності належного охоплення усіма видами забезпечення морякам можуть надаватися комплексні допомоги та виплати шляхом страхування або інших ефективних засобів, беручи до уваги положення відповідних колективних договорів.

Якщо на моряків поширюється дія національного законодавства про соціальне забезпечення більш ніж однієї країни, то відповідні держави-члени повинні співпрацювати, щоб визначити за взаємною згодою, законодавство якої країни повинно застосовуватися.

Конвенція стала першим прикладом цілого набору важливих міжнародних трудових норм широкої дії, прийнятої без заперечень усіма трьома сторонами (представниками моряків, судновласників і урядів). Моряки і судновласники більше не матимуть справи із заплутаним набором національних законів, які не узгоджуються із міжнародними трудовими нормами. Уперше в історії з'являється насправді глобальна основа для різних національних законів про працю моряків [13].

Конвенція Міжнародної організації праці 2006 р. про працю в морському суднопластві [12] є «біллем про права» моряків, за якого держави користуються достатньою самостійністю, водночас гарантуючи права моряків на принципах прозорості і підзвітності. Конвенція містить положення, що дозволяють забезпечити потреби цього сектора під час дотримання універсальних трудових норм і стандартів. Положення нової трудової норми розповсюджуватимуться на всі судна, що беруть участь у комерційній діяльності, за винятком риболовецьких суден.

Ця Конвенція покликана сприяти дотриманню капітанами і власниками суден на всіх рівнях норм і стандартів праці. Йдеться про процедуру подачі моряками на суші й на морі скарг на дії власників і капітанів суден, пов'язані з умовами праці на цих судах, із юрисдикцією держави прапора, а також із здійсненням контролю над суднами. Конвенція встановлює мінімальні вимоги до моряків, що працюють на судні, а також визначає вимоги до умов їх зайнятості – тривалості робочого дня і відпочинку, мешкання, місць відпочинку, харчування, медичного обслуговування і соціального захисту.

Робота із захисту моряків і рибалок за допомогою технічної співпраці полягає у діяльності Міжнародного бюро праці та його органів у регіонах із надання консультативно-організаційної допомоги країнам у створенні, розвитку і поліпшенні роботи галузі, а також у питаннях професійної підготовки і визначення кваліфікації кадрів, удосконалення трудового законодавства, організації соціального забезпечення, поліпшення охорони праці, працевлаштування і репатріації моряків та з інших питань. Слід зазначити, що Україна не ратифікувала цю Конвенцію. Приєднання України до Конвенції МОП 2006 р. про працю у морському суднопластві, на нашу думку, дало б змогу наблизити до світових стандартів національне законодавство, врегулювати діяльність як державних, так і приватних служб найму і працевлаштування моряків, забезпечило б посилення вимог до цих служб під час укладення трудових контрактів. Безсумнівно, це завадило б недобросовісним іноземним роботодавцям та їх посередникам в Україні безкарно ошукувати моряків.

Крім того, хотілося б більш докладно розглянути проблему пенсійного забезпечення моряків. Ні для кого не секрет, що одним із показників стабільності стану економічного розвитку держави є належне фінансове забезпечення громадян пенсійного віку за допомогою належно функціонуючої пенсійної системи. На жаль, цей показник в Україні ще дуже далекий до ідеалу. До верств населення, які у більшості випадків залишаються поза сферою застосування сучасної вітчизняної пенсійної системи, безумовно, належать українські моряки.

Річ у тім, що відповідно до положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [14] (надалі – Закон) право на отримання пенсій за рахунок солідарної системи пенсійного страхування (за рахунок коштів Пенсійного фонду України) мають винятково ті громадяни, які застраховані у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у порядку, передбаченому цим Законом, та мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж (період, протягом якого особа підлягала вказаному страхуванню). При цьому загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно з положеннями вказаного Закону підлягають громадяни, які працюють в Україні на підприємствах, створених відповідно до законодавства України або на їхніх філіях/представництвах за кордоном, а також у представництвах іноземних підприємств, які функціонують на території України (у такому разі вказані роботодавці сплачують до Пенсійного фонду України відповідні страхові внески, чим забезпечують накопичення страхового стажу своїх працівників, необхідного для нарахування відповідних пенсій).

Утім, як відомо, у більшості випадків українські моряки працюють на судах під іноземним прапором, що належать іноземним компаніям, які і є роботодавцями у відносинах із моряками. Зрозуміло, що іноземні компанії – судовласники не сплачують жодних страхових

внесків до Пенсійного фонду України, у зв'язку з чим період роботи українського моряка на іноземному судні, як правило, не включається до складу його страхового стажу та не береться до уваги під час розрахунку пенсії. Тобто морякам, які заробили свій трудовий стаж на судні з іноземним прапором, потрібно серйозно задуматися над забезпеченням своєї старості.

На нашу думку, описана ситуація є вкрай несприятливою як для моряків (які не мають можливості використовувати свій стаж роботи на іноземних суднах для цілей збільшення розміру пенсій), так і для держави (через недоотримання страхових внесків до Пенсійного фонду).

Україна, на жаль, не застосовує низку документів щодо захисту прав моряків, які були розроблені міжнародними організаціями. Зокрема, Україна так і не ратифікувала Конвенцію про пенсії морякам [15], яка забезпечує встановлення системи виплат пенсій морякам, які йдуть у відставку після служби в морі. Пенсія виплачується морякам, що прослужили встановлений період у морі, після досягнення ними 55 чи 60 років. Разом з іншою пенсією із соціального забезпечення, яка виплачується пенсіонеріві одночасно, не може бути нижчою ніж сума, обчислена з розрахунку за кожний рік служби в морі 1,5% тієї винагороди, на підставі якої за неї сплачувались протягом певного року внески, якщо системою передбачено пенсію у 55 років, і 2% такої винагороди, якщо система передбачає пенсію у 60 років; або система передбачає пенсії, для фінансування яких разом із фінансуванням будь-якої іншої пенсії із соціального забезпечення, що виплачується пенсіонеріві одночасно, і будь-якої допомоги із соціального забезпечення, що виплачується утриманцю (як вони визначені національним законодавством) померлих пенсіонерів, вимагаються надходження зі всіх джерел, які становлять не менше ніж 10% загальної винагороди, на підставі якої сплачуються внески, встановлені системою. Таким чином, ми вважаємо, що Україна повинна приєднатися до цієї Конвенції.

Таким чином, проведені дослідження дозволило зробити висновок, що під соціальним захистом моряків слід розуміти комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб моряків та їхніх сімей відповідно до особливого виду їхньої діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у морському середовищі.

Існують конвенції, які регулюють питання соціального захисту, праці та пенсійного забезпечення моряків. Незважаючи на це, слід зазначити, що в Україні немає жодного нормативно-правового акту, який би регулював питання соціального захисту моряків та членів їхніх сімей. Тому, на нашу думку, необхідно прийняти нормативно-правовий акт, який гарантував би сприятливі умови соціального захисту, праці та пенсійного забезпечення моряків, або ратифікувати міжнародно-правові акти з подальшою імплементацією їх норм у національне законодавство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
3. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
4. Про утворення Державної служби морського і річкового транспорту України: повідомлення про оприлюднення проекту Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/news/27733.html>.

5. Про економічну самостійність Української РСР : Закон Української РСР № 142-XII від 03.08.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
8. Про соціальне забезпечення моряків : Конвенція Міжнародної організації праці від 09.10.1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_282.
9. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною конференцією праці. 1919-1964. – Т. I. – 1965-1999. – Т. II. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – 1560 с.
10. Кодекс законів про працю України : Закон Української РСР від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 322-VIII. – Ст. 265.
11. Про соціальне забезпечення моряків : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_417.
12. Про працю в морському судноплавстві : Конвенція Міжнародної організації праці від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_519.
13. Соколов М.О. Функциональное состояние организма судовых специалистов в условиях рейса и профилактика его нарушений / М.О. Соколов // Организация и безопасность труда плав состава. – М. : Транспорт, 1990. – С. 58-63.
14. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 49–51. – Ст. 376.
15. Про пенсії морякам : Конвенція Міжнародної організації праці ; Міжнародний документ № 71 від 28.06.1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_220.

REFERENCES

1. (1992), “On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Family Members” : Law of Ukraine on 20.12.1991, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 15, art. 190.
2. (2015), “On Prosecution” : Law of Ukraine on 14.10.2014, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 2–3, art. 12.
3. (2015), “On the National Police” : Law of Ukraine on 02.07.2015, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 40–41, art. 379.
4. “On Formation of the State Service of Sea and River Transport of Ukraine” : Notice on the promulgation of a draft by the Cabinet of Ministers of України, available at : <http://mtu.gov.ua/news/27733.html>.
5. (1990), “On the economic independence of the Ukrainian SSR” : Law of the Ukrainian SSR on 3 August 1990 № 142-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, no. 34, art. 499.
6. (1996), “Constitution of Ukraine” : Law of Ukraine on 28.06.1996, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 30, art. 141.
7. (1998), “Fundamentals of Ukrainian Legislation on Compulsory State Social Insurance” : Law of Ukraine on 14 January 1998, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 23, art. 121.

8. “On Social Security for Seafarers” : Convention of the International Labour Organization on 09.10.1987, available at : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_282.
9. (1999), “Conventions and recommendations adopted by the International Labour Conference”, 1919-1964, Vol. I, 1965-1999, Vol. II, Mizhnarodne byuro pratsi, Geneva, Switzerland.
10. (1971), “Labour Code of Ukraine” : Law of the Ukrainian SSR on 10.12.1971, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, no. 322-VIII, art. 265.
11. “On Social Security for Seafarers” : Convention of the International Labour Organization on 28.06.1946, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_417.
12. “On Maritime Labour” : Convention of the International Labour Organization on 23.02.2006, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_519.
13. Sokolov, M.O. (1990), “The functional state of the body of the ship’s specialists in the conditions of the voyage and the prevention of its violations”, *Orhanizatsiya i bezopasnost truda plavsostava* [Organization and safety of the crew], Transport, Moscow, pp. 58-63.
14. (2003), “On Compulsory State Pension Insurance” : Law of Ukraine on 09.07.2003, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 49–51, art. 376.
15. “On Seafarers’ Pensions” : Convention of the International Labour Organization ; International document on 28.06.1946 № 71, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_220.

УДК 342.924

ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕЛІК ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

Школик А.М., к.ю.н., доцент

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
shkolyk111@ukr.net*

Значення принципів адміністративної процедури є найбільшим у сфері адміністративного розсуду, коли нормативно-правові акти не надто докладно регулюють діяльність публічної адміністрації. Перелік загальних принципів адміністративної процедури в нормах майбутнього українського закону (кодексу) варто переглянути з урахуванням новітніх доктринальних напрацювань у галузі адміністративно-процедурного права та документів м’якого права Ради Європи та Європейського Союзу. При цьому доцільно розмежувати принципи і правила адміністративної процедури, адже останні чітко регламентують діяльність публічної адміністрації.

Ключові слова: адміністративна процедура, принципи права, добре (належне) адміністрування, адміністративний розсуд.

ЗНАЧЕНИЕ И СПИСОК ПРИНЦИПОВ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПРОЦЕДУРЫ

Школьник А.М.

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, Украина
shkolyk111@ukr.net*

Значение принципов административной процедуры является самым важным в сфере административного усмотрения, когда нормативно-правовые акты не слишком детализировано регулируют деятельность публичной администрации. Список общих принципов административной процедуры в нормах будущего закона (кодекса) стоит пересмотреть с учетом

новейших разработок в сфере административно-процедурного права и документов мягкого права Совета Европы и Европейского Союза. При этом стоит разграничить принципы и правила административной процедуры, ибо последние четко регламентируют деятельность публичной администрации.

Ключевые слова: административная процедура, принципы права, надлежащее администрирование, административное усмотрение.

IMPORTANCE AND LIST OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Shkolyk A.M

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
shkolyk111@ukr.net*

Principles of administrative procedure are of high importance in the sphere of administrative discretion, whereas legal regulation of public administration's activities is not detailed. Besides of Article 2 of the Code of Administrative Justice of Ukraine, these principles must be formulated in the future general administrative procedure law (code). While Ukraine still has only the draft of such a law (code), the newest ideas from doctrines of good administration and new public management can be used for the improvement of the draft (actually – two drafts). These ideas can be also taken from the soft law documents of European institutions: Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on good administration (2007) and European Parliament Resolution with recommendations to the Commission on the Law of Administrative Procedure of the European Union (2013). For example, principles of administrative procedure are distinct from rules governing the administrative decision in above mentioned international documents.

The Draft Law on Administrative Procedure of Ukraine that was submitted for public discussion by Ministry of Justice two years ago consists of not only general principles of administrative procedure but also rules governing the administrative decision, which should be strictly implemented to the body of the future law. In addition, one can find special principles of administrative procedures that are supposed to direct procedures on administrative services providing, initiated by private persons. These special principles cannot be used for procedures initiated ex officio by public administration.

To sum up, a list of principles in the Draft Law on Administrative Procedure of Ukraine should be reviewed, taking into considerations the newest developments of the doctrine and soft law documents of the European institutions. Moreover, the knowledge and understanding of the analysed principles should become a crucial part of professional education, including post graduate one of the public servants.

Key words: administrative procedure, legal principles, good administration, administrative discretion.

Відсутність в українському законодавстві загального закону (кодексу) про адміністративну процедуру гальмує повноцінне впорядкування діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування правовими засобами. Відповідно, не можна назвати достатньою і відповідною правовим стандартам розвинутих держав реалізацію в Україні прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, які постійно вступають у правові відносини з цими органами.

З іншого боку, у такому стані правового регулювання можна віднайти позитивний момент: один з основоположних законодавчих актів має шанс бути обговореним докладно і прийнятим не похапцем, як це нерідко траплялось, а після ґрунтовного обговорення його змісту. Це твердження, безсумнівно, стосується проблематики принципів адміністративної процедури, які повинні визначати зміст правових норм майбутнього закону (кодексу) та спрямовувати у майбутньому правозастосовну практику.

На перший погляд, тематика принципів адміністративної процедури не є складною з огляду на їх фактичну врегульованість у позитивному процесуальному законодавстві у вигляді критеріїв, відповідно до яких адміністративні суди перевіряють рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень (пункт 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України). Однак від часу набуття чинності названою нормою пройшло більше десяти років, протягом яких удосконалювалась правова доктрина адміністративної процедури, а на рівні Ради Європи та Європейського Союзу було ухвалено нові документи м'якого права у цій сфері. Зазначене зумовлює доцільність повернення та оновлення знань про принципи адміністративної процедури в контексті *de lege ferenda*.

В українській адміністративно-правовій літературі тематику принципів адміністративної процедури опрацьовували певною мірою немало науковців, зокрема А.Ю. Осадчий, А.А. Пухтецька, В.П. Тимошук, О.М. Соловйова та ін. Загалом варто позитивно оцінити їхній вклад у висвітлення названої теми, котра була, а для багатьох юристів у нашій країні і залишається, *terra incognita*.

Метою цієї публікації є уточнення значення принципів адміністративної процедури для доброго (належного) адміністрування – ідеалу, до якого повинні прагнути не лише органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, а й інші уповноважені на виконання функцій держави суб'єкти. Також ставиться завдання критично оцінити і переглянути перелік принципів, які варто закріпити у майбутньому загальному законі (кодексі) про адміністративну процедуру.

Питання принципів є основоположним для будь-якої правової системи, окремих галузей, підгалузей та інститутів права. Не є винятком у цьому контексті й адміністративне право, де саме принципи «визначають напрями і механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин» [1, с. 80], інакше кажучи, є ідеями, на базі яких формується зміст адміністративно-правових норм.

Однак принципи визначають зміст не лише правового регулювання суспільних відносин, а й правозастосування. Аналізованими нами далі принципами адміністративної процедури повинні керуватись у своїй практичній діяльності органи публічної адміністрації, а точніше – конкретні державні службовці і посадові особи місцевого самоврядування (два останні терміни – відповідно до чинного законодавства України). Зокрема, роль принципів зростає у випадках, коли нормативно-правові акти недостатньо докладно регулюють цю діяльність публічної адміністрації та, відповідно, надають названим суб'єктам обмежену правовими приписами сферу адміністративного розсуду. У такій ситуації саме принципи можуть і повинні стати орієнтирами для доброго (належного) виконання органами публічної адміністрації та конкретними публічними службовцями своїх завдань і функцій.

На нашу думку, значення принципів адміністративної процедури цим не обмежується. По-перше, приватні особи, знаючи відповідні принципи, можуть орієнтуватись на них, вступаючи у правовідносини з органами публічної адміністрації та очікуючи і навіть вимагаючи відповідної поведінки цих органів. По-друге, закріплення, а також деталізація змісту принципів у загальному законі (кодексі) про адміністративну процедуру сприятиме підвищенню ефективності судового контролю, який матиме додаткову нормативну підставу поза згаданим вище положенням судового процесуального кодексу.

Перелік принципів адміністративної процедури відображає стан розвитку науки адміністративного права, яка, у свою чергу, базується на досягненнях і доробку теорії публічного адміністрування. Форматування такого переліку на сучасному етапі залежить від сфери поширення і застосування ключового поняття «адміністративна процедура». Нагадаємо, що в науковій літературі до адміністративної процедури однозначно зараховують порядок прийняття рішень органами публічної адміністрації у зовнішніх відносинах із приватними особами, однак деякі автори – також і у внутрішніх відносинах у межах системи цих органів [2, с. 20–22]. У свою чергу, зовнішню адміністративну процедуру поділяють на діяльність щодо прийняття рішень нормативного й індивідуального характеру; у процедурі прийняття останніх виокремлюють провадження, що ініціюються приватними особами або ж *ex officio* самим органом публічної адміністрації тощо.

Таким чином, постає питання, чи можна сформулювати універсальні (загальні) принципи адміністративної процедури для різних її видів? Адже, наприклад, принцип законності, який, зокрема, передбачає прийняття органами публічної адміністрації рішень у межах повноважень, наданих законодавчим актом, буде спільним як для прийняття ними нормативних актів, так і індивідуальних адміністративних актів. З іншого боку, принцип прийняття рішення у межах розумного строку, властивий процедурі з надання

адміністративних послуг, навряд чи можна застосувати у нормотворчій процедурі, яка також регламентує діяльність публічної адміністрації, хоч і в істотно меншому за кількістю застосувань обсязі.

Виходячи з наведеного, частина принципів адміністративної процедури буде спільною для різних її видів, а інша – характерною лише для окремих видів. Отже, ми приходимо до усталеного в юридичній науці поділу принципів на загальні і спеціальні, у нашому випадку – стосовно права адміністративної процедури. Якщо до цього додати загальні (спільні для усіх галузей) принципи права, то отримуємо три рівні, які визначають зміст інституту адміністративної процедури:

- загальні принципи права;
- загальні принципи адміністративної процедури;
- спеціальні принципи окремих видів адміністративної процедури.

Якщо проаналізувати згадані вище та викладені у пункті 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства (надалі – КАС) України принципи, то серед них знаходимо лише перші два рівні принципів адміністративної процедури. Загальний принцип законності тут сформульовано через вимогу, щоб рішення суб'єктів владних повноважень приймалися на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Останній складник цього принципу (у законний «спосіб») означає дотримання встановленого порядку прийняття рішень, тобто є базовим принципом адміністративної процедури. До загальних принципів права в аналізованій нормі варто віднести також принципи рівності перед законом і запобігання несправедливій дискримінації, обгрунтованості та безсторонності (неупередженості).

З іншого боку, принципи пропорційності та врахування права особи на участь у процесі прийняття рішення вважаємо вже загальними принципами адміністративної процедури. При цьому зауважимо, що, на відміну від проекту Закону «Про адміністративну процедуру» [3], вимоги пункту 3 статті 2 КАС України є вимогами не лише до правових актів індивідуальної дії, а й до нормативно-правових актів, що приймаються органами публічної адміністрації. За винятком уже згаданого принципу розумного строку прийняття рішення, усі інші засади можна застосувати і до процедури прийняття нормативно-правових актів. Інакше кажучи, практично всі визначені в КАС України вимоги є загальними принципами адміністративної процедури і можуть застосовуватись до всіх її видів.

Що стосується спеціальних принципів для окремих видів адміністративної процедури, то вони містяться, зокрема, в окремих законодавчих актах рамкового характеру. Наприклад, у статті 3 Закону України «Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності» [4] знаходимо низку принципів, які безпосередньо визначають зміст адміністративної процедури під час здійснення контрольної-наглядової (або ж інспекційної) діяльності уповноважених органів публічної адміністрації. Тут назвемо, наприклад, принцип наявності визначених законом підстав для проведення державного контролю (нагляду), який стосується початкової стадії адміністративної процедури – її ініціювання. Оскільки предметом нашого дослідження є лише загальні принципи адміністративної процедури (включаючи загальні принципи права), то на цьому аналіз спеціальних принципів окремих видів адміністративної процедури припинимо та звернемо свою увагу на закріплення принципів у документах *soft law*, ухвалених європейськими інституціями. Серед найважливіших актів Ради Європи та Європейського Союзу, що передбачають єдині стандарти адміністративної процедури, назвемо Рекомендацію CM/Rec(2007)7 Комітету міністрів Ради Європи від 20 червня 2007 р. державам-членам щодо доброго (належного) адміністрування (*on good administration*) [5] та Резолюцію Європейського парламенту від 15 січня 2013 р. із рекомендаціями Комісії з адміністративно-процедурного права в Європейському Союзі [6].

В обох названих міжнародно-правових документах принципи розділено на дві групи:

- 1) загальні принципи, якими повинна керуватись публічна адміністрація, котрі у першому із згаданих документів названо принципами доброго (належного) адміністрування;
- 2) правила, що регламентують рішення публічної адміністрації, оскарження та відшкодування заподіяної шкоди.

Із самих назв випливає, що власне принципами адміністративної процедури, якими повинні керуватись уповноважені публічні службовці за відсутності або недостатності правового регулювання, є лише перша група. Також переліки цих загальних принципів є схожими до згаданих неодноразово у цій публікації вимог, закріплених у пункті 3 статті 2 КАС України, проте наявні і певні відмінності та «нові» принципи, котрі для зручності виокремимо курсивом.

Зокрема, у названій Рекомендації Ради Європи знаходимо такі принципи, як законність, рівність та запобігання несправедливій дискримінації, безсторонність, пропорційність, *правова визначеність*, виправданий строк (reasonable time limit) прийняття рішення, забезпечення участі приватних осіб у процедурі прийняття рішення, *повага до приватності (охорона персональних даних)*, прозорість.

У свою чергу, в Резолюції Європейського парламенту до загальних принципів зараховано законність, рівне ставлення та недискримінацію, пропорційність, безсторонність, *послідовність (стабільність) адміністративної практики і розумність очікувань, повагу до приватності (охорону персональних даних), справедливість, прозорість, ефективність та служіння*.

Аналіз та роз'яснення змісту виокремлених загальних принципів адміністративної процедури потребує викладу в окремій статті, а тому повернемося до «правил», що регламентують рішення публічної адміністрації. Як побачимо далі, саме ці правила визначають або повинні визначати змістовне наповнення загальних законів (кодексів) про адміністративну процедуру.

У цитованій уже Рекомендації Ради Європи знаходимо такі правила: щодо ініціювання рішення публічної адміністрації (з її власної ініціативи або за проханням приватних осіб), право приватних осіб бути вислуханим перед прийняттям рішення, право приватних осіб на проведення слухання, справедливість і виправданість оплати за рішення, простота та зрозумілість рішення, обов'язок публічної адміністрації обґрунтувати рішення, повідомлення приватних осіб про прийняте рішення із зазначенням способів оскарження, виконання рішення і юридична відповідальність приватних осіб за його невиконання, можливість зміни чи доповнення рішення лише для забезпечення публічного інтересу, право приватних осіб на адміністративне та судове оскарження рішень, а також на відшкодування заподіяних рішеннями чи діями публічної адміністрації збитків. До названих правил у названій вище Резолюції Європейського парламенту додано також обов'язок публічної адміністрації повідомляти приватну особу про отримання заяви та орієнтовний строк, протягом якого буде прийнято рішення, обов'язок повідомити граничний термін для виправлення недоліків поданої заяви, право приватних осіб на доступ до матеріалів власної справи.

Усі перераховані правила повинні бути застосовані в нормах загальних законів (кодексів) про адміністративну процедуру. Отже, зазначені правила є ідеями, що визначають зміст правового регулювання, деталізуються у відповідних нормах права і, як наслідок, є обов'язковими до застосування органами публічної адміністрації. Інакше кажучи, під час застосування закріплених законодавчими актами правил сфера адміністративного розсуду або загалом відсутня, або є вузькою та чітко обмеженою правовими приписами.

Як бачимо з вищенаведеного, розмежування між загальними принципами і правилами адміністративної процедури є досить складним. Із положень висвітлених вище документів

європейських інституцій впливає, що власне принципом є ідея, реалізацію якої не можна докладно виписати в нормах загального закону (кодексу) про адміністративну процедуру, проте можна і потрібно сформулювати її розуміння через відповідну дефініцію у цьому законодавчому акті. А от правила необхідно докладно регламентувати.

Дещо відмінний підхід від зазначеної позиції знаходимо у доктрині адміністративно-процедурного права. Один із провідних експертів в аналізованій сфері, німецький професор В. Руш у своїй праці називає такі загальні принципи адміністративної процедури:

- 1) змагальності;
- 2) процедурної економії;
- 3) *in dubio pro actione*;
- 4) офіційного імпульсу;
- 5) безсторонності [7].

Відносно невелику чисельність принципів за цим переліком не варто трактувати як обмеженість підходу цього науковця. Наприклад, розкриваючи сутність принципу змагальності, під яким професор В. Руш розуміє, що сторони повинні бути максимально рівними у процедурі, попри провідну роль публічної адміністрації (яка є як стороною, так і суб'єктом, що вирішує справу). Зазначену змагальність в адміністративній процедурі цей автор висвітлює далі через низку інших положень: обов'язок адміністрації заслухати заінтересованих осіб до моменту прийняття рішення, право сторін на ознайомлення із матеріалами справи і на подання доказів, право на судове й адміністративне оскарження рішення, обов'язок адміністрації залучати заінтересованих осіб до процедури розгляду тощо [7]. Цей перелік показує, що принцип змагальності реалізується через юридичне закріплення низки ідей, котрі у цитованих вище міжнародно-правових документах віднесено до «правил».

Дещо в іншому контексті запропонований професором В. Рушем перелік принципів адміністративної процедури засвідчує їх тісний взаємозв'язок з ідеями, реалізованими у судових процесуальних кодексах. Зокрема, це стосується врегулювання співвідношення між згаданим принципом змагальності й інквізиційним принципом, що передбачає обов'язок об'єктивного і безстороннього розгляду публічною адміністрацією відповідної справи, незважаючи на позицію приватних осіб.

Будь-які напрацьовані на доктринальному рівні ідеї, включаючи принципи адміністративної процедури, набувають фактичного значення за умови їх реалізації, важливим етапом якої буде їх закріплення у національному законодавстві. У зв'язку з цим висвітливо також перелік принципів, передбачених у проекті Закону України «Про адміністративну процедуру», який Міністерством юстиції у червні 2015 р. було оприлюднено для громадського обговорення [3]. Розробники цього законопроекту пропонували такі принципи, кожному з яких присвячено окрему статтю цього документа: верховенство права, законність, рівність учасників адміністративного провадження перед законом, використання повноважень із належною метою, обґрунтованість і визначеність, безсторонність (неупередженість), добросовісність і розсудливість, пропорційність, відкритість, своєчасність і розумний строк, ефективність, презумпція правомірності дій та вимог особи, мовчазна згода, офіційність і «єдине вікно», гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, гарантування ефективних засобів правового захисту.

Цей перелік принципів засвідчує орієнтацію авторів законопроекту на згадані вище положення пункту 3 статті 2 КАС України, що загалом є логічним, адже не викликає жодного сумніву необхідність узгодження норм обох взаємопов'язаних законодавчих актів. З іншого боку, до наявних у судовому процесуальному кодексі принципів додано низку нових, саме на них зосередимо свою увагу. На нашу думку, позитивним є закріплення у

законопроекті принципів визначеності (яку нерідко називають правовою) діяльності публічної адміністрації, а також ефективності. Тим більше, що обидва принципи фігурують у висвітлених новітніх документах soft law європейських інституцій, а принцип ефективності також логічно є однією із ключових ідей популярної у багатьох державах концепції нового публічного менеджменту.

З іншого боку, наявність у загальному законі (кодексі) про адміністративну процедуру деяких принципів викликає застереження. По-перше, принципи мовчазної згоди та «єдиного вікна» є спеціальними принципами процедури надання адміністративних послуг, а не загальної адміністративної процедури, що регламентує також інспекційну діяльність. По-друге, пропонувані розробниками українського законопроекту і розміщені наприкінці переліку – гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні та гарантування ефективних засобів правового захисту, – виходячи із попередньо викладеного матеріалу, є правилами, котрі необхідно закріпити у чинному процедурному та процесуальному законодавстві, проте аж ніяк не принципами, якими повинні керуватись органи публічної адміністрації за недостатньо деталізованого правового регулювання у сфері адміністративного розсуду.

Підсумовуючи цей короткий виклад, зазначимо, що перелік загальних принципів адміністративної процедури в нормах майбутнього українського закону (кодексу) про адміністративну процедуру варто переглянути з урахуванням новітніх доктринальних напрацювань у сфері адміністративно-процедурного права, а також документів м'якого права Ради Європи та Європейського Союзу. Поза тим, незалежно від законодавчого процесу та прийняття цього законопроекту Верховною Радою України розкриття і пояснення змісту цих принципів повинно стати важливим елементом освітньої підготовки публічних службовців, які мали б керуватись ними на практиці під час прийняття рішень у сфері адміністративного розсуду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс : [підруч.] : у 2-х т. / ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Юрид. думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 584 с.
2. Картузова І.О. Адміністративно-процедурне право / І.О. Картузова, А.Ю. Осадчий. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2008. – 288 с.
3. Про адміністративну процедуру : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/discuss>.
4. Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 44. – Ст. 1771.
5. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration [Electronic resource]. – Access mode : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site>.
6. European Parliament resolution of 15 January 2013 with recommendations to the Commission on a Law of Administrative Procedure of the European Union (2012/2024(INL)) [Electronic resource]. – Access mode : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2013/01-15/0004/P7_TA\(2013\)0004_2_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2013/01-15/0004/P7_TA(2013)0004_2_EN.pdf).
7. Rusch W. Administrative procedures in EU member states [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.sigmaxweb.org/publications/42754772.pdf>.

REFERENCES

1. Averyanov, V.B. (2004), *Administrativne pravo Ukrainy: pidruchnyk: u dvokh tomakh* [Administrative Law of Ukraine. Academic course: textbook: in two volumes], Vol. 1: *Zahalna chastyna* [General part], Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.
2. Kartuzova, I.O. and Osadchyi, A.Y. (2008) *Administratyvno-protsedurne pravo: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Administrative procedure law], Yuridichna literatura Odesa, Ukraine.
3. “On Administrative Procedure”: Draft Law of Ukraine, available at: <http://old.minjust.gov.ua/discuss>.
4. (2007), “On Basic Principles of State Control (Supervision) in the Field of Economic Activity”: Law of Ukraine on 5 April 2007, *Ofitsiynyj visnyk Ukrainy*, no. 44, art. 1771.
5. “Recommendation CM/Rec (2007)7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on good administration”, available at: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site_
6. “European Parliament resolution of 15 January 2013 with recommendations to the Commission on a Law of Administrative Procedure of the European Union (2012/2024(INL))”, available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2013/01-15/0004/P7_TA\(2013\)0004_2_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2013/01-15/0004/P7_TA(2013)0004_2_EN.pdf).
7. Rusch, W. (2009), “Administrative procedures in EU member states”, available at: <http://www.sigmaweb.org/publications/42754772.pdf>.

УДК 342.9 (477)

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИРІШЕННЯ СПРАВ ІЗ ВІДНОСИН
ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ, ВІДПОВІДАЧАМИ У ЯКИХ Є КОЛЕГІАЛЬНІ
СУБ’ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

Цвіркун Ю.І., к.ю.н., здобувач

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
tsvirkun00@gmail.com*

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань щодо вирішення справ із відносин публічної служби, відповідачами у яких є колегіальні суб’єкти публічної адміністрації.

Ключові слова: публічна служба, проходження публічної служби, звільнення з публічної служби, колегіальні суб’єкти публічної адміністрації, рішення про звільнення з публічної служби, Кодекс адміністративного судочинства України, Вищий адміністративний суд України, Верховна Рада України, Вища рада юстиції, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

**ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПО РЕШЕНИЮ ДЕЛ В ОТНОШЕНИИ ПУБЛИЧНОЙ СЛУЖБЫ,
ОТВЕТЧИКАМИ В КОТОРЫХ ЯВЛЯЮТСЯ КОЛЛЕГИАЛЬНЫЕ СУБЪЕКТЫ ПУБЛИЧНОЙ
АДМИНИСТРАЦИИ**

Цвиркун Ю.И.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
tsvirkun00@gmail.com*

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов по решению дел в отношении публичной службы, ответчиками в которых являются коллегиальные субъекты публичной администрации.

Ключевые слова: публичная служба, прохождение публичной службы, увольнение с публичной службы, коллегиальные субъекты публичной администрации, решение об увольнении с публичной службы, Кодекс административного судопроизводства Украины, Высший административный суд Украины, Верховная Рада Украины, Высший совет юстиции, Высший совет правосудия, Высшая квалификационная комиссия судей Украины.

PROBLEMATIC ISSUES IN DEALING WITH PUBLIC SERVICE RELATIONS, THE DEFENDANTS OF WHICH ARE COLLEGIAL SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Tsvirkun Yu.I.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
tsvirkun00@gmail.com*

The article studies problematic issues that arise in legal cases in the sphere of public service with collegiate entities of public administration as defendants.

For more than a decade of functioning in our state of the system of administrative courts, there has already been developed practice in the consideration and resolution of disputes over public service relations. However, due to constant changes in the legislative framework, the creation of new bodies responsible for the formation of employees' corps, new difficulties arise in considering cases of this category, which require modern and well-considered approaches to their solution.

Analysing various definitions of the concept of "public service", we conclude that such a service is a kind of labour activity, consisting in the practical implementation of the tasks and functions of the state by persons who, by election, appointment or competition, hold positions in public authorities and receive remuneration for their work for public funds account.

Problematic issues in dealing with public service relations, including those who have collegial subjects of public administration, are more and more often in the process of reforming public authorities. Their analysis and resolution require special attention because in matters of this category, together with others, one of the fundamental human rights to be protected is the right to work.

The rules regulating the procedure for appealing against administrative decisions of collegiate subjects of public administration regarding the public service relations must be substantially improved in the light of European standards. Also, today requires the existence of a separate legislative act, the subject of regulation of which should become administrative procedures. In addition, in our opinion, the group of norms of this act should be directed, separately, to the regulation of the behaviour and activities of collegial subjects of public administration.

Key words: public service, working in public service, dismissal from public service, collegiate entities of public administration, decision on dismissal from public service, Administrative Code of Ukraine, High Administrative Court of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, High Council of Justice, High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

Спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення із публічної служби є одними з найскладніших, які вирішуються судами. Законодавство України передбачає, що на відповідні спори поширюється компетенція адміністративних судів. Тобто законодавець усі спори, що виникають у відносинах публічної служби, відокремив від трудових спорів, які вирішуються судами цивільної юрисдикції, і відніс їх до юрисдикції адміністративних судів.

За більш ніж десятиріччя функціонування у нашій державі системи адміністративних судів уже напрацьована практика з розгляду та вирішення справ щодо спорів із відносин публічної служби. Проте у зв'язку з постійними змінами у законодавчій базі, створенням нових органів, які відповідають за формування корпусу службовців, виникають нові складнощі у розгляді справ цієї категорії, що вимагають сучасних та зважених підходів до їх вирішення.

Особливої актуальності набуває таке дослідження в умовах, коли у зв'язку із прийняттям в Україні антикорупційного законодавства, законодавства про відновлення довіри до судової влади та очищення влади (люстрацію) запроваджуються обов'язкові процедури проходження особами, які перебувають на публічній службі, а також особами, які претендують на зайняття відповідних посад, усіляких перевірок, атестацій, оцінювань, фінансового контролю, за наслідками яких часто приймається рішення про притягнення особи до відповідальності та звільнення із публічної служби.

До проблематики спорів із відносин публічної служби зверталися такі вітчизняні вчені як В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, О.М. Пасенюк, І.В. Патерило, В.Г. Перепелюк, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, М.І. Смокович, М.І. Цуркан, В.І. Шишкін та ін. Однак дослідженню проблемних питань щодо вирішення спорів, пов'язаних з оскарженням рішень колегіальних суб'єктів публічної адміністрації, не приділено достатньої уваги, а тому з метою удосконалення правового регулювання таких відносин вони потребують системного аналізу та наукового вивчення.

Відповідно до частини другої статті 38 Конституції України громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [1].

Аналізуючи різні визначення поняття «публічної служби», робимо висновок, що така служба є видом трудової діяльності, що полягає у практичному виконанні завдань і функцій держави особами, які за виборами, призначенням або конкурсом обіймають посади в органах публічної влади й одержують винагороду за свою працю за рахунок державних коштів.

Суддя Вищого адміністративного суду України у відставці М.І. Цуркан робить висновок, що відносини з реалізації громадянами права на доступ до державної політичної, військової та інших служб, подальше здійснення служби утворюють новий правовий інститут – інститут публічної служби, основними елементами якого є проходження служби, соціальне забезпечення службовців, дисциплінарна відповідальність, вирішення спорів [2, с. 370].

Адміністративні суди, на нашу думку, своєю діяльністю сприяють розвитку цього інституту.

Так, завданням адміністративного судочинства, зокрема, є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин, у тому числі і тих, які перебувають на публічній службі або мають намір бути на ній.

У пункті 2 частини другої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України (надалі – КАС України) закріплено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення із публічної служби [3].

Відповідачами у таких спорах є орган, з яким особа перебуває у відносинах публічної служби, або орган, який приймає рішення про призначення (обрання) особи на посаду або звільнення її з посади.

Із метою запровадження демократизації у сфері управління останнім часом в Україні утворено низку постійно діючих колегіальних органів, до повноважень яких прямо чи побічно віднесено призначення (обрання) особи на посаду службовця та звільнення її з такої посади.

У зв'язку із процесом перетворень і реформуванням органів публічної влади в Україні у 2014-2016 роках кількість адміністративних позовів про визнання протиправним та скасування рішення про звільнення із посади публічного службовця, поновлення на посаді, стягнення заробітної плати за час вимушеного прогулу значно виросла.

Тож в адміністративному судочинстві з'явилися нові категорії спорів, які виникають між органами перевірки та посадовими або службовими особами, щодо яких здійснювалася така перевірка, а також між колегіальними суб'єктами публічної адміністрації, які наділені компетенцією прийняття громадян на публічну службу та звільнення із публічної служби. Відповідні спори є предметом суспільного інтересу, викликають пильну увагу громадських організацій та засобів масової інформації.

Під час розв'язання спорів, що виникають із відносин публічної служби, пріоритетними є норми спеціальних законів, а норми трудового законодавства підлягають застосуванню лише у випадках, якщо нормами спеціальних законів не врегульовано спірних відносин, а також коли про можливість такого застосування прямо зазначено у спеціальному законі [4].

Законодавець урегулював питання, пов'язані з прийняттям (обранням, призначенням) громадян на публічну службу, її проходженням та звільненням із публічної служби (припиненням), низкою спеціальних законів.

Стаття 127 Конституції України встановлює, що правосуддя здійснюють судді [1].

Відповідно до пункту 15 частини першої статті 3 КАС України публічною службою є діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [3].

Отже, професійна діяльність суддів є публічною службою. Така діяльність визначається, зокрема, статусними законами – Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [5] та Законом України «Про Конституцій Суд України» [6].

2 червня 2016 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [7] та новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [5]. Цими Законами кардинально реформовано законодавство України щодо судоустрою та статусу суддів. Зокрема, скасовано п'ятирічний термін призначення суддів на посади і передбачено зайняття посад судьями безстроково. Позбавлено парламент повноважень щодо обрання суддів безстроково та звільнення їх. Призначення на посаду судді здійснюватиметься Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя.

До набрання чинності 5.01.2017 року Закону України «Про Вищу раду правосуддя» № 1798-VIII від 21.12.2016 року [8] за формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу відповідала Вища рада юстиції – колегіальний, постійно діючий орган.

Стаття 171-1 КАС України визначає особливості провадження у справах щодо оскарження актів, зокрема, таких колегіальних органів, як Верховної Ради України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [3], які підсудні Вищому адміністративному суду України (надалі – ВАСУ).

Як показує аналіз, у практиці ВАСУ мають місце проблемні питання концептуального характеру щодо розгляду справ про оскарження рішень колегіальних суб'єктів публічної адміністрації стосовно проходження судьями публічної служби та звільнення їх із посад.

Так, постановою ВАСУ від 15.09.2010 року у справі № П-144/10 позов Б. [9] задоволено, визнано незаконною Постанову Верховної Ради України від 17.06.2010 року № 2352-VI в частині його звільнення з посади судді Київського апеляційного адміністративного суду [10]. Визнаючи Постанову Верховної Ради України незаконною, суд виходив із того, що не була забезпечена важлива процедура щодо права судді бути присутнім на пленарному засіданні і надавати пояснення. Крім того, суд у своїй постанові від 15.09.2010 року у справі № П-144/10 зазначив, що позовна вимога про скасування постанови не узгоджується із повноваженнями ВАСУ як суду першої інстанції, що передбачені частиною п'ятою статті 171-1 КАС України, тому вона не підлягає задоволенню.

У зв'язку з прийняттям ВАСУ вказаної постанови 23.12.2010 року Верховна Рада України Постановою № 2872-VI внесла зміни в Постанову Верховної Ради України від 17.12.2010 року № 2352-VI, виключивши слова щодо особи Б. [11]. У той же день Постановою № 2867-VI [12] Верховна Рада України у зв'язку з порушенням присяги судді звільнила Б. з посади судді Київського апеляційного адміністративного суду.

Постанову Верховної Ради України від 23.12.2010 року № 2867-VI в частині звільнення Б. з посади судді оскаржено ним до суду. Однак постановою ВАСУ від 05.07.2011 року № П/9991/114/11 у задоволенні позову було відмовлено [13].

Положення пункту 1 частини п'ятої статті 171-1 КАС України на час розгляду справи № П-144/10 передбачали, що Вищий адміністративний суд України за наслідками розгляду справи може визнати акт Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України незаконними повністю або в окремій його частині [3]. При цьому норма, яка б передбачала скасування такого акта, стаття 171-1 КАС України не містила.

Стосовно повноважень ВАСУ щодо скасування актів за наслідками визнання їх незаконними фахівцями судового адміністративного процесу велися гострі дискусії, але відповідний суд у своїй практиці дійшов висновку, що у нього таких повноважень немає.

Рішенням Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) від 09.01.2013 року у справі «Олександр Волков проти України» («Case of OLEKSANDR VOLKOV v. UKRAINE») визнано, що звільнення О. Волкова з посади є неправомірним та таким, що відбулось із порушенням основоположних принципів, закріплених у статтях 6 та 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [14]. Водночас ЄСПЛ не переконався, що палата ВАСУ забезпечила належний перегляд цієї справи в суді. В Євросуду виникло питання, чи міг ВАСУ на належному рівні переглянути рішення Вищої ради юстиції та Верховної Ради України, якщо він наділений повноваженнями визнати ці рішення незаконними, але не має змоги їх скасувати й прийняти нове рішення. Також звернуто увагу і на те, що законодавство не передбачає автоматичного поновлення законника на посаді виключно на основі декларативного рішення ВАСУ. Зокрема, як зазначається Євросудом: «...факти говорять про обмеженість правових наслідків, які виникають після розгляду ВАСУ таких справ, і посилюють побоювання щодо спроможності ВАСУ розглядати справи належним чином».

Уже після прийняття зазначеного рішення ЄСПЛ Пленум ВАСУ у пункті 10 Постанови «Про судові рішення в адміністративній справі» від 20.05.2013 року № 7 роз'яснив, що, задовольняючи позовні вимоги про поновлення на публічній службі, суд повинен визнати протиправним рішення суб'єкта владних повноважень повністю або частково та скасувати акт індивідуальної дії повністю або ту його частину, яка стосується позивача, з моменту прийняття акта й обов'язково вказати дату, з якої особу поновлено на посаді. Також ВАСУ вказує, що суди повинні звернути увагу на те, що припис про негайне виконання постанови з підстав, визначених частиною першою статті 256 КАС України, є обов'язковим, а тому в разі задоволення усіх чи окремих позовних вимог суд у резолютивній частині постанови повинен зазначити, до якої вимоги (вимог) допускається негайне виконання [15].

При цьому пункт 3 частини першої статті 256 КАС України передбачає, що негайно виконуються постанови суду про поновлення на посадах у відносинах публічної служби [3].

Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 року № 1188-VII [16] частину п'яту статті 171-1 КАС України доповнено новим абзацом, згідно з яким ВАСУ за наслідками розгляду справи, зокрема, може застосувати інші наслідки протиправності таких рішень, дій чи бездіяльності, визначені статтею 162 цього Кодексу [3].

Враховуючи положення пункту 1 частини другої статті 162 КАС України, у разі визнання акта незаконним суд повинен скасувати його, якщо він є актом індивідуальної дії, або визнати нечинним, якщо він є нормативно-правовим актом, про що зазначити у резолютивній частині постанови.

Однак дотримання попередньої практики щодо визнання актів відповідних суб'єктів незаконними, але не скасування їх далі має місце у рішеннях ВАСУ. З огляду на практику ВАСУ також не звертає до негайного виконання постанови у справах, що виникають із відносин публічної служби, які вирішуються у порядку, передбаченому статтею 171-1 КАС України.

Постановою Вищого адміністративного суду України від 31.05.2016 року № П/800/247/16 позов Н. задоволено частково. Визнано незаконним рішення Вищої кваліфікаційної комісії

суддів України (надалі – ВККС України) від 06.04.2016 року № 25/бо-16, яким Н. відмовлено у наданні рекомендації для обрання на посаду судді Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області безстроково з підстав неналежного рівня виконання Н. своїх службових обов'язків [17].

У своєму адміністративному позові Н. просив суд: – визнати протиправними дії ВККС, допущені під час розгляду його заяви щодо надання рекомендації на обрання на посаду судді; – скасувати рішення відповідача від 06.04.2016 року № 25/бо-16, яким йому відмовлено у наданні рекомендації для обрання на посаду судді безстроково; – зобов'язати ВККС розглянути заяву щодо надання йому рекомендації для обрання на посаду судді безстроково з урахуванням встановлених судом обставин.

Задовольняючи позов частково, ВАСУ виходив із того, що ВККС України не повністю було дотримано вимоги пункту 3 частини 3 статті 74 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) щодо перевірки відомостей про кандидата, не враховано показники розгляду справ, характеристику позивача, оскільки така є позитивною, за час перебування на посаді судді за позивачем обліковується мінімальна кількість скасованих справ, позивач проходив професійну підготовку у школі суддів, у позивача відсутні дисциплінарні стягнення [17].

При цьому ВАСУ дійшов висновку, що визнання оскаржуваного рішення незаконним є достатнім способом захисту порушеного права позивача, оскільки питання щодо рекомендування Н. на посаду судді у зв'язку із скасуванням рішення Комісії від 06.04.2016 року № 25/бо-16 буде вважатись невирішеним, що, у свою чергу, вимагатиме від ВККС розглянути заяву позивача щодо надання йому рекомендації для обрання на посаду судді безстроково з урахуванням встановлених судом обставин.

У вимозі Н. про зобов'язання відповідача вчинити певні дії суд відмовив також.

Рішенням від 23.09.2016 року № 143/бо-16 ВККС України повторно відмовлено Н. у наданні рекомендації для обрання на посаду судді Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області безстроково з таких самих підстав, що й у рішенні від 06.04.2016 року № 25/бо-16 [18].

В основу обох рішень ВККС України щодо Н. увійшли однакові висновки про неналежне виконання суддею своїх службових обов'язків.

Обмеження свавілля суб'єктів публічної адміністрації, зокрема й колегіальних, є основною задачею адміністративного судочинства. Ефективним способом відновлення порушених прав особи, особливо коли суд встановлює факт порушення прав незаконним актом відповідача, є скасування цього акта.

Крім того, у разі відсутності вимоги про скасування незаконного акта суб'єкта владних повноважень адміністративний суд має право його скасувати з огляду на частину другу статті 11 КАС України, яка передбачає, що суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять [3].

У пункті 1 статті 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року закріплено право особи на доступ до суду [19], що, зокрема, включає такий аспект, як право на розгляд справи судом із «повною юрисдикцією», тобто судом, що має достатні та ефективні повноваження щодо повторної (після адміністративного органу) оцінки доказів; встановлення обставин, які були підставою для прийняття оскаржуваного адміністративного рішення; належного поновлення прав особи за результатами розгляду справи по суті (п. 70 рішення Європейського суду з прав людини від 28.06.1990 року у справі «Обермейєр проти Австрії» (CASE OF OBERMEIER v. AUSTRIA) [20]; п. 155 рішення Європейського суду з

прав людини від 04.03.2014 року у справі «Гранд Стівенс проти Італії» (CASE OF GRANDE STEVENS v. ITALY) [21].

Абзац четвертий пункту 1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року у справі № 3/35-313 (справа про акти органів Верховної Ради України) передбачає, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи [22].

Враховуючи положення частини другої статті 11, статті 162 КАС України, на адміністративний суд покладається обов'язок повного захисту прав, свобод та інтересів особи. Зокрема, суд повинен зробити висновок про протиправність рішення (окремих положень) суб'єкта владних повноважень і скасувати або визнати нечинним це рішення (окремі положення).

Системний аналіз названих вище норм права дає підстави вважати, що, якщо спірний акт індивідуальної дії з моменту прийняття такого акта породжує правові наслідки для особи, то у разі його протиправності він має бути визнаний судом незаконним і скасованим, оскільки у випадку нескасування такого акта він не втрачає чинності і далі створює для особи негативні правові наслідки. У свою чергу, нормативно-правовий акт у разі його протиправності має бути визнаний судом незаконним і нечинним, оскільки у випадку невизнання такого акта нечинним він не втрачає чинності і далі створює негативні правові наслідки для невизначеного або визначеного загальними ознаками кола осіб.

На відміну від статті 171 КАС України, яка визначає особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів, стаття 171-1 цього Кодексу визначає особливості провадження у справах щодо оскарження як нормативно-правових актів, так і актів індивідуальної дії.

Абзац п'ятий частини п'ятої статті 171-1 КАС України передбачає, що у разі визнання незаконним і нечинним нормативно-правового акта резолютивна частина постанови суду невідкладно публікується відповідачем у виданні, в якому його було офіційно оприлюднено, після набрання постановою законної сили [3]. Ця норма є імперативною для відповідача, а не для суду, однак вона підтверджує необхідність скасування або визнання нечинним рішення суб'єкта владних повноважень у разі визнання його судом незаконним.

Скасування ж акта суб'єкта владних повноважень означає втрату чинності таким актом із моменту набрання чинності відповідним судовим рішенням.

Крім цього, враховуючи пункт 3 частини першої статті 256 КАС України, на суди покладається обов'язок звернення постанови до негайного виконання у справах, що виникають із відносин публічної служби. Але складається враження, що ця норма Кодексу для судів є диспозитивною, а не імперативною.

Водночас варто окрему увагу зосередити на проблемі повторного прийняття суб'єктами владних повноважень рішень після визнання судом аналогічних рішень незаконними (навіть у разі їх скасування).

У справах, що наведені вище, незважаючи на визнання судом незаконним рішення щодо звільнення особи з публічної служби, колегіальним суб'єктом владних повноважень повторно приймалися негативні рішення із тих самих підстав щодо тих самих осіб.

Стаття 61 Конституції України встановлює, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [1].

Якщо адміністративно-процесуальне законодавство кодифіковано, а Кодекс адміністративного судочинства України є чинним понад 10 років, то адміністративно-процедурне законодавство і надалі залишається несистематизованим. Адміністративно-

процедурний кодекс України, який мав би набути чинності разом із КАС України, до цього часу ще не прийнятий і залишається тільки проектом.

Тож до цього часу парламентом не прийнято акта, який би встановлював адміністративну процедуру для суб'єктів владних повноважень, що є суттєвою прогалиною у законодавстві України. Водночас чинні норми, які визначають процедуру прийняття органами публічної влади та їх посадовими і службовими особами рішень, не передбачають можливості повторного прийняття однакового за змістом рішення після визнання судом рішення незаконним та скасування його. Проте відповідними суб'єктами дуже часто приймаються такі рішення повторно. Особливо це стосується рішень колегіальних суб'єктів публічної адміністрації у справах щодо публічної служби. У таких випадках втрачається сенс судового розгляду, оскільки відновлене право особи знову порушується.

Органи, які є відповідальними за формування корпусу службовців, мають змінити своє ставлення до судових рішень, бо судовий захист прав, свобод та інтересів осіб має переваги перед вирішенням спорів у позасудовому порядку.

Науковець А.В. Грабильников відзначив, що із змісту конституційних норм випливає, що судові рішення будь-якого суду є актом реалізації державної судової влади, офіційним документом, правозастосовчим, процесуальним актом, який містить державно-владне, індивідуально-конкретне розпорядження щодо застосування норм права у справі, що розглядається судом [23, с. 80].

Судова влада не тільки у теорії, а й на практиці має залишатись самостійною і незалежною, а її рішення повинні поважатися представниками інших гілок влади, оскільки рішення суду є актом державної влади, яким відновлюються права осіб.

ЄСПЛ у рішенні від 19.01.2017 року у справі «Куликов та інші проти України» («Case of KULYKOV AND OTHERS v. UKRAINE») визнав звільнення 18 українських суддів, серед яких є і суддя Б. (позивач у справі ВАСУ № 2867-VI), таким, що порушує Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, і присудив виплату їм компенсації [24]. ЄСПЛ із посиланням на справу «Олександр Волков проти України» встановив порушення права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції) та права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції). Для ефективного відновлення порушеного права Україна повинна забезпечити перегляд дисциплінарних справ щодо відповідних суддів.

Тож усі органи публічної влади у своїй діяльності зобов'язані зважати на висновки ЄСПЛ, висловлені, зокрема, у рішеннях у справах щодо звільнення із публічної служби, оскільки динаміка росту рішень Євросуду, ухвалених проти України у цій сфері, призводить до поглиблення політико-правової кризи.

Проблемні питання щодо вирішення справ із відносин публічної служби, зокрема, відповідачами у яких є колегіальні суб'єкти публічної адміністрації, у час реформування органів публічної влади виникають усе частіше. Їх аналіз і розв'язання потребують особливої уваги, оскільки у справах цієї категорії захисту підлягає, серед інших, одне із фундаментальних прав людини – право на працю.

Адміністративні суди повинні переглянути свою практику у справах, які виникають із відносин публічної служби, з урахуванням практики ЄСПЛ. Рішення ЄСПЛ мають стати орієнтиром для національних судів. Правові позиції міжнародних судових установ не можуть відкидатись із посиланням на особливості внутрішнього правопорядку, оскільки спиратися на національне законодавство, обмежуючи право особи, закріплене у загально визнаних принципах і нормах міжнародного права, є суттєвою помилкою у правозастосуванні та недотриманням узятих на себе державою зобов'язань.

Норми, якими регулюється порядок оскарження в адміністративному судочинстві рішень колегіальних суб'єктів публічної адміністрації, що стосуються відносин публічної служби,

необхідно суттєво вдосконалити з урахуванням європейських стандартів. Також сучасність вимагає існування окремого законодавчого акта, предметом регулювання якого мають стати адміністративні процедури. До того ж, на нашу думку, група норм цього акта в окремому порядку має бути спрямована на регулювання поведінки і діяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Істина, 2007. – 608 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
4. Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби : Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 26.05.2010 р. № 753/11/13-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015760-13>.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
6. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
7. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
8. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
9. Постанова Вищого адміністративного суду України від 15.09.2010 р. № П-144/10 // Вищий адміністративний суд України. – Спр. № П-144/10.
10. Про звільнення суддів : Постанова Верховної Ради України від 17.06.2010 р. № 2352-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2352-17/ed20100909>.
11. Про звільнення суддів : Постанова Верховної Ради України від 23.12.2010 р. № 2872-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2872-vi>.
12. Про обрання суддів : Постанова Верховної Ради України від 23.12.2010 р. № 2867-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2867-vi>.
13. Постанова Вищого адміністративного суду України від 05.07.2011 р. № П/9991/114/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18158670>.
14. Олександр Волков проти України («Case of OLEKSANDR VOLKOV v. UKRAINE») : рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947.
15. Про судове рішення в адміністративній справі : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>.
16. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.

17. Постанова Вищого адміністративного суду України від 31.05.2016 р. № П/800/247/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58505633>.
18. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 23 вер. 2016 року № 143/бо-16 // Вищий адміністративний суд України. – Спр. № 800/547/16.
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. ETS № 005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
20. Обермейєр проти Австрії (CASE OF OBERMEIER v. AUSTRIA): рішення Європейського суду з прав людини від 28.06.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57631>.
21. Гранд Стівенс проти Італії (CASE OF GRANDE STEVENS v. ITALY): рішення Європейського суду з прав людини від 04.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141794>.
22. Про акти органів Верховної Ради України : рішення Конституційного Суду України від 23.06.1997 р. у справі № 3/35-313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97>.
23. Грабильников А.В. Конституційно-правові основи судового рішення як акту судової державної влади / А.В. Грабильников // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 1. – С. 80–84.
24. Куликов та інші проти України («Case of KULYKOV AND OTHERS v. UKRAINE»): рішення Європейського суду з прав людини від 19.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170362>.

REFERENCES

1. “Constitution of Ukraine”: Law of Ukraine on 28 June 1996, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
2. Pasenyuk, O.M. (2007), *Administratyvna yustytisiya Ukrayiny : problemy teorii i praktyky. Nastilna knyha suddi* [Administrative Justice of Ukraine : problems of theory and practice. Judges’ handbook], Istyna, Kyiv, Ukraine.
3. “Code of Administrative Justice of Ukraine on 6 July 2005 № 2747-IV”, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
4. “On Resolving Disputes Arising from Public Service Relations” : Information letter from the Supreme Administrative Court of Ukraine on 26 May 2010 № 753/11/13-10, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015760-13>.
5. “On Judicial System and Status of Judges” : Law of Ukraine on 2 June 2016 № 1402-VIII, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
6. “On Constitutional Court of Ukraine” : Law of Ukraine on 16 October 1996 № 422/96-BP, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
7. “On Amendments to the Constitution of Ukraine (on Justice)” : Law of Ukraine on 2 June 2016 № 1401-VIII, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
8. “On High Council of Justice” : Law of Ukraine on 21 December 2016 № 1798-VIII, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
9. “Resolution of the Supreme Administrative Court of Ukraine on 15 September 2010 № П-144/10”, *Vyshchyi administratyvnyi sud Ukrayiny*, case no. П-144/10.

10. “On Dismissal of Judges” : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 17 June 2010 № 2352-VI, available at : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2352-17/ed20100909>.
11. “On Dismissal of Judges” : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 23 December 2010 № 2872-VI, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2872-vi>.
12. “On Election of Judges” : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 23 December 2010 № 2867-VI, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2867-vi>.
13. “Resolution of the Supreme Administrative Court of Ukraine on 5 July 2011 № П/9991/114/11”, *Edynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen*, available at : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18158670>.
14. “CASE OF OLEKSANDR VOLKOV v. UKRAINE” : Judgment of the European Court of Human Rights on 09 January 2013, available at : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947.
15. “On Court Decision in Administrative Case” : Resolution of the Plenum of the Supreme Administrative Court of Ukraine on 20 May 2013 № 7, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>.
16. “On Restoring Confidence in the Judiciary in Ukraine” : Law of Ukraine on 08 April 2014 № 1188-VII, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
17. “Resolution of the Supreme Administrative Court of Ukraine on 31 May 2016 № П/800/247/16”, *Edynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen*, available at : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58505633>.
18. “Decision of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine on 23 September 2016 № 143/60-16”, *Vyshchyi administratyvnyi sud Ukrayiny*, case no. 800/547/16.
19. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms on 04 November 1950 ETS № 005”, available at : <http://www.ligazakon.ua>.
20. “CASE OF OBERMEIER v. AUSTRIA” : Judgment of the European Court of Human Rights on 28 June 1990, available at : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57631>.
21. “CASE OF GRANDE STEVENS v. ITALY” : Judgment of the European Court of Human Rights on 04 March 2014, available at : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141794>.
22. “On Acts of the Verkhovna Rada of Ukraine” : Judgment of the Constitutional Court of Ukraine on 23 June 1997 in case № 3/35-313, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97>
23. Hrabilnikov, A.V. (2011), “The constitutional and legal foundations of a court decision as an act of judicial state power”, *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya “Yurydychni nauky”*, no. 1, pp. 80–84.
24. “CASE OF KULYKOV AND OTHERS V. UKRAINE” : Judgment of the European Court of Human Rights on 19 January 2017, available at : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170362>.

РОЗДІЛ V. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.41 (477)

ГАЛУЗЕВІ ОЗНАКИ ІНСТИТУТІВ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сенюта Л.Б., аспірант

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна
mak_lilya@bigmir.net*

Статтю присвячено аналізу правової природи інститутів Особливої частини земельного права. Проведено класифікацію інститутів Особливої частини земельного права. Встановлено характер взаємозв'язку інститутів Загальної та Особливої частин земельного права. Проаналізовано галузеві ознаки інститутів Особливої частини земельного права України.

Ключові слова: інститут права, Особлива частина земельного права, земельна ділянка, цільове призначення, правовий режим.

ОТРАСЛЕВЫЕ ПРИЗНАКИ ИНСТИТУТОВ ОСОБЕННОЙ ЧАСТИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАИНЫ

Сенюта Л.Б.

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина
mak_lilya@bigmir.net*

Статья посвящена анализу правовой природы институтов Особенной части земельного права. Осуществлено классификацию институтов Особенной части земельного права. Установлен характер взаимосвязи институтов Общей и Особенной частей земельного права. Проанализированы отраслевые признаки институтов Особенной части земельного права Украины.

Ключевые слова: институт права, Особенная часть земельного права, земельный участок, целевое назначение, правовой режим.

BRANCH FEATURES OF THE INSTITUTES OF THE SPECIAL PART OF UKRAINIAN LAND LAW

Seniuta L.B.

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
mak_lilya@bigmir.net*

This article analyses the legal nature of the institutes of the special part of the land law. The author highlights a key criterion for its classification. The correlation of the institutes of the general and the special parts of the land law is established. Branch features of the institutes of the special part of Ukrainian land law are analysed. The author makes a distinction between general and special features of the institutes of the special part of the land law. The basic principles of the institute of agricultural lands are investigated. The peculiarities of the institute of lands of residential and public buildings are defined.

The author emphasizes the environmental, scientific, ecological, and social value as a key feature of lands of the natural reserve fund, recreational lands, and lands of curative purposes. The article analyses the main aspects of the use of the lands of historical and cultural value. Moreover, the scientific research of the institutes of the lands of water fund and forestry purposes is made. The author tries to distinguish the peculiarities of general and special use of lands of water fund.

The institute of lands of industry, transport, communications, energy, defence, and other purposes is defined as an integrated institute. Its integrated nature means that within a single institute of land law, the rules, which govern the legal regime of certain types of lands, are combined. Nevertheless, these lands have a common feature – their non-agricultural use but they are also unique and require separate

independent legal regulation. The author creates a unified definition of the institute of the special part of the land law as an integral part of the system of land law.

Key words: institute of law, special part of land law, end use of plot of land, legal regime, plot of land.

За допомогою здійснення комплексного дослідження інститутів Особливої частини земельного права України можна розкрити зміст галузі земельного права, її зв'язки із суміжними галузями права, систему принципів, на основі якої формуються структурні елементи галузі земельного права України (зокрема, норми земельного права, субінститути земельного права та інститути земельного права). Незважаючи на те, що кожен з інститутів Особливої частини земельного права був предметом самостійного наукового дослідження, комплексний аналіз інститутів Особливої частини земельного права України не здійснювався.

У земельно-правовій доктрині окремі інститути Особливої частини земельного права досліджувались А.М. Мірошниченком, П.Ф. Кулиничем, О.П. Чопик, Н.П. Барабаш, О.В. Донець та низкою інших науковців. Проте такі дослідження переважно стосувались якогось конкретного інституту Особливої частини земельного права. Водночас загально-теоретичної характеристики інститутів Особливої частини земельного права як структурних елементів системи земельного права не здійснювалося.

Метою цієї статті є комплексне дослідження правової природи інститутів Особливої частини земельного права з виокремленням характерних для них галузевих ознак.

Галузь земельного права України формують інститути Загальної та Особливої частини. В.І. Федорович визначає, що критерієм для класифікації інститутів земельного права на інститути Загальної та Особливої частини земельного права є їх спеціалізація, яка проявляється в особливому об'єкті їх правового регулювання [1].

Доцільно погодитись із запропонованою науковцем позицією та доповнити, що норми всіх інститутів земельного права є тісно взаємопов'язаними. Спільними ознаками, які характеризують інститути Загальної та Особливої частини земельного права, є:

- а) їх взаємозумовленість (інститути Загальної частини формують засадничі та базові норми права, які у подальшому покладені в основу формування інститутів Особливої частини);
- б) їх взаємозалежність (норми інститутів Особливої частини земельного права не можуть бути застосовані без урахування норм Загальної частини, а застосування норм Загальної частини земельного права здебільшого опосередковується цільовим призначенням конкретної земельної ділянки чи окремої категорії земель);
- в) взаємоузгодженість (норми інститутів Особливої частини повинні повністю узгоджуватись із нормами інститутів Загальної частини земельного права та не можуть суперечити їм);
- г) взаємодоповнюючий характер (інститути Загальної частини земельного права заповнюють прогалини, які можуть виникнути на практиці під час застосування норм інститутів Особливої частини земельного права).

Інститути Особливої частини земельного права є спеціальними стосовно інститутів Загальної частини земельного права, але їхній спеціальний характер ніяким чином не нівелює їхню роль та значення у регулюванні земельних відносин. На відміну від інститутів Загальної частини земельного права, перелік інститутів Особливої частини земельного права є законодавчо закріпленим у статті 19 Земельного кодексу України [2]. Хоча наведена стаття закріплює перелік категорій земель залежно від їх цільового призначення, але правовий режим кожної із цих категорій земель є самостійною сферою правового регулювання конкретного інституту Особливої частини земельного права.

Із статті 19 Земельного кодексу України [2] можна зробити висновок, що ключовим критерієм для класифікації інститутів Особливої частини земельного права є цільове призначення земельної ділянки. На думку П.Ф. Кулиничча, цільове призначення – це окреслені законодавством та конкретизовані відповідними органами влади допустимі межі використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами [3].

Згідно з положеннями Наказу Державного комітету із земельних ресурсів «Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель» № 548 від 23.07.2010 р. класифікація земельних ділянок здійснюється із метою поділу земельних ділянок за їх цільовим призначенням, які характеризуються власним правовим режимом, екосистемними функціями, видом господарської діяльності, типами забудови, типами особливо цінних об'єктів [4]. З огляду на вищенаведене можна запропонувати таке визначення цільового призначення земельної ділянки – це основний вид діяльності, яку дозволяється здійснювати на певній земельній ділянці або дозволяється здійснювати з певними обмеженнями з метою збереження її якісних властивостей, родючості, збереження її екологічних функцій та особливо цінних чи небезпечних об'єктів, які розташовані на ній.

Істотне значення під час дослідження правової природи інститутів Особливої частини земельного права та виокремлення їх галузевих ознак має правильне визначення поняття правового режиму земель. Під час визначення правового режиму земель необхідно враховувати особливості суб'єктного складу осіб, які вправі набувати такі земельні ділянки у власність чи у користування, способи набуття та припинення прав на них, особливості їх охорони та управління, а також відповідальність за порушення правил їх використання. Це може свідчити, що особливості конкретного інституту Особливої частини земельного права зумовлені тим правовим режимом, який закладено в основу його формування. Правовий режим земель набув свого законодавчого втілення шляхом його закріплення через інститути та норми земельного права і практичного застосування у земельних правовідносинах.

Беручи до уваги цільове призначення конкретної земельної ділянки, інститути Особливої частини земельного права доцільно поділяти на такі види: інститут правового режиму земель сільськогосподарського призначення; інститут правового режиму земель житлової та громадської забудови; інститут правового режиму земель природо-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення; інститут правового режиму земель оздоровчого призначення; інститут правового режиму земель рекреаційного призначення; інститут правового режиму земель історико-культурного призначення; інститут правового режиму земель лісогосподарського призначення; інститут правового режиму земель водного фонду; інститут правового режиму земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Інститутам Особливої частини земельного права властиві загальні ознаки, які характеризують їх як невід'ємний структурний елемент системи права. Загальними ознаками інститутів Особливої частини земельного права доцільно вважати такі: 1) однорідний характер врегульованих ними суспільних відносин; 2) є уніфікованим комплексом (сукупністю) норм права; 3) єдність та інтегрованість норм права, які формують самостійні інститути права. Проте поряд із загальними ознаками інститутам Особливої частини земельного права властиві спеціальні ознаки, які характеризують їх як невід'ємний елемент системи земельного права як самостійної галузі права. Спеціальні ознаки інститутів Особливої частини земельного права ще раз підтверджують самостійність земельного права як галузі права у межах системи права України.

Серед спеціальних ознак інститутів Особливої частини земельного права слід виокремити такі: 1) базовим критерієм поділу та виокремлення інститутів у межах Особливої частини земельного права є цільове призначення конкретної земельної ділянки; 2) правовий режим окремих категорій земель покладено в основу регулювання кожного з інститутів Особливої частини земельного права; 3) безпосереднім предметом правового регулювання є земельна

ділянка, а додатковим – ліси, води, надра як природні ресурси, які невід’ємно пов’язані із земельною ділянкою, на якій вони розташовані; 4) визначають сукупність прав та обов’язків суб’єктів земельних відносин не лише щодо земельної ділянки, а й щодо об’єктів, які на ній розташовані (об’єктів культурної спадщини, житлових будинків тощо); 5) яскраво виражений охоронний характер норм, які формують інститути Особливої частини земельного права, що проявляється шляхом встановлення обмежень і заборон у використанні земель; 6) відсутня тісна взаємозалежність між собою інститутів Особливої частини земельного права. Кожен із них є самостійним та незалежним правовим утворенням, норми якого діють незалежно від норм суміжних інститутів Особливої частини земельного права; 7) структуровано інститути Особливої частини залежно від цінності конкретної земельної ділянки для держави та характеру їх використання. Отже, інститут правового режиму земель сільськогосподарського призначення посідає перше місце серед інших інститутів Особливої частини земельного права.

В Особливій частині земельного права пріоритетне значення надається інституту правового режиму земель сільськогосподарського призначення. При цьому доцільно говорити саме про пріоритетність, а не фундаментальність чи базовість вказаного інституту земельного права. Бо базовість або фундаментальність інституту земельного права свідчить про те, що він є основою для формування суміжних інститутів земельного права.

Базовим принципом для формування норм інституту правового режиму земель сільськогосподарського призначення є принцип пріоритетності земель сільськогосподарського призначення. Законодавче втілення наведених принципів набув у статті 23 Земельного кодексу України, якою передбачено, що землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання [2]. Незважаючи на вагомий роль у збереженні та застосуванні цього принципу у законотворчій та правозастосовній практиці, Конституцією України не закріплено цей принцип та не визначено порядку його реалізації. У зв’язку із цим необхідно внести зміни до чинної Конституції України та доповнити її нормою, яка буде закріплювати принцип пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, чим підсилюватиме значимість цього об’єкта для держави.

Окрім принципу пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, інституту правового режиму земель сільськогосподарського призначення властивий принцип екологічно ефективного та економічно збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Суть вказаного принципу полягає у тому, що використання земель сільськогосподарського призначення повинно здійснюватися та забезпечуватися державою у такий спосіб, щоб отримати максимальну економічну вигоду від їх використання, забезпечувати збереження їх екологічної цінності та унікальних природних властивостей шляхом їх відновлення за допомогою консервації, рекультивації тощо.

До Особливої частини земельного права належить інститут правового режиму земель житлової та громадської забудови. Цей інститут земельного права характеризується особливим предметом його правового регулювання, що відображається у трьох групах норм земельного права: 1) норми, які визначають правовий режим земельних ділянок житлової забудови; 2) норми, які регламентують правовий режим земельних ділянок громадської забудови; 3) норми, які регулюють правовий режим земель, на яких розташовані об’єкти благоустрою.

Особливостями правового режиму земель житлової та громадської забудови необхідно вважати наявність містобудівних вимог до організації цієї категорії земель, розширення компетенції органів місцевого самоврядування щодо використання та охорони вказаної категорії земель, підпорядкованість усіх категорій земель, які перебувають у межах населених пунктів, цільовому призначенню земель житлової та громадської забудови як

пріоритетному та домінуючому, а також обов'язковим включенням до їх складу земель комунальної власності як їх невід'ємної складової частини [5].

Проте вказаний перелік особливостей правового режиму земель житлової та громадської забудови не є вичерпним, його слід доповнити такими спеціальними ознаками цієї категорії земель: конкретні межі розташування земель житлової та громадської забудови (у межах адміністративно-територіальних одиниць: місто, село та селище); безпосередній та невід'ємний зв'язок із правовим режимом нерухомого майна, яке на ній розташоване (правовий режим нерухомого майна, яке розташоване на земельній ділянці, слідує за правовим режимом земельної ділянки); забезпечення права загального користування об'єктами благоустрою, які розташовані на вказаних земельних ділянках та прибудинкових територіях; відсутність посиленних вимог до охорони вказаної категорії земель, що зумовлено їх неродючим характером та основним призначенням – для розміщення виключно житлових будинків та господарських будівель.

Серед інститутів Особливої частини земельного права особливе місце посідають інститути, норми яких спрямовані на регламентацію відносин, які виникають щодо земельних ділянок з особливою природоохоронною, естетичною, рекреаційною, екологічною та оздоровчою цінністю. До вказаних інститутів земельного права слід включати інститут правового режиму земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, інститут правового режиму земель рекреаційного призначення та інститут правового режиму земель оздоровчого призначення. Ключовою ознакою, яка об'єднує вказані земельні ділянки, є їхня природоохоронна, наукова, екологічна та соціальна цінність. Для цих інститутів земельного права властивий спеціальний охоронний характер, який полягає у чіткій законодавчо регламентованій процедурі надання їм спеціального статусу територій та об'єктів природно-заповідного фонду, рекреаційного та оздоровчого призначення. Окрім того, наведені інститути земельного права є публічними з огляду на використовувані ними методи правового регулювання, зокрема: встановлення посиленої відповідальності за порушення правового режиму використання цих категорій земель, обмеження здійснення господарської діяльності на них, встановлення заборони на відчуження наведених земельних ділянок. Іншою ідентифікуючою ознакою зазначених категорій земель є включення їх до екологічної мережі України як особливо цінних охоронюваних державою природних ресурсів.

Істотну наукову та культурну цінність для нашої держави становлять землі історико-культурного призначення. Особливості інституту правового режиму земель історико-культурного призначення можуть проявлятися у таких аспектах: 1) правовий режим цих земельних ділянок є тісно пов'язаним із пам'ятками культурної спадщини, їх комплексами (ансамблями), музеями просто неба, меморіальними музеями-садибами та іншими об'єктами історико-культурної спадщини, які на ній розташовуються; 2) особлива цінність розташованих на вказаних земельних ділянках об'єктів архітектури, а також особлива цінність самих земельних ділянок з огляду на їх історичне минуле; 3) особливий порядок занесення об'єкта культурної спадщини до реєстру, внаслідок чого він набуває особливо охоронюваної державою території; 4) дозвільний характер проведення будь-яких земельних робіт або іншої господарської діяльності на земельних ділянках вказаного цільового призначення; 5) самі земельні ділянки або об'єкти, які на них розташовані, є втіленням історії та культури нашого народу; 6) забезпечення їх особливої правової охорони шляхом встановлення дозвільного характеру здійснення будь-якої діяльності на них, яка априорі суперечить їхньому цільовому призначенню, зменшення антропогенного впливу на них та встановлення кримінальної, цивільної й адміністративної відповідальності за порушення норм земельного законодавства щодо охорони земель історико-культурного призначення.

У межах Особливої частини земельного права також доцільно виокремлювати природоресурсні інститути, а саме: інститут правового режиму земель лісгосподарського призначення та інститут правового режиму земель водного фонду. А.М. Мірошніченко до

загальних рис правового режиму земель лісогосподарського призначення зараховує такі: 1) основним цільовим призначення цих земельних ділянок є ведення лісового господарства; 2) їх нерозривний зв'язок із лісокористуванням; 3) багатофункціональне призначення лісів (можливість їх використання у захисних, природоохоронних, рекреаційних, експлуатаційних, історико-культурних та інших цілях); 4) особливості здійснення управління землями лісогосподарського призначення (планування використання земель лісогосподарського призначення у формі лісовпорядкування; паралельне ведення державного лісового кадастру, здійснення державної лісової охорони); 5) особливий порядок зміни цільового призначення вказаної категорії земель; 6) обмеження права загального землекористування на лісових землях [6, с. 380–383].

Концептуально можна погодитись із такою характеристикою правового режиму земель лісогосподарського призначення. Проте слід враховувати, що вона не є повною та не охоплює принципів, на яких ґрунтується належне забезпечення правового режиму земель лісогосподарського призначення. На нашу думку, такі принципи представлені принципом раціонального використання, відтворення та охорони земель лісогосподарського призначення, принципом цільового поділу лісів на категорії, принципом кореляції норм земельного та лісового законодавства у визначенні правового режиму земель лісогосподарського призначення, принципом пріоритетності використання земель лісогосподарського призначення у лісовому господарстві, принципом пріоритетності державної та комунальної форми власності на землі лісогосподарського призначення порівняно із приватною формою власності.

Галузеві ознаки інституту правового режиму земель водного фонду зумовлені спеціальним правовим режимом цієї категорії земель та особливим порядком набуття їх у користування та у власність, припинення прав на них тощо. Правовому режиму земель водного фонду властиві спеціальні ознаки, які відображають його зміст. До таких ознак можна віднести дозвільний порядок здійснення окремих видів діяльності на землях водного фонду. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду» № 557 від 12 липня 2005 р. визначено механізм видачі дозволу на проведення днопоглиблювальних робіт, прокладення кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду. Зазначені дозволи видаються Мінприроди або Держводагенством за погодженням із Мінприроди. Дозволи мають строковий характер [7]. Особливий порядок видачі дозволів на ведення окремих видів діяльності на землях водного фонду зумовлений особливою цінністю водних ресурсів, які на них містяться.

До наступної ознаки правового режиму земель водного фонду слід віднести особливий порядок набуття їх у власність та докладно регламентовану процедуру набуття їх на праві постійного користування або оренди. Зокрема, землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Водночас ЗК України та ВК України встановлюють обмеження щодо набуття земельних ділянок у приватну власність, керуючись такими критеріями: це можуть бути земельні ділянки виключно під замкненими природними водоймами загальною площею до 3 гектарів [2; 8]. Суб'єктами набуття речових прав на вказані земельні ділянки є громадяни та юридичні особи. Правовою підставою може бути рішення органу державної влади або органу місцевого самоврядування. По суті, це є безоплатною приватизацією земельних ділянок водного фонду у межах законодавчо визначених розмірів (до 3 гектарів).

Поряд із вищенаведеними інститутами земельного права у межах Особливої частини земельного права доцільно також виокремлювати інститут правового режиму земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Н.П. Барабаш, досліджуючи питання земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, виокремлює такі підходи до тлумачення цільового призначення вказаної категорії земель: 1) усі земельні ділянки цієї категорії земель мають

спеціальне несільськогосподарське призначення; 2) землі цієї категорії надаються для здійснення основної діяльності, тобто для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд; 3) основним цільовим призначенням цієї категорії земель є їх використання із метою, зумовленою діяльністю розташованих на них об'єктів [9, с. 73]. Наведені ознаки цієї категорії земель необхідно доповнити такими: 1) нормування розмірів зазначених земельних ділянок; 2) забезпечення внутрішнього та зовнішнього зонування цієї категорії земель; 3) можуть не відводитись як окремі земельні ділянки (у разі розміщення ліній електропередач, підземних трубопроводів земельні ділянки під них не відводяться, але з огляду на розміщення вказаних об'єктів правовий режим земельних ділянок істотно модифікується у зв'язку із встановленням охоронної, санітарно-охоронної зон) [6, с. 404]. Проте наведена характеристика цієї категорії земель не є вичерпною. Правовий режим вказаних земельних ділянок має комплексний характер, що зумовлює комплексний характер самого інституту земельного права. Його комплексний характер полягає у тому, що у межах єдиного інституту земельного права об'єднано норми, які регламентують правовий режим окремих видів земельних ділянок, які, хоча й об'єднує спільна ознака – їх несільськогосподарське використання, але які з огляду на розташовані на них об'єкти є унікальними та потребують окремої самостійної правової регламентації. Так, землі транспорту залежно від конкретного виду транспорту, на розміщення інфраструктури для якого вони спрямовані, можуть поділятися на землі залізничного транспорту, землі авіаційного транспорту, землі автомобільного транспорту та дорожнього господарства, землі морського, річкового та іншого виду транспорту. При цьому для кожного виду земель транспорту характерний спеціальний правовий режим.

Підсумовуючи вищенаведені особливості інститутів Особливої частини земельного права, можна сформулювати таке визначення: інститут Особливої частини земельного права – це самостійний структурний елемент галузі земельного права, який виокремлено за критерієм спеціалізації його предмета правового регулювання у межах Особливої частини земельного права, норми якого забезпечують регламентацію правового режиму конкретної цільової категорії земельних ділянок (особливості її використання, набуття та припинення прав на них, забезпеченням їх охорони) та який ґрунтується на спеціальних принципах формування його норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорович В.І. Система земельного права України / В.І. Федорович // Актуальні питання реформування правової системи України : матер. II Міжвуз. наук.-практ. конфер. (м. Луцьк, 27-28 трав. 2005 р.). – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2005. – 150 с.
2. Земельний кодекс України : Закон України № 2768-III від 25.10.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Кулинич П. Цільове призначення та цільове використання земель за новим земельним законодавством України [Електронний ресурс] / П. Кулинич // Юстиніан. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=495>.
4. Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель № 548 від 23.07.2010 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 01.11.2010 р. № 1011/18306 : Наказ Державного комітету із земельних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10>.
5. Земельне право України : [підруч.] / [Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін] ; за ред. М.В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
6. Мірошніченко А.М. Земельне право України : [підруч.]. – 3-тє вид., допов. і перероб / А.М. Мірошніченко. – К. : Алерта, 2013. – 512 с.

7. Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду : Постанова Кабінету Міністрів України № 557 від 12.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/557-2005-%D0%BF>.
8. Водний кодекс України : Закон України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.
9. Барабаш Н.П. Деякі аспекти визначення цільового призначення категорій земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення / Н.П. Барабаш // Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин : матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листоп. 2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка. – Львів, 2016. – С. 71-74.

REFERENCES

1. Fedorovych, V.I. (2005), “The system of land law of Ukraine”, *Aktualni pytannya reformuvannya pravovoyi systemy Ukrayiny : zb. nauk. st. za materialamy II mizhvuzivskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Topical Issues of Reforming the Legal System of Ukraine : Collection of scientific articles on the materials of the II Interuniversity Scientific and Practical Conference], Volynska oblasna drukarnya, Lutsk, May 27-28, 2005, 150 p.
2. “Land Code of Ukraine” : Law on 25 October 2001 № 2768-III, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Kulynych, P. “Destination and purposeful use of land under the new land legislation of Ukraine”, *Yurydychnyi zhurnal «Yustynian»*, available at : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=495>
4. “On Approval of Classification of Types of Destination of Land on 23.07.2010 № 548, registered at the Ministry of Justice of Ukraine on 01 November 2010 № 1011/18306” : Order of the State Committee for Land Resources, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10>.
5. Anisimova, H.V., Bahay, N.O., Hetman, A.P. et al. (2004), *Zemelne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Land law of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. Myroshnichenko, A.M. (2013), *Zemelne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Land law of Ukraine : textbook], Alerta, Kyiv, Ukraine.
7. “On Approval of the Procedure for Issuance of Permits for Works on the Land of the Water Fund” : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 12 July 2005 № 557, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/557-2005-%D0%BF>
8. “Water Code of Ukraine” : Law on 06.06.1995 № 213/95-ВР, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>
9. Barabash, N.P. (2016), “Some aspects of determining the purpose of land of industry, transport, communications, energy, defence and other purposes”, *Aktualni problemy sotsialnoho prava. Evolyutsiya pravovoho rehulyuvannya ahrarnykh, zemelnykh ta ekolohichnykh vidnosin : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiyi* [Actual problems of social law. Evolution of legal regulation of agrarian, land, and ecological relations : materials of the international scientific and practical conference], Lviv, November 18, 2016, pp. 71-74.

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346: 656.6 (477)

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

Затулко К.А., студентка

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна
kzatulko@gmail.com*

У статті досліджується поняття господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту. Зазначається, що ця категорія може бути розглянута виключно через призму теорії господарського права. Досліджено поділ перевезень водним транспортом у Класифікаторі видів економічної діяльності та розроблено власні пропозиції до нього. Авторкою також проведено класифікацію видів господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту.

Ключові слова: внутрішній водний транспорт, господарська діяльність, перевезення річковим транспортом, перевезення, транспорт.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ВНУТРЕННЕГО ВОДНОГО ТРАНСПОРТА

Затулко Е.А.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 64/13, г. Киев, Украина
kzatulko@gmail.com*

В статье исследуется понятие хозяйственной деятельности в сфере внутреннего водного транспорта. Отмечается, что данная категория может быть рассмотрена исключительно через призму теории хозяйственного права. Исследовано разделение перевозок водным транспортом в Классификаторе видов экономической деятельности, разработаны собственные предложения к нему. Автором также проведена классификация видов хозяйственной деятельности в сфере внутреннего водного транспорта.

Ключевые слова: внутренний водный транспорт, хозяйственная деятельность, перевозки речным транспортом, перевозки, транспорт.

CONCEPT AND WAYS OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE FIELD OF DOMESTIC WATER TRANSPORT

Zatulko K.A.

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
kzatulko@gmail.com*

The relevance of the research is stipulated by the fact that economic activity on inland waterways has been playing a key role in the life support of society for centuries. The author notes that an inland waterway transport had come into decline since independence due to the negligence of the legislator. A recovery of various types of business activities on inland waterways causes a need to clarify the understanding of terms such as “economic activity in the sphere of inland waterway transport”. Within the science of economic law, a comprehensive study of legislation regulating business activity in inland waterway transport has not yet been conducted. Therefore, theoretically remain valid questions about the system, inland water transport infrastructure, the definition of economic activity in the inland waterway and its principles, and more. A task to define an economic activity in the area of inland waterway transport is stated before the author. It is noted that this category could be considered only in the light of the theory of economic law. The separation of waterway transport in the Classification of types of economic activities is investigated and the proposals for improvement of legislation are given. The problems of definition of economic activity in the area of inland waterway transport are considered on the examples from a current legislation and in the light of future legislative changes. The author concludes that the economic activity in the sphere of inland waterway transport is a public helpful activity of

business entities in the field of inland waterway transport, which includes the provision of shipping by inland waterways for passengers, baggage, and mail, as well as providing other kinds of transport services (such as activities of ports/terminals/berths, loading/unloading, pilotage, navigation, and more). It is emphasized that it is not reasonable to use the category “public inland waterways” in the definition of economic activity in the sphere of inland waterway transport because current economic relations foresee to be conducted on the waters that are in private ownership. The author also provided a classification of economic activities in the sphere of inland waterway transport on several criteria: the subject and the criterion of crossing a border.

Key words: inland waterway transport, economic activity, river transport, transport, shipping.

Господарська діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту протягом багатьох століть відігравала ключову роль у життєзабезпеченні суспільства. За роки незалежності сфера внутрішнього водного транспорту прийшла до стану занепаду через ігнорування її законодавцем. Відновлення різних видів господарської діяльності на внутрішніх водних шляхах викликає потребу в уточненні розуміння такого поняття, як «господарська діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту».

Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання господарської діяльності у сфері транспорту знайшли відображення у роботах І.В. Булгакової, О.М. Вінник, О.В. Клепікової, В.С. Мілаш, М.Л. Шелухіна, В.С. Щербини. Проблематика законодавчого регулювання господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту була предметом досліджень І.О. Іртишевої, К.М. Корнієнко, А.В. Кулька, К.М. Михайличенко, П.І. Підлісного, М.А. Славова. У рамках науки господарського права не було проведено комплексного дослідження законодавства, що регулює господарську діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту. Тому на теоретичному рівні залишаються актуальними питання про визначення господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту та її видів тощо.

Завданням пропонованого дослідження є визначення поняття господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту та класифікація видів господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту.

Системне доктринальне визначення господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту можливе шляхом застосування теорії господарського права щодо визначення господарської діяльності. Також важливе значення для доктринального визначення матимуть визначення, що наводяться у нормативних актах.

Стаття 3 Господарського кодексу України надає таке визначення: господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення і реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Податковий кодекс України у пункті 14.1.36 статті 14 також містить визначення цього терміна: господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема, за договорами комісії, доручення та агентськими договорами [2].

Поняття господарської діяльності також міститься у таких нормативно-правових актах: Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів» № 97 від 28 травня 2004 р.

О.М. Вінник під господарською діяльністю розуміє суспільно-корисну діяльність суб'єктів господарювання щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою їх

реалізації за плату (як товару), що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів, здійснюється професійно та зазнає значного регулювання із метою соціального спрямування економіки [3, с. 13].

В.С. Мілаш не виводить власного визначення господарської діяльності, але зазначає, що вона характеризується такими ознаками: 1) провадиться у галузі суспільного виробництва; 2) змістом є виробництво суспільних благ, що мають визначену ціну та споживчу вартість; реалізація цих благ у товарній формі на грошовий чи інший еквівалент; 3) здійснюється специфічними суб'єктами – суб'єктами господарювання; 4) спрямовані на задоволення як публічних, так і приватних інтересів [4, с. 56].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. виводить таке визначення: господарська діяльність – це діяльність фізичних і юридичних осіб, пов'язана з виробництвом чи реалізацією продукції (товарів), виконанням робіт чи наданням послуг із метою одержання прибутку (комерційна господарська діяльність) або без такої мети (некомерційна господарська діяльність) [5].

Стаття 27 Закону України «Про транспорт» встановлює, що до складу річкового транспорту входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, порти і пристані, судна, суднобудівні та судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту [6].

У Класифікаторі видів економічної діяльності водному транспорту присвячено цілий розділ № 50. До цього розділу включаються перевезення пасажирів або вантажів водним транспортом, діяльність екскурсійних, туристичних і прогулянкових катерів, поромів, буксирування човнів тощо. Вирішальним фактором для розмежування є тип плавзасобу, а не відстань між сушею та водою. Перевезення водним транспортом поділяються на чотири групи: 50.1. пасажирський морський транспорт, 50.2. вантажний морський транспорт, 50.3. пасажирський річковий транспорт та 50.4. вантажний річковий транспорт [7].

До класу вантажного річкового транспорту належать вантажні перевезення річками, каналами, озерами та іншими внутрішніми водами, зокрема всередині гаваней і морських портів та надання в оренду суден з екіпажем для вантажних перевезень у внутрішніх водах [7].

Пасажирський річковий транспорт здійснює пасажирські перевезення річками, каналами, озерами та іншими внутрішніми водами, зокрема всередині гаваней і морських портів, надання в оренду прогулянкових катерів з екіпажем для перевезень внутрішніми водами [7].

Пасажирський морський транспорт виконує пасажирські рейсові та нерейсові перевезення морським транспортом і включає експлуатацію катерів і пароплавів у туристичних цілях (для проведення екскурсій, круїзів або огляду визначних пам'яток), експлуатацію поромів, прогулянкових катерів тощо та надання в оренду прогулянкових човнів з екіпажем для перевезень морем і прибережними водами (наприклад, для рибних круїзів) [7].

Групи діяльності морського транспорту 50.1 (пасажирського) та 50.2 (морського) включають перевезення суднами, сконструйованими для морських і прибережних перевезень. Також сюди входять пасажирські перевезення акваторіями великих озер тощо за умови використання транспортних засобів саме цього типу [7].

На нашу думку, такий поділ є нелогічним, адже перевезення до великих озер, що не з'єднані з морем, віднесені класифікатором до морських перевезень, можливі лише з використанням

річки, тому у звітах суб'єкти господарювання змушені будуть зазначати обидва види діяльності. Потрібно внести зміни до КВЕД та розділити види перевезень на перевезення внутрішнім водним транспортом та морські перевезення. Лише за таких умов кожен із видів буде представлений з огляду на свою специфіку.

Говорячи про поняття господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту, потрібно зазначити, що законодавець під час складання проекту Закону № 2475а допустився хиби у трактуванні внутрішнього водного транспорту. Відповідно до пункту 8 статті 1 Проекту внутрішній водний транспорт – це «галузь транспорту, до якої належать судна, підприємства, установи та організації, що здійснюють та забезпечують перевезення річковими водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти та надають інші послуги з використанням річкових суден та суден змішаного плавання, а також малі судна та бази для їх стоянки на річкових водних шляхах» [8]. Постає питання, чому у цьому визначенні поняття має місце лише діяльність на річках, адже відповідно до пункту 7 статті 1 внутрішні водні шляхи загального користування включають річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні морські води та територіальне море, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання із цією метою повністю чи частково заборонено [8]. А відповідно до пункту 35 згадуваної статті річки (або річкові водні шляхи) – це лише частина внутрішніх водних шляхів загального користування, що віднесена в установленому порядку до категорії судноплавних [8]. Також, на нашу думку, недоцільним у разі визначення внутрішнього водного транспорту є використання терміна «внутрішні водні шляхи загального користування», адже за умов сьогодення така діяльність провадиться на водоймах, що перебувають і у приватній власності. Отже, з метою запобігання неправильного розуміння системи внутрішнього водного транспорту потрібно внести відповідні зміни до пункту 8 статті 1.

Група 52.2 КВЕД – це допоміжна діяльність у сфері транспорту, сюди включається 52.22 клас – допоміжне обслуговування водного транспорту, тобто діяльність, пов'язана з перевезенням пасажирів, тварин або вантажів водним транспортом:

- діяльність терміналів (гавані, порти, причали тощо);
- експлуатація шлюзів тощо;
- навігація, лоцманське проведення суден, їх швартування до причалу тощо;
- навантаження та розвантаження суден за допомогою ліхтерів, рятування суден;
- діяльність маяків [7].

Також до групи допоміжної діяльності КВЕДом включається клас 52.24 – транспортне оброблення вантажів, тобто навантаження і розвантаження вантажів або багажу пасажирів незалежно від виду транспорту, що використовується для перевезення та навантаження, зокрема закріплення, вантаж та розвантаження суден (стивідорні роботи) [7]. На нашу думку, ці види діяльності також повинні бути включені до видів господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту.

Отже, видами господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту за предметом діяльності є:

- перевезення вантажів та пасажирів;
- лоцманська діяльність та навігація;
- стивідорна діяльність;
- діяльність портів/терміналів/причалів;
- експлуатація шлюзів.

Відповідно до КВЕДу видами господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту є:

- перевезення пасажирів;
- перевезення вантажів;
- допоміжна діяльність.

За критерієм перетину кордону видами господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту є:

- транскордонна діяльність,
- внутрішньодержавна діяльність.

На нашу думку, господарська діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту – це суспільно корисна діяльність суб'єктів господарювання у галузі внутрішнього водного транспорту, яка включає забезпечення перевезень внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, а також надання інших видів транспортних послуг (наприклад, діяльність портів/терміналів/причалів, навантаження/розвантаження, лоцманське проведення, навігація тощо).

У вищенаведеному визначенні нами навмисно не використано термін «внутрішні водні шляхи загального користування». Нами зроблено висновок про недоцільність його застосування, оскільки господарська діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту за умов сьогодення може провадитися на водоймах, що перебувають у приватній власності.

Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Системне доктринальне визначення господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту можливе лише через призму загальної теорії господарського права.
2. Господарська діяльність у сфері внутрішнього водного транспорту – це суспільно корисна діяльність суб'єктів господарювання у галузі внутрішнього водного транспорту, яка включає забезпечення перевезень внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, а також надання інших видів транспортних послуг (наприклад, діяльність портів/терміналів/причалів, навантаження/розвантаження, лоцманське проведення, навігація тощо).
3. Вважаємо за недоцільне використання категорії «внутрішні водні шляхи загального користування» під час визначення господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту, оскільки за умов сьогодення вона може провадитися на водоймах, що перебувають і у приватній власності.
4. Нелогічним є поділ перевезень водним транспортом у Класифікаторі видів економічної діяльності, адже перевезення до великих озер, що не з'єднані з морем, віднесені класифікатором до морських перевезень, можливі лише з використанням річки, тому у звітах суб'єкти господарювання змушені будуть зазначати обидва види діяльності. Потрібно внести зміни до КВЕД та розділити види перевезень на перевезення внутрішнім водним транспортом та морські перевезення. Лише за таких умов кожен із видів буде представлений з огляду на свою специфіку.
5. Основними видами господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту за критерієм предмету діяльності є перевезення вантажів та пасажирів, лоцманська діяльність і навігація, стивідорна діяльність, діяльність портів/терміналів/причалів, експлуатація шлюзів. Також нами класифіковано види господарської діяльності у сфері внутрішнього водного транспорту за критерієм перетину кордону на транскордонну діяльність та внутрішньодержавну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
2. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Вінник О.М. Господарське право : [навч. посіб.] / О.М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та доповн. – К. : Прав. єдність, 2008. – 766 с.
4. Мілаш В.С. Господарське право : [навч. посіб. для підготовки до іспитів] / В.С. Мілаш. – 3-тє вид., змінене. – Харків : Право, 2016. – 332 с.
5. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 3 від 25.04.2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>.
6. Про транспорт : Закон України № 232/94-ВР від 10.11.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/232/94-%D0%B2%D1%80>.
7. Національний класифікатор видів економічної діяльності ДК 009 :2010 : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kved.ukrstat.gov.ua/>.
8. Про внутрішній водний транспорт : Проект Закону № 2475а від 04.08.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56230.

REFERENCES

1. “Commercial Code of Ukraine” : Law of Ukraine on 16.01.2003 № 436-IV, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
2. “Tax Code of Ukraine” : Law of Ukraine on 02.12.2010 № 2755-VI, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Vinnyk, O.M. (2008), *Hospodarske pravo : navch. posib.* [Commercial law : textbook], Pravova ednist, Kyiv, Ukraine.
4. Milash, V.S. (2016), *Hospodarske pravo : navch. posib. dlya pidhotovky do ispitiv* [Commercial law : textbook for exam preparation], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
5. “On Practice of Application by Courts of Legislation on Responsibility for Certain Commercial Crimes” : Resolution of Plenum of the Superior Specialized Civil and Criminal Court of Ukraine on 25 April 2003 № 3, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>.
6. “On Transport” : Law of Ukraine on 10.11.1994 № 232/94-BP, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/232/94-%D0%B2%D1%80>.
7. “National classification of economic activities ДК 009 :2010” : Order of the State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy, available at : <http://kved.ukrstat.gov.ua/>.
8. “On Inland Water Transport” : Draft Law № 2475a on 04.08.2015, available at : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56230.

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 341.362.1 (477)

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В БОРОТБІ З МОРСЬКИМ ПІРАТСТВОМ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ

Допілка В.О., к.ю.н., доцент
Нікольчева І.І., студентка

*Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, Україна
swirl0518777@gmail.com, inna.nikolcheva@gmail.com*

Практичні та теоретичні проблеми насильства у водах Світового океану зумовлюють об'єднання зусиль багатьох держав у боротьбі з цим явищем. Розбійні піратські напади посягають на людські життя, майно, устаткування судна, спричиняють значні матеріальні збитки судновласникам.

У статті розглядаються питання особливостей формування сучасного механізму у протидії піратству з боку України з урахуванням вироблених міжнародною спільнотою заходів у цьому напрямі.

Ключові слова: піратство, насильство, розбій, протидія, безпека, співробітництво, тероризм.

УЧАСТИЕ УКРАИНЫ В БОРЬБЕ С МОРСКИМ ПИРАТСТВОМ: ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ БАЗЫ

Допілка В.А., Нікольчева І.І.

*Одесский национальный морской университет, ул. Мечникова, 34, г. Одесса, Украина
swirl0518777@gmail.com, inna.nikolcheva@gmail.com*

Практические и теоретические проблемы насилия в водах Мирового океана обуславливают объединение усилий многих государств в борьбе с этим явлением. Разбойные пиратские нападения посягают на человеческие жизни, имущество, оборудование судна, оказывают значительный материальный ущерб судовладельцам.

В статье рассматриваются вопросы особенностей формирования современного механизма в противодействии пиратству со стороны Украины с учетом предпринятых международным сообществом мер в этом направлении.

Ключевые слова: пиратство, насилие, разбой, противодействие, безопасность, сотрудничество, терроризм.

PARTICIPATION OF UKRAINE IN COMBATING THE MARINE PIRATION: STAGES OF FORMATION OF THE LEGAL BASIS

Dopilka V.O., Nikolcheva I.I.

*Odesa National Maritime University, Mechnikov str., 34, Odesa, Ukraine
swirl0518777@gmail.com, inna.nikolcheva@gmail.com*

Practical and theoretical problems of violence in the waters of the World Ocean cause the unification of efforts of many states to combat this phenomenon. Robbery pirate attacks encroach on human life, property, equipment of the ship, causing considerable material damage to shipowners.

The article considers issues of peculiarities of the formation of a modern mechanism to counteract piracy by Ukraine, taking into account measures taken by the international community in this direction.

Activities of the states in this area are a set of measures of a technical, organizational, social, and legal nature, and paramount among them are social and legal measures, namely: prevention of illegal acts directed against navigation (piracy and terrorism, maritime fraud and illegal drug trafficking, slave trade

and radio piracy). Particularly increased the need to combine the efforts of states to combat piracy following a prolonged series of pirate attacks that were committed during the 2007–2008 years.

Violations of the fundamental rights of sailors to life and health, decent material security, safety and social protection have gained mass and system character and have already forced the authorities to make responsible and effective decisions. Therefore, the issue of countering pirate attacks and protecting the rights of Ukrainian seamen took an important place among the important issues in the sphere of the national security, which require the attention of the state. Today, the Ministry of Infrastructure of Ukraine, in cooperation with executive authorities, carries out tasks for the protection of maritime shipping from illegal acts in the area of the state regulation, management, and control.

The role of states in international programs and actions in the field of the maritime law, the introduction of their own proposals and recommendations for combining efforts to improve legal forms of protection of seamen, the preparation of a legal basis for the implementation of international standards and norms, is important in the system of anti-piracy measures.

Recently, there is a tendency to increase the number of marine terrorism cases and one of the reasons is that the international legal framework for the fight against piracy and maritime terrorism is insufficient, not to mention the national one. Therefore, there is a need to adopt new documents that take into account the specifics of contemporary actions in the manifestation of maritime terrorism and piracy, improve their legal qualifications, as well as strengthen the criminal liability for the commission. The national legal framework for combating maritime piracy and terrorism also needs further improvement.

Key words: piracy, violence, robbery, counteraction, security, cooperation, terrorism.

Проблема дослідження питань морського піратства зумовлена перетворенням його у глобальну й найнебезпечнішу проблему, з якою людство вступило у ХХІ століття, проявляється вона на всіх рівнях – міжнародному, регіональному, державному, причому заподіює шкоду конкретному індивідуумові. Питання боротьби з незаконними актами проти міжнародного мореплавства на початку ХХІ століття здобувають усе більшу гостроту й актуальність. Незаконні дії проявляються у різних формах, але загальне в них одне – насильство, що призводить до загибелі людей і чималих матеріальних збитків. Відсутність належного механізму протидії морському тероризму, яким уже давно є піратство, не дає змоги сповна задіяти економічні, політичні, зокрема дипломатичні, можливості держави для гарантованого захисту життя співвітчизників.

Основною метою статті є визначення заходів протидії морському піратству, що застосовуються Україною у рамках участі у протидії цьому явищу.

Однією із форм такого насильства є піратство – найдавніший злочин проти безпеки мореплавства, а також тероризм як особливий різновид піратства. Людство, що вступило в третє тисячоріччя і нагромадило за свою довгу історію величезну суму різнобічних і корисних знань, на жаль, не змогло використати цей колосальний багаж проти такої погрози для світової цивілізації, як вказані злочини – феномен, що сьогодні набув значення глобальної проблеми.

Створення надійних національних систем боротьби з тероризмом і піратством на морі багато в чому залежить від визначення піратства й оцінки проблеми контролю над ним. Щодо цього слід зазначити таке. Піратство характеризується певними особливостями. Воно розглядається як кримінальний злочин міжнародного характеру, спрямований проти здійснення свободи судноплавства як складової частини відкритого моря [12, с. 43]. Головною метою піратських розбійних нападів є матеріальна нажива, воно відбувається поза юрисдикцією якої-небудь держави. Під нападом розуміється раптове насильницьке посягання, тому під час заволодіння майном таким шляхом має місце розбій, насильницький грабіж або вимагання майна. Огляд історії піратства, здійснений у колективній праці В. Демиденко, дозволяє зробити низку висновків:

- наявність піратів у тому або іншому регіоні свідчить про слабкість держав, морські торговельні флоти яких діють у цьому регіоні;
- історично розвиток піратської діяльності йшов за висхідною;

– одиничні піратські акції в окремих регіонах із розвитком цивілізації змінилися глобальним піратством [7, с. 21].

Міжнародно-правове визначення піратства надане в Конвенції ООН із морського права 1982 р. У ст. 101 Конвенції зазначено, що піратством визнається будь-який неправомірний акт насильства, затримання чи будь-яке пограбування, здійснене з метою, у відкритому морі, а також будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна (включаючи літальні апарати) для піратських дій чи підбурювання до таких дій [1]. Вони, таким чином, спрямовані проти іншого судна (чи літального апарата), а також проти осіб і майна, які перебувають на борту судна. Результатом піратських дій можуть бути вбивства, поранення, захоплення у полон людей, захоплення вантажу і цінностей, заподіяння шкоди судну чи його потоплення.

Необхідно відзначити, що як у російському, так і в українському текстах Конвенції ООН із морського права 1982 р. піратство визначається як морські пограбування, що, на наш погляд, пов'язано з неточним перекладом з англійської мови слова *robbery*, яке можна перекласти і як пограбування, і як розбій. Але розбій – це дія, поєднана з насильством або загрозою насильства, небезпечна для життя і здоров'я осіб, які піддалися нападу, тоді як пограбування – це дія, яка може здійснюватися без насильства чи з насильством, не небезпечним для життя і здоров'я. Виходячи з цього, треба визнати, що піратство є не морським пограбуванням, а морським розбоєм.

Діяльність держав у зазначеній сфері є сукупністю заходів технічного, організаційного, соціального й правового характеру, першочерговими серед них є міри соціально-правові, а саме: запобігання незаконним актам, спрямованим проти мореплавства (піратство та тероризм, морське шахрайство й незаконна торгівля наркотиками, работоргівля і радіопіратство) [8, с. 67]. Особливо зросла необхідність об'єднання зусиль держав у боротьбі з піратством після затяжної серії піратських нападів, що були вчинені впродовж 2007–2008 рр. Так, за даними Центру моніторингу піратства Міжнародного морського бюро (International Maritime Bureau – ІМВ), було зафіксовано «безпрецедентне зростання кількості захоплень суден і заручників»: сталося 293 піратських напади – на 11% більше, ніж у 2007 р., коли було зафіксовано 263 таких інциденти. 49 суден було захоплено, 889 моряків потрапили в заручники, ще 46 суден зазнали обстрілу. 32 моряки отримали поранення, 11 убито і 21 зник безвісти (ймовірно, теж загинув). Вогнепальну зброю пірати застосовували у 139 випадках, у 2007 р. подібне відбулося тільки 72 рази [14, с. 55]. Найбільшу небезпеку щодо морського піратства становить Сомалі, котра з 1991 р. як централізована держава фактично не існує, її територія поділена на зони впливу місцевих влад, скільки-небудь централізовані економіка і фінансова система відтоді не діють.

Українські моряки, які працюють на суднах під різними прапорами у складі інтернаціональних екіпажів, не є винятком – вони стають жертвами захоплення суден морськими піратами з метою отримання викупу. Усього у 2008-2011 рр. було вчинено напади на 42 судна із 196 громадянами України у складі екіпажів, із них у 2008-2010 рр. 31 іноземне судно із 155 громадянами України у складі екіпажів були захоплені у полон.

У 2008 р. 37 українських моряків із 9 суден потрапили у полон до піратів, зокрема четверо громадян України перебували на судні «Леманн Тімбер», а 17 – на судні «Фаїна». У 2009 р. пірати Сомалі захопили 14 морських суден, зокрема з 80 українськими моряками на борту, серед них «Аріана», «Hansa Stavanger», «Маран Центаурис», «Марафон», «Delvina». Судно «Аріана» перебувало в полоні понад 7 місяців. А найбільший викуп – 3,5 млн. доларів – був сплачений за судно «Delvina».

Під час піратських нападів у 2009 р. загинули двоє громадян України: електрозварник судна «Марафон» Сергій Вартенков і старший помічник капітана судна «Cancalle Star» Олексій Фролін.

Посилення присутності міжнародних військових сил в Аденській затоці та поблизу сомалійського узбережжя Індійського океану (понад 40 кораблів військових угруповань НАТО, ЄС та інших держав) сприяло деякому зменшенню кількості захоплень суден з українськими моряками на борту.

Так, у 2010 р. піратами було захоплено 8 суден із 33 українськими моряками. У 2011 р. у полон потрапили 11 суден із 41 громадянином України, 36 з яких протягом цього ж року були звільнені й повернулися на Батьківщину [14, с. 55]. Українські судна у 2010-2011 рр. до рук піратів не потрапляли.

Така кількість жертв і постраждалих від піратських нападів спричинила ту обставину, що Україна, посідаючи п'яте місце у світі серед країн – постачальниць моряків, опинилася на другому, після Філіппін, місці за кількістю жертв піратських нападів. Кожен п'ятий член екіпажів, захоплених морськими терористами, – громадянин України.

Порушення фундаментальних прав моряків на життя і здоров'я, гідне матеріальне забезпечення, безпеку та соціальний захист набули масового та системного характеру і вже змусили владу приймати відповідальні та ефективні рішення. Тому питання протидії піратським нападам та захисту прав українських моряків посіли вагоме місце серед важливих проблем у сфері національної безпеки, що потребують пильної уваги держави.

Україна бере активну участь у сфері боротьби з піратством та морським тероризмом. Зокрема, це її участь у чинних міжнародно-правових актах:

- Конвенція ООН із морського права, 1982 р. (ратифікована Україною у 1999 р.);
- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, Рим, 1988 р. (ратифікована Україною у 1993 р.);
- Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі;
- Міжнародний кодекс з охорони суден та портових засобів (Кодекс ОСПЗ), 2002 р.

Однак у сучасних умовах навіть цих міжнародних інструментів іноді буває недостатньо. Україна запропонувала свій внесок у боротьбу з такими злочинами. На розгляд Генеральної асамблеї ООН наприкінці жовтня 2010 р. від нашої держави було представлено проект Всеохоплюючої конвенції про боротьбу з актами піратства на морі. Проект містить понад 50 статей та низку норм щодо переслідування піратів, попередження «відмивання» доходів, отриманих піратським промислом, проведення спільних між країнами кримінальних розслідувань. Окрема увага приділена створенню Спеціального суду з розгляду справ про морське піратство, який має складатись із семи суддів, які призначаються Генеральною асамблеєю ООН. Пропонується також, що за рішенням суду злочинець відбудуватиме покарання у країні зі списку держав, які висловили Раді безпеки ООН готовність приймати таких осіб. Аналіз статей конвенції дозволяє зробити висновок, що певні її положення будуть підтримані міжнародною спільнотою, але не весь документ загалом. Окрім того, прийняття такого міжнародного документа та створення відповідно до нього спеціального суду розтягнеться на досить тривалий термін [6, с. 86].

Так, у кримінальне законодавство України в 2001 р. було введено ст. 446, яка визначає піратство як «використання збройного або неозброєного судна для захоплення іншого, морського або річкового судна, застосування насильства, грабежу або інших насильницьких дій стосовно екіпажа й пасажирів судна, що зазнали нападу» [2, с. 412].

Відповідно вже до ст. 62 Кодексу торговельного мореплавства України 1995 р. в разі піратських дій капітан судна має вжити всі необхідні і можливі заходи щодо рятування людей, які перебувають на судні, а також недопущення захоплення судна, документів, які містяться там, вантажу та іншого майна [3, ст. 349].

У 1992 р. на підставі пропозиції Державного департаменту морського транспорту України, погодженої із Міністерством внутрішніх справ, Міністерством оборони, Службою безпеки, Міністерством закордонних справ, Міністерством юстиції, Державним комітетом зі справ охорони державного кордону України, була створена Служба загальної безпеки (СЗБ). До компетенції цієї служби входили організація і здійснення заходів щодо підвищення безпеки мореплавства, охорона громадського порядку на суднах, попередження і припинення посягань на життя, здоров'я, честь, гідність і майно пасажирів і членів екіпажа. Сьогодні положення про цю службу втратило чинність [13]. Заходи щодо припинення незаконних актів здійснюються силами і засобами органів виконавчої влади у рамках контртерористичної операції.

У 2014 р. для забезпечення функціонування системи морської безпеки на морському і річковому транспорті України Наказом № 293 від 09.04.2004 р. Міністерства транспорту і зв'язку було створено державне підприємство «Агентство морської безпеки» (АМБ), яке здійснює комплекс заходів, спрямованих на боротьбу з морськими злочинами. Як ззначає С. Благодельський у своїй діяльності ДП «АМБ» проводить оперативний обмін інформацією щодо морської безпеки з:

- морськими адміністраціями інших держав (організаціями і структурами, відповідальними за морську безпеку);
- Міжнародною морською організацією (ІМО), Комітетом з безпеки на морі (КБМ), Секцією морської безпеки;
- Антитерористичним центром Служби безпеки України;
- оперативними черговими міністерств і відомств;
- регіональними представниками силових структур і відомств;
- службами морської безпеки морських, річкових торгових портів;
- судноплавними компаніями;
- ДП «Морком» [5, с. 35].

Сьогодні виконання завдань із захисту морського судноплавства від незаконних актів у частині державного регулювання, управління і контроль здійснює Міністерство інфраструктури України у взаємодії з органами виконавчої влади. Уповноваженим України з прав людини здійснюються усі можливі заходи для захисту насамперед права на життя не тільки громадян України, а й усіх членів інтернаціональних екіпажів, що стали заручниками піратів. Окремі провадження омбудсмана України отримували великий резонанс у суспільстві й становили прецедент. Із метою удосконалення системи міжвідомчої координації у галузі реагування на захоплення у піратський полон громадян України та здійснення заходів щодо їх звільнення, на підставі подання Уповноваженого з прав людини і відповідного доручення Президента України Кабінетові Міністрів України з листопада 2009 р. уже опрацьовувалося питання створення міжвідомчої робочої групи та розробки державної програми боротьби з піратством [14, с. 61].

Міністерство інфраструктури України, Міністерство соціальної політики України та Служба безпеки України підтримали пропозицію щодо розробки державної програми боротьби з піратством та створення постійно діючої міжвідомчої робочої групи у справах забезпечення прав моряків. Висловлювалася думка щодо доцільності створення згаданої робочої групи при Міністерстві інфраструктури України (Державній службі морського і річкового транспорту України) із залученням причетних міністерств та відомств. Водночас, на думку Міністерства оборони України, питання розроблення окремої державної програми боротьби з піратством на той час було передчасним, зокрема, у зв'язку з неможливістю здійснення повноцінного забезпечення проведення активних впливових заходів щодо боротьби з піратством через відсутність фінансових ресурсів. Передусім це пов'язано з неможливістю отримання

фінансування на залучення кораблів Збройних сил України до виконання тривалих дій для боротьби з піратством.

Також Кабінетом Міністрів України досі не вирішено питання створення Міжвідомчої координаційної ради з питань боротьби з піратством, визначення її складу і статусу. Все це у разі нових загострень ситуації із захопленням українських моряків заручниками може призвести до неефективних заходів щодо їх врятування [9, с. 154].

У системі заходів протидії піратству важлива роль відводиться участі держав у міжнародних програмах і акціях у сфері морського права, внесенню власних пропозицій та рекомендацій для об'єднання зусиль у вдосконаленні правових форм захисту моряків, підготовці правового плацдарму для впровадження міжнародних стандартів і норм [11, с. 136].

Так, зародження співпраці між НАТО й Києвом у протидії піратству відбулось у 2005 р. Тоді під час засідання комісії Україна – НАТО на рівні міністрів закордонних справ 21 квітня 2005 р. у м. Вільнюсі, Литовська Республіка, відбулось підписання Угоди (у формі обміну листами) щодо підтримки Україною антитерористичної операції НАТО в Середземномор'ї «Активні зусилля». Україна стала другою (після Російської Федерації) із країн – не членів НАТО, яка приєдналася до операції «Активні зусилля». Формою участі України в операції стало: 1) функціонування на базі штабу Військово-морських сил ЗС України Контактного пункту операції – елемента взаємного обміну інформацією у рамках операції; 2) направлення українського офіцера зв'язку до штабу операції (м. Неаполь, Італія); 3) залучення групи військового персоналу ЗС України для участі в огляді підозрілих суден; 4) направлення кораблів та підрозділів ВМС ЗС України до складу сил, визначених до участі в операції [6, с. 87]. У 2009-2010 рр. корвет «Тернопіль» брав участь в операції «Активні зусилля» та проводив численні патрулювання, опитування торговельних суден, здійснював оглядові операції. Уперше за участь в операції корветом було взято участь у пошуковій операції у складі постійно діючої морської групи НАТО № 1. У лютому 2010 р. радою НАТО було вирішено продовжити операцію до 2012 р., так як завдяки діяльності організації кількість піратських атак зменшилась на 40% станом на 2009 р. 19 березня 2012 р. країни – учасниці НАТО домовилися продовжити цю морську операцію ще на два роки, тобто до кінця 2014 р. Таке рішення організації наочно демонструє прихильність своїм зусиллям із захисту судноплавства і рішучість дій із протидії загрози піратства, підтверджує ключову роль операції у зусиллях міжнародного співтовариства протистояти піратству в Аденській затоці і поблизу берегів Сомалі.

На виконання резолюції РБ ООН № 1814 від 15 травня 2008 р. та за результатами засідання 10 листопада 2008 р. Ради міністрів ЄС започатковано першу в історії Євросоюзу військову морську операцію по боротьбі з піратством біля берегів Сомалі («Аталанта»). Військовий контроль покладається на Військовий комітет ЄС. Україну було офіційно визнано учасником операції Європейського Союзу по боротьбі з актами піратства «Аталанта» у листопаді 2010 р. Із 18 листопада 2010 р. до виконання службових обов'язків у складі штабу операції (м. Нортвуд, Великобританія) приступив офіцер Військово-морських сил ЗС України. Із 2012 р. до участі в операції українською стороною було надано військово-транспортний літак Ан-26, який може вести пошук надводних цілей і передавати інформацію у центр обробки інформації для висвітлення обстановки в регіоні [6, с. 87-88].

Таким чином, для ЗС України участь в операціях ЄС («Аталанта») й НАТО («Океанський щит») – це можливість практичного відпрацювання навичок, здобуття передового досвіду. Для держави Україна – це внесок у зміцнення безпеки судноплавства та громадян і глобальної безпеки. Активізація роботи міжнародних морських патрулів демонструє результативність такої співпраці.

Беручи до уваги тенденцію щодо збільшення фактів морського тероризму, важко не погодитись із думкою Г. Анцелевича, що міжнародна правова база боротьби з піратством та морським тероризмом недостатні, не кажучи вже про національну. Необхідно прийняти нові

документи, які б враховували специфіку сучасних акцій прояву морського тероризму та піратства, вдосконалювали б їх юридичну кваліфікацію, а також посилювали кримінально-правову відподальність за його вчинення. Національна правова база боротьби з морським піратством і тероризмом також потребує подальшого вдосконалення [4, с. 125].

Головним державним органом, на якого має покладатися вирішення вказаних проблем, має бути уряд України, науковці та органи виконавчої влади. Саме з огляду на зазначене проблема імплементації міжнародно-правових норм щодо піратства у національному законодавстві України становить значну теоретичну і практичну проблему. Під час формулювання і юридичного закріплення правових положень про піратство в національному законодавстві України слід було б узяти за основу наведені положення про піратство, закріплені в Конвенції ООН із морського права 1982 р., статті 100-107. У Конвенції ООН із морського права підкреслюється зобов'язання усіх держав щодо максимальної можливості співпрацювати в припиненні піратства у відкритому морі або в будь-якому іншому місці, яке перебуває поза юрисдикцією будь-якої із держав. Тому українське законодавство й надалі має розвиватись, уже давно прийшов час замислитися над прийняттям законів, що допоможуть у боротьбі проти таких злочинів, як піратство.

Отже, Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН із морського права 1982 р., згодом прийняла низку правових актів, спрямованих на правовий захист безпеки мореплавства, життя, здоров'я, честі, гідності та майна пасажирів і членів екіпажів суден.

Важливим аспектом подолання піратства та зменшення загроз щодо захоплення людей, суден, майна є міжнародна співпраці України, в якій вагоме місце посідає проведення спільних військових операцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>.
2. Кримінальний кодекс України станом на 01.01.2006 р. – К. : Парламентське вид-ня, 2016. – 443 с.
3. Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47–52. – Ст. 349.
4. Анцелевич Г.А. История развития международного морского права / Г.А. Анцелевич. – К. : Зовнішня торгівля, 2008. – 265 с.
5. Благодельський С. Аспекти практичної діяльності державного підприємства «Агентство морської безпеки» / С. Благодельський // Юридичний журнал. – 2006. – № 11. – С. 34-38.
6. Гладенко О.М. Правові аспекти участі України у боротьбі з морським піратством / О.М. Гладенко // Удосконалення міжнародних і національних правових механізмів боротьби з морським піратством : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.) / НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 86-89.
7. Демиденко В.В. Піратство тероризм, мошенничество на море / В.В. Демиденко, В.М. Прусс, А.Н. Шемякин. – Одесса : АО Бахва, 1997. – 134 с.
8. Загороднюк С.О. Кримінально-правова боротьба з піратством та тероризмом на морі / С.О. Загороднюк // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 4. – С. 66-71.
9. Панфілова Ю.М. Міжнародно-правовий механізм протидії проявам актів насильства у водах Світового океану / Ю.М. Панфілова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 216 с.

10. Пашковський М.І. Боротьба з морським піратством та дотримання Європейської Конвенції про права людини / М.І. Пашковський // Удосконалення міжнародних і національних правових механізмів боротьби з морським піратством : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.) / НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 66-72.
11. Пісов М.П. Піратство в сучасних умовах та проблеми боротьби з ним / М.П. Пісов // Удосконалення міжнародних і національних правових механізмів боротьби з морським піратством : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.) / НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 135-138.
12. Покушный В. Пиратство и терроризм на море / В. Покушный, Б. Совкров, Е. Ушаков // Судоходство. – 1998. – № 1-2. – С. 43-44.
13. Про заходи по забезпеченню безпеки мореплавства : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.1992 р. № 250 (втратила чинність) [Електронний ресурс] // Зібрання постанов Уряду України – 1992. – № 8. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-92-%D0%BF>.
14. Стан дотримання та захисту прав моряків України : спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України. – К. : Уповноважений з прав людини, 2012. – С. 54-55.

REFERENCES

1. “United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982”, available at : <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>.
2. (2016), “Criminal Code of Ukraine” : as of 01.01. 2006, Parlamntske vydannya, Kyiv, Ukraine.
3. (1995), “Merchant Shipping Code of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, no. 47-52, art. 349.
4. Antselevich, H.A. (2008), *Istoriya razvitiya mezhdunarodnoho morskoho prava* [History of the development of international maritime law], Zovnishnya torhivlya, Kyiv, Ukraine.
5. Blahodelskyi, S. (2006), “Aspects of practical activities of the State Enterprise “Maritime Safety Agency of Ukraine”, *Yurydychnyi zhurnal*, no. 11, pp. 34-38.
6. Hladenko, O.M. (2013), “Legal aspects of participation of Ukraine in the fight against maritime piracy”, *Udoskonalennya mizhnarodnykh i natsionalnykh pravovykh mekhanizmv borotby z morskym piratstvom : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Improvement of international and national legal mechanisms for the fight against maritime piracy : materials of international research and practice conference], Odessa, NU “OYuA”, April 19, 2013, pp. 86-89.
7. Demidenko, V.V., Pruss, V.M. and Shemyakin, A.N. (1997), *Piratstvo terrorizm, moshennichestvo na more* [Maritime piracy, terrorism, fraud], AO Bakhva, Odessa, Ukraine.
8. Zahorodnyuk, S.O. (2005), “Criminal legal fight against maritime piracy and terrorism”, *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav*, no. 4, pp. 66-71.
9. Panfilova, Yu.M. (2012), *Mizhnarodno-pravovyi mekhanizm protydyi proyavam aktiv nasylstva u vodakh Svitovoho Okeanu* [The international legal mechanism for the counteraction to manifestations of acts of violence in waters of the World Ocean], Feniks, Odessa, Ukraine.
10. Pashkovskyi, M.I. (2013), “Fight against maritime piracy and observance of the European Convention on Human Rights”, *Udoskonalennya mizhnarodnykh i natsionalnykh pravovykh mekhanizmv borotby z morskym piratstvom : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.*

[Improvement of international and national legal mechanisms for the fight against maritime piracy : materials of international research and practice conference], Odesa, NU "OYuA", April 19, 2013, pp. 66-72.

11. Pisov, M.P. (2013), "Piracy in modern conditions and problems of fighting it", *Udoskonalennya mizhnarodnykh i natsionalnykh pravovykh mekhanizmiv borotby z morskym piratstvom : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Improvement of international and national legal mechanisms for the fight against maritime piracy : materials of international research and practice conference], Odesa, NU "OYuA", April 19, 2013, pp. 135-138.
12. Pokushnyy, V., Sovkrov, B. and Ushakov, E. (1998), "Piracy and terrorism at sea", *Sudokhodstvo*, no. 1-2, pp. 43-44.
13. (1992), "On Measures to Ensure Safety of Navigation" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 16.05.1992 (terminated), *Zibrannya postanov Uryadu Ukrayiny*, no. 8, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-92-%D0%BF>.
14. (2012), "The State of Observance and Protection of Rights of Seamen of Ukraine : Special Report of the Ombudsperson of the Verkhovna Rada of Ukraine", *Upovnovazhenyi z prav lyudyny*, Kyiv, pp. 54-55.

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.353

ЮРИДИЧНИЙ ТА ФАКТИЧНИЙ ЗМІСТ «НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ» ВЛАДНИМИ СУБ'ЄКТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Андрушко О.В., к.ю.н, доцент

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна
ovandr74@i.ua*

У статті розглянуто окремі теоретичні, законодавчі та практичні питання юридичного та фактичного змісту «невиконання обов'язків». Узагальнено, що юридичний зміст «невиконання обов'язків» виражається у законодавчих приписах, що характеризують цю категорію як правопорушення у кримінальному процесі, характеризують його об'єктивну сторону, а фактичний зміст виражається у певній поведінці суб'єктів процесу.

Ключові слова: невиконання обов'язків, процесуальні обов'язки, владні суб'єкти кримінального процесу, санкції, юридична відповідальність.

ЮРИДИЧЕСКОЕ И ФАКТИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ «НЕИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ» ВЛАСТНЫМИ СУБЪЕКТАМИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Андрушко А.В.

*Национальная академия Государственной пограничной службы Украины им. Б. Хмельницкого,
ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, Украина
ovandr74@i.ua*

В статье рассмотрены отдельные теоретические, законодательные и практические вопросы юридического и фактического содержания «неисполнения обязанностей». Обобщено, что юридическое содержание «неисполнения обязанностей» выражается в законодательных предписаниях, которые характеризуют эту категорию как правонарушение в уголовном процессе, характеризуют его объективную сторону, а фактическое содержание выражается в определенном поведении субъектов процесса.

Ключевые слова: неисполнение обязанностей, процессуальные обязанности, властные субъекты уголовного процесса, санкции, юридическая ответственность.

THE LEGAL AND ACTUAL SENSE OF “FAILURE TO FULFIL OBLIGATIONS” BY THE AUTHORITIES OF THE CRIMINAL PROCESS

Andrushko O. V.

*National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi,
Shevchenko st., 46, Khmelnytskyi, Ukraine
ovandr74@i.ua*

The article considers separate theoretical, legislative, and practical issues of the legal and actual sense of “failure to fulfil obligations”. The purpose of the article is to determine the actual sense of “failure to fulfil obligations” by the authorities of the criminal process based on an analysis of forms of realization of legal norms, elements of criminal procedural legal relations, and elements of procedural status of subjects of the criminal process.

The relevance of the article is determined by the necessity of scientific comprehension of the category “failure to fulfil obligations” namely by the authorities of the criminal process, its legal and actual sense, correlation with other related concepts. It is proper performance of duties by the authorities of the criminal process that directly influences the state of law and order in the country, human rights and

freedoms in the criminal process and, in general, contributes to the achievement of objectives of a criminal proceeding. And, in turn, failure to fulfil obligations by the authorities of the criminal process determines a violation of human rights and freedoms, failure to achieve the objectives of criminal proceedings, deformation of public opinion about the authority of the court and law enforcement agencies, increase of the level of offenses in the state, etc.

According to results of the research, the author made the following conclusions:

– the legal sense of “failure to fulfil obligations” is expressed in legislative requirements that characterize this category as an offence in the criminal process, characterize its objective side (sanction, in turn, determines the type of offense and legal responsibility), and the actual sense is expressed in certain behaviour of subjects of the process;

– to eliminate the negative consequences of the enforcement, each procedural law should be in line with procedural duty, and its implementation by all subjects of the criminal process should be provided with measures of their legal responsibility;

– procedural status of subjects of the criminal process should contain both obligatory elements: legal rights and obligations, and responsibility for the non-fulfilment of duties, which is conditioned by the content of criminal procedural legal relations;

– failure to fulfil obligations – a legal category, the derivative of which is the concept of improper performance of duties, late fulfilment of duties, improper treatment of official duties, which, in cases determined by law, specify this legal category by volume, time, and subjects.

Perspective studies in this area are seen the rationale for expanding the grounds of procedural responsibility of the authorities of the criminal process and introduction of an institute for imposing a monetary penalty for offenses in the criminal process against these subjects.

Key words: failure to fulfil obligations, procedural duties, authorities of the criminal process, sanctions, legal responsibility.

Кримінальний процес характеризується імперативним, владним методом правового регулювання, відповідно до якого все кримінальне провадження, процесуальна діяльність повністю підпорядковані державним органам та посадовим особам, уповноваженим на прийняття і реалізацію усіх процесуальних рішень для початку кримінального переслідування, його закриття чи припинення, проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, розгляду клопотань учасників процесу, прийняття підсумкового рішення у вигляді обвинувального вироку. Внаслідок цього лише належне виконання обов'язків владними суб'єктами кримінального процесу прямо впливає на стан законності та правопорядку у державі, захисту прав і свобод людини у кримінальному процесі, сприяє досягненню завдань кримінального провадження загалом. І навпаки, невиконання своїх обов'язків цими суб'єктами детермінує порушення прав та свобод людини, недосягнення завдань кримінального провадження, деформацію суспільної думки про авторитет суду та правоохоронних органів, підвищення рівня правопорушності в державі тощо.

Одним з індикаторів перерахованих негативних явищ є збільшення числа звернень громадян до Європейського суду з прав людини за захистом своїх порушених прав унаслідок необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, незаконних затримання та утримання під вартою, інших незаконних порушень (обмежень) прав та свобод людини. Станом на 31.12.2016 р. на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 79 750 справ проти держав – сторін Конвенції (станом на кінець 2015 р. – 64 850), із них 18 150 справ – проти України, що становить 22,8% від загальної кількості справ (станом на кінець 2015 р. – 21,4%) [1]. Така невтішна динаміка свідчить про істотні прорахунки у здійсненні правозастосовної діяльності державними органами. Однією із причин цього, поряд з об'єктивними, незалежними від владних суб'єктів кримінального процесу, є невиконання ними своїх процесуальних обов'язків. Сьогодні питання про невиконання обов'язків, мабуть, є глобальною проблемою, значущим явищем у правовій сфері. Причинами цього є недостатнє її наукове дослідження, попередні акценти на обвинувальній формі кримінального процесу, ідеологізація бездоганності владних суб'єктів процесу у виконанні своїх обов'язків, допустимість невинуватого порушення закону з їх боку, «слабке» правове становище учасника судочинства та ін. Свідченням цього є позиція Г.М. Ветрової, яка ще у

1982 р. під кримінальною процесуальною відповідальністю розуміла «форму соціальної відповідальності особи у сфері кримінального судочинства», а також те, що ця відповідальність «показує певний зв'язок між особою, наділеною процесуальними правами та обов'язками, і державою». Ця відповідальність є «зобов'язанням учасників процесу звітувати у своїх діях щодо виконання процесуальних обов'язків та взяти на себе вину за можливі наслідки невиконання» [2, с. 6]. Хоча далі вона відзначила, що всі суб'єкти, наділені процесуальними обов'язками, є суб'єктами процесуальної відповідальності [2, с. 7]. Деякі вчені (і навіть сучасні) заперечують можливість кримінальної процесуальної відповідальності владних суб'єктів кримінального процесу [3, с. 161; 4, с. 101], тобто виключається можливість нести відповідальність цими суб'єктами за невиконання своїх обов'язків, якщо вони не містять ознак кримінального чи дисциплінарного правопорушення. Тому й відзначається, що «у кримінальному процесуальному законодавстві у слідчого, прокурора непередбачено в обов'язках забезпечення прав особи в ході кримінального переслідування, недостатньо розроблені процесуальна форма, процедура обмеження прав особи у встановлених законом межах. У законодавстві немає чітких наслідків відповідальності посадових осіб у разі неналежного виконання або невиконання обов'язків суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності» [5, с. 29].

Із запровадженням у КПК України 2012 р. (надалі – КПК України) засад кримінального судочинства, що передбачають рівні права сторін, широкого переліку взаємних прав та обов'язків суб'єктів процесу вимагається наукове осмислення категорії «невиконання обов'язків» саме владними суб'єктами кримінального процесу, її юридичного та фактичного змісту, співвідношення з іншими суміжними поняттями.

Теоретичним підґрунтям вивчення предмета цієї публікації стали наукові праці вітчизняних та закордонних учених: Р.М. Білоконя, В.С. Вепрева, Г.М. Ветрової, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, О.В. Малька, М.М. Михеєнка, О.М. Овчаренко, О.Ф. Скакун, М.С. Строговича, О.Ю. Хабло, Л.С. Явича та ін.

Метою статті є з'ясування юридичного і фактичного змісту «невиконання обов'язків» владними суб'єктами кримінального процесу на основі аналізу форм реалізації правових норм, елементів кримінальних процесуальних правовідносин та процесуального статусу суб'єктів кримінального процесу.

Вихідними положеннями цієї публікації є такі терміни: юридичний зміст, фактичний зміст, реалізація правових норм, правовідносини, правовий статус, обов'язок, на дослідженні особливостей яких у кримінальному процесі здійснено спробу досягти мети статті. Слово «зміст» тлумачиться як «суть, внутрішня особливість чого-небудь. Певні властивості, характерні риси, які відрізняють це явище, предмет від подібних явищ, предметів та ін.» [6, с. 624]. Зміст – це «філософська категорія, що зображає внутрішню матеріальну основу існування предмета об'єктивної дійсності, збуджувальну матеріальну силу, що є джерелом розвитку предмета та переходу у нову якість. ... Зміст завжди перебуває у єдності із формою, тобто відносно стійкою структурою предмета. У цій єдності примат за змістом, від якого залежить розвиток та зміна форми» [7, с. 556]. Таким чином, зміст правового явища підпорядковується діалектичному розвитку та взаємодії із формою, у якій виражається зміст цього явища, всі основні елементи, його властивості, зв'язки.

У правознавстві традиційно правове явище, якщо його існування пов'язане з правовідносинами, а інакше воно й не може існувати, комплексно характеризують через його юридичний та фактичний зміст.

Поняття «невиконання обов'язків» є міжгалузевим і зустрічається у всіх галузях права. Найпоширенішим є вживання цього поняття у таких галузях, як трудове, цивільне, кримінальне право. Водночас тільки у КПК України це словосполучення вжито понад 20 разів.

Невиконання обов'язків є антиподом виконання обов'язків. Це парні протилежні категорії інституту реалізації права (норм права). У теорії: «виконання норм права – це діяльність суб'єктів щодо виконання покладених на суб'єктів обов'язків. Виконання правових норм передбачає активну діяльність. Шляхом виконання реалізуються норми, що зобов'язують» [8, с. 196]. Поруч із виконанням норм права виокремлюють ще дві форми реалізації: додержання (утримання від порушення норм права, реалізуються заборони, передбачає пасивну поведінку) і використання (діяння щодо здійснення суб'єктивних прав та можливостей, реалізуються дозвільні норми права) [8, с. 196]. Окремо для державних органів та їх посадових осіб ці форми реалізації права опосередковуються в особливій формі реалізації – застосуванні норм права (правозастосування). Правозастосування характеризується низкою зведених ознак (за О.В. Малько, О.Ф. Скакун): 1) здійснюється тільки спеціальними суб'єктами (державні органи, посадові особи); 2) здійснюється у межах правозастосовних правовідносин, що мають публічно-правовий характер; 3) здійснюється в особливій процесуальній формі; 4) має три види (форми): оперативно-виконавчу, правоохоронну та правозахисну діяльність владних суб'єктів; 5) правозастосування містить у собі низку послідовних стадій; 6) правозастосування передбачає прийняття (видання) акта застосування права; 7) має індивідуалізований і конкретизований характер; 8) здійснюється у поєднанні з іншими формами реалізації права [8, с. 196-198; 9, с. 413-415].

Проаналізуємо окремі ознаки. Зокрема, правозастосовна діяльність суб'єктів кримінального процесу здійснюється тільки у межах кримінальних процесуальних правовідносин, що є публічно-правовими, однією із сторін цих правовідносин обов'язково є владний суб'єкт кримінального процесу [10, с. 55]. Отже, юридичні обов'язки владних суб'єктів у кримінальних процесуальних правовідносинах поруч із правами становлять юридичний зміст цих правовідносин, а їх виконання чи невиконання – фактичний.

Далі, процесуальні правовідносини реалізуються не довільно, а у чітко визначеній КПК України процесуальній формі. «Кримінальна процесуальна форма є правовим режимом кримінальної процесуальної діяльності, що включає дотримання юридичних процедур, виконання певних правових умов та забезпечення гарантій у кримінальному провадженні» [11, с. 14]. Дотримання процесуальної форми, її юридичних процедур, виконання процесуальних умов (загальних і спеціальних) та забезпечення процесуальних гарантій судочинства, безумовно, є обов'язком владних суб'єктів кримінального процесу.

Для владних суб'єктів кримінального процесу характерні всі форми діяльності: оперативно-виконавча (оперативні розпорядчі заходи, що невизначені або нечітко визначені у КПК України, але реалізуються суб'єктами процесу, виходячи з їх статусних повноважень, що пов'язані з кримінальним провадженням, стосуються, як правило, окремих процесуальних дій: подання рапорту оперативним підрозділом начальнику органу досудового розслідування про неможливість виконання доручення, або ж навпаки, про уточнення, розширення такого доручення, інші непроцесуальні форми взаємодії суб'єктів досудового розслідування, що реалізуються на основі підзаконних актів чи криміналістичних рекомендацій, видача різних довідок, копій тощо), правоохоронна (розслідування кримінальних правопорушень, нагляд за додержанням законів, процесуальне керівництво тощо) та правозахисна (здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях, надання судових дозволів на вчинення дій, пов'язаних з обмеженням прав і свобод людини).

Важливим є те, що правозастосовна діяльність владних суб'єктів поєднує у собі всі форми реалізації норм права. Норми кримінального процесуального права умовно поділяють на охоронні та регулятивні. Охоронні норми спрямовані на регламентацію кримінальної процесуальної відповідальності. До регулятивних норм належать норми, які безпосередньо регулюють кримінальні процесуальні відносини шляхом надання учасникам процесу прав та покладення на них обов'язків [11, с. 49].

Різновидами регулятивних кримінальних процесуальних норм є зобов'язуючі, забороняючі

та уповноважуючі норми. Zobov'язуючі норми встановлюють обов'язки особи вчинити певні дії. Забороняючі норми встановлюють обов'язки особи утриматися від певних дій. Уповноважуючі норми встановлюють суб'єктивні права з позитивним змістом, тобто права на вчинення уповноваженим тих чи інших активних дій [10, с. 25]. Названі види процесуальних норм корелюють із відповідними формами реалізації права (норм права).

Наукова думка про єдність прав та обов'язків передбачає, що всі кримінальні процесуальні норми містять як права, так і обов'язки. Зокрема, для владних суб'єктів кримінального процесу обов'язки прямо містяться у зобов'язуючих та забороняючих нормах, а в уповноважуючих нормах вони або розуміються, або поєднані з правом, коли використання права за певних умов є обов'язком, на що неодноразово зверталась увага учених [12, с. 74; 13, с. 54]. Отже, ці суб'єкти відокремлених прав від обов'язків не мають, вони й не мають власного інтересу у кримінальному процесі, оскільки діють на публічних засадах, за яких конфлікт приватних і публічних інтересів недопустимий, а тому у разі наявності такого підлягають відводу.

Таким чином, відповідно до наведених положень теорії реалізації права формами невиконання обов'язків владними суб'єктами кримінального процесу є невиконання обов'язків, недотримання (недодержання) заборон, невикористання (неналежне використання) права (повноваження), тобто порушення обов'язку застосувати право. При цьому спостерігається певна трансформація прав в обов'язки.

Додатково пояснимо на прикладах. Слідчий має право на повідомлення про підозру (п. 6 ч. 1 ст. 40 КПК України). Це не абсолютне право, воно обтяжене низкою обов'язків: 1) загальний обов'язок: повідомити про підозру у випадках, визначених ст. 276 КПК України; 2) дотриматися низки процедурних умов, що визначені КПК України: погодження підозри із прокурором (п. 6 ч. 1 ст. 40 КПК України), дотримання порядку, визначеного ст.ст. 276-279 КПК України. Під таку конструкцію фактично підпадають усі права владних суб'єктів, оскільки вони кореспондуються не тільки обов'язкам та правам інших суб'єктів кримінального процесу, а й усередині процесуального статусу владного суб'єкта кримінального процесу, оскільки конкретне процесуальне правовідношення включає не одне право та кореспондуючий обов'язок, а множину таких прав та обов'язків.

У контексті досліджуваної теми доречним буде розглянути правові властивості самого обов'язку. Під обов'язком найчастіше розуміють «вид і міру належної або необхідної поведінки» [8, с. 233]. Так, КПК України оперує такими поняттями: «обов'язок», «процесуальний обов'язок» (ч. 2 ст. 144), «службовий обов'язок», «професійний обов'язок» (п. 4 ч. 2 ст. 65), «функціональний обов'язок» (ч. 4 ст. 35), «обов'язок свідка (іншого суб'єкта процесу)». Отже, термін «обов'язок» уживається в однині чи у множині, у різних відмінках залежно від мети його застосування у законі, а також у різних мовних формах: «зобов'язаний», «зобов'язання», «обов'язковість», що пояснює і різні його правові властивості. У теорії кримінального процесу зазвичай ідеться про процесуальні обов'язки. Виходячи із змісту закону, припускаємо, що всі названі обов'язки (професійні, службові, функціональні) пояснюють процесуальні та позапроцесуальні статусні особливості обов'язків того чи іншого суб'єкта. З аналізу статей КПК України відзначаємо, що термін «обов'язки» у словосполученнях із термінами «професійні», «службові», «функціональні» вживається до суб'єктів процесу, які не є владними. Водночас словосполучення «службові обов'язки» вживаються щодо суддів у ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» в аспекті «неналежного ставлення до службових обов'язків», що є підставою їх дисциплінарної відповідальності, якщо такі обов'язки невиконані суддею у тому чи іншому виді юридичного процесу.

Вважаємо, що весь спектр обов'язків, про які згадується у КПК України, слід вважати кримінальними процесуальними, тому що у кримінальних процесуальних правовідносинах можливо реалізовувати лише кримінальні процесуальні права та обов'язки (повноваження),

однак вони можуть міститись і в інших законах.

Загальні ознаки юридичного обов'язку вченими найчастіше визначаються у таких тезах: 1) це необхідна та належна поведінка (відмовитися від обов'язку неможливо); 2) це міра належної і необхідної поведінки (вона обмежена певними рамками); 3) юридичний обов'язок реалізується в інтересах правомочної особи, націлений на задоволення її інтересів; 4) виконання юридичного обов'язку забезпечується державним примусом, а у разі невиконання чи неналежного виконання настає юридична відповідальність [8, с. 233].

Але ці ознаки не є безумовними. Так, спірним є твердження про неможливість відмови від обов'язку. КПК України передбачає варіанти відмови від обов'язку у кримінальному процесі, зокрема, захисником від виконання своїх обов'язків із підстав, визначених у ч. 4 ст. 47 КПК України, експерта від «надання висновку, якщо поданих матеріалів недостатньо» (ч. 6 ст. 69 КПК України), поручителя від своїх зобов'язань (ч. 4 ст. 180 КПК України). Указані випадки передбачають добровільну, ініціативну відмову від обов'язку виконувати конкретні процесуальні функції, відмову від конкретних процесуальних правовідносин до моменту, коли підстави для юридичної відповідальності за невиконання цих обов'язків не настали. Інститут самовідводів теж можна розглядати в контексті відмови від процесуальних обов'язків. Це юридичний зміст обов'язків. Але якщо ці обов'язки взяті суб'єктом на себе чи покладені на них у визначеному законом порядку, то вони стають елементом процесуального статусу цієї особи у конкретних кримінальних процесуальних правовідносинах, становлять їх фактичний зміст, що виражається у певній поведінці суб'єкта (виконання чи невиконання).

Водночас закон допускає окремі випадки невиконання процесуальних обов'язків окремими учасниками судочинства й за інших правових умов, наприклад, обов'язок прибуття за викликом свідка (ч. 2 ст. 66 КПК України), через поважні причини (ч. 1 ст. 138 КПК України). Можна зробити висновок, що не всі обов'язки у кримінальному процесі є абсолютними, категоричними, а допускається умовне їх виконання (чи невиконання).

Складність процесуальних правовідносин породжує також нерівність окремих прав та обов'язків суб'єктів кримінального процесу, хоча законом задекларовано рівність сторін. Для прикладу, у ч. 7 ст. 46 КПК України визначено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника», а яка відповідальність за невиконання цього обов'язку і чи є рівність у цьому прикладі сторін захисту й обвинувачення? Навіть більше, у законодавстві наявні прогалини щодо забезпечення реалізації задекларованих юридичних прав та обов'язків владних суб'єктів через відсутність заходів державного примусу для їх фактичної реалізації. Для прикладу, у ч. 5 ст. 40 КПК України міститься обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових осіб, інших фізичних осіб виконувати законні вимоги і процесуальні рішення слідчого. Проте відповідальності за невиконання цього обов'язку у законодавстві України немає. Так, задеклароване право слідчого та кореспондуючі обов'язки інших учасників не забезпечуються примусовою силою держави через відсутність законодавчого закріплення відповідальності останніх – відсутність санкцій, що містили б заходи відповідальності. У цьому разі юридичний зміст невиконання задекларованих обов'язків є нікчемним, тому що застається лише сподіватися на добровільне їх виконання, що буде становити лише фактичну сторону вказаних правовідносин.

Тому виокремлення серед формальних ознак обов'язків добровільної форми їх виконання (фактичний зміст) загалом не є юридичною гарантією досягнення мети судочинства, оскільки законодавче наділення правами й обов'язками (юридичний зміст) ще не є повним здійсненням правових норм, оскільки існують ризики невиконання цих обов'язків. Відсутність відповідних санкцій, що містять заходи примусу, – юридичної відповідальності за невиконання обов'язків є досить істотною проблемою. Слушно вказує Л.С. Явич: «якщо у нормі права немає санкції, то вона може діяти з огляду на відповідність моральним вимогам,

але як юридичний припис є безглуздою» [14, с. 98]. Отже, обов'язок тоді є обов'язком до виконання, коли він підкріплений санкціями, що визначають заходи юридичної відповідальності.

З аналізу чинного законодавства з'ясуємо, що кримінальні процесуальні санкції містять: 1) заходи штрафної (каральної) відповідальності здебільшого проти учасників процесу (свідка, експерта, потерпілого, обвинуваченого та ін.); 2) за невиконання обов'язків владними суб'єктами процесу – тільки заходи правопоновлюючої відповідальності, а також «оцінка поведінки особи, наділеної юридичними правами та обов'язками, з погляду відповідності її кримінальному процесуальному закону, корисності чи шкідливості для суспільства» [2, с. 7]; 3) лише в окремих випадках застосовуються так звані виокремлені, неконкретизовані санкції для дисциплінарної відповідальності владних суб'єктів; 4) за наявності підстав – і заходи кримінальної відповідальності.

У свою чергу, наявність санкцій за невиконання обов'язків дає підстави стверджувати, що таке діяння має ознаки правопорушення у кримінальному процесі, є підставою для юридичної відповідальності [2, с. 5; 15, с. 9; 16, с. 93], у юридичному аспекті характеризує об'єктивні ознаки правопорушення, а у фактичному – протиправну поведінку суб'єкта.

Окремо звернемо увагу на проблему неконкретизованого, загального характеру законодавчого визначення заборон чи обов'язків, оскільки в охоронних правовідносинах диспозиція охоронної норми часто текстуально не фіксується, а лише логічно розуміється, тобто що заборонено: «брати хабар заборонено» [17, с. 38] – так звані логічні обов'язки. У КПК України таких неконкретизованих обов'язків досить багато, що призводить до їх неоднозначного тлумачення. Такі обов'язки викладені, зокрема, у нормах-принципах, декларативних та колізійних нормах. Містяться вони й у регулятивних та охоронних процесуальних нормах: «до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе...» (ч. 2 ст. 280 КПК України). Обов'язки також можуть мати організаційний, процедурний, регламентний, рекомендаційний характер, бути прямими чи опосередкованими, основними та додатковими, активними чи пасивними.

Ми підтримуємо думку О.Ю. Хабло, що з метою забезпечення законності під час реалізації кримінальних процесуальних прав і повноважень необхідно постійно нормативно вдосконалювати систему кримінальних процесуальних стримувань, противаг і відповідальності. Процесуальні відносини необхідно врегульовувати таким чином, щоб унеможливити свавільне застосування процесуальних норм, виключати негативні наслідки та притягати винних осіб до відповідальності – як процесуальної, так і матеріальної [18, с. 142].

Таким чином, на нашу думку, юридичний зміст «невиконання обов'язків» виражається у законодавчих приписах, що характеризують цю категорію як правопорушення у кримінальному процесі, характеризують його об'єктивну сторону (санкція, у свою чергу, визначає вид правопорушення і юридичної відповідальності), а фактичний зміст виражається у певній поведінці суб'єктів процесу. Для усунення негативних наслідків правозастосування кожному процесуальному праву повинен кореспондуватися процесуальний обов'язок, а його виконання усіма суб'єктами кримінального процесу забезпечуватися заходами їх юридичної відповідальності. Процесуальний статус суб'єктів кримінального процесу повинен містити як обов'язкові елементи юридичні права та обов'язки, відповідальність за невиконання обов'язків, що зумовлено змістом кримінальних процесуальних правовідносин. Невиконання обов'язків – це правова категорія, похідними від якої є поняття «неналежне виконання обов'язків», «несвоєчасне виконання обов'язків», «неналежне ставлення до службових обов'язків», що у визначених законом випадках уточнюють цю правову категорію за обсягом, часом і суб'єктами.

Перспективними дослідженнями у цьому напрямі є обґрунтування розширення підстав

процесуальної відповідальності владних суб'єктів кримінального процесу, запровадження інституту накладення грошового стягнення за правопорушення у кримінальному процесі щодо цих суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/9329>. Дата доступу : 09.05.2017.
2. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; судоустройство ; прокурорский надзор ; криминалистика» / Г.Н. Ветрова. – М., 1981. – 14 с.
3. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский // Вибрані праці / упоряд. Л.Д. Удалова, О.І. Галаган, Д.П. Письменний та ін. – К. : ЦУЛ, 2014. – С. 13-168.
4. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження : [монографія] / О.М. Овчаренко. – Харків : Право, 2014. – 576 с.
5. Мельников В.Ю. Структурная характеристика механизма обеспечения и реализации защиты прав личности в уголовном судопроизводстве / В.Ю. Мельников // Российский судья. – 2012. – № 7. – С. 27-32.
6. Словник української мови : в 11 т. / за ред. Л.М. Мандрика. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 741 с.
7. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 721 с.
8. Теория государства и права : [учеб.]. – 4-е изд., стер. / колл. авторов ; отв. ред А.В. Малько. – М. : КНОРУС, 2015. – 400 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підруч.] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – С. 413-415.
10. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підруч.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
11. Кримінальний процес : [підруч.] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Тумаянц та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Харків : Право, 2014. – 824 с.
12. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / М.С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – 191 с.
13. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р.Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.
14. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 286 с.
15. Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовн. процесс, криминалист. и суд. экспертиза ; опер.-розыск. деятельн.» / В.С. Вепрев. – Челябинск, 2006. – 22 с.
16. Білокінь Р.М. Юридична підстава кримінальної процесуальної відповідальності / Р.М. Білокінь // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 92-95.
17. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 136 с.
18. Хабло О.Ю. Наслідки невиконання чи неналежного виконання вимог кримінально-

процесуального законодавства [Електронний ресурс] / О.Ю. Хабло // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4 (16). – С. 135-142. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_4\(16\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_4(16)_23). Дата доступу : 09.05.2017.

REFERENCES

1. “Annual report on the results of the activities of the Government Representative for the European Court of Human Rights in 2016”, available at : <http://old.minjust.gov.ua/9329> (access May 09, 2017).
2. Vetrova, H.N. (1981), “Criminal procedural responsibility”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Moscow, Russia.
3. Dubinskiy, A.Ya. (2014), “Execution of procedural decisions of the investigator : legal and organizational problems”, Udalova, L.D., HalaHan, O.I., Pysmennyi, D.P. et al. *Vybrani pratsi* [Selected works], TsUL, Kyiv, Ukraine, pp. 13-168.
4. Ovcharenko, O.M. (2014), *Yurydychna vidpovidalnist suddi : teoretyko-prykladne doslidzhennya : monohrafiya* [Legal liability of a judge : theoretical and applied research : monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
5. Melnikov, V.Yu. (2012), “Structural characteristics of the mechanism for ensuring and realizing the protection of personal rights in criminal proceedings”, *Rossiyskiy sudya*, no. 7, pp. 27-32.
6. Mandryk, L.M. (1972), *Slovnnyk ukrayinskoyi movy : v 11 tomakh* [Ukrainian Language Vocabulary : in 11 volumes], Naukova dumka, Vol. 3, Kyiv, Ukraine.
7. Kondakov, N.I. (1975), *Lohicheskiy slovar-spravochnik* [Logical reference dictionary], Nauka, Moscow, Russia.
8. Malko, A.V. (2015), *Teoriya hosudarstva i prava : uchebnyk* [Theory of state and law : textbook], KNORUS, Moscow, Russia.
9. Skakun, O.F. (2010), *Teoriya prava i derzhavy : pidruchnyk* [Theory of law and state : textbook], Alerta, Kyiv, Ukraine.
10. Mikheenko, M.M., Nor, V.T. and Shybiko, V.P. (1999), *Kryminalnyi protses Ukrayiny : pidruchnyk* [Criminal process of Ukraine : textbook], Lybid, Kyiv, Ukraine.
11. Hroshevyi, Yu.M., Tatsiy, V.Ya., Tumayants, A.R. et al. (2014), *Kryminalnyi protses : pidruchnyk* [Criminal process : textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
12. Strokhovich, M.S. (1951), *Uholovnoe presledovanie v sovetskom uholovnom protsesse* [Criminal prosecution in the Soviet criminal process], Izd-vo AN SSSR, Moscow, Russia.
13. Rakhunov, R.D. (1961), *Uchastniki uholovno-protsessualnoy deyatel'nosti po sovetskomu pravu* [Participants in criminal procedure under Soviet law], Hosiurizdat, Moscow, Russia.
14. Yavich, L.S. (1976), *Obshchaya teoriya prava* [General theory of law], Izd-vo Leningradskogo universiteta, Leningrad, Russia.
15. Veprev, V.S. (2006), “Grounds of criminal procedural responsibility”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Chelyabinsk, Russia.
16. Bilokin, R.M. (2016), “The legal basis for the criminal procedural liability”, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universitetu. Seriya «Yurydychni nauky»*, Iss. 3, Vol 2, pp. 92-95.
17. Motovilovker, E.Ya. (1990), *Teoriya rehulyativnoho i okhranitel'noho prava* [Theory of regulatory and protective law], Izd-vo Voronezhskoho universiteta, Voronezh, Russia.
18. Khablo, O.Yu. (2010), “Consequences of non-fulfilment or improper fulfilment of the requirements of the criminal-procedural legislation”, *Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS*, no.

4 (16), pp. 135-142, available at : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_4\(16\)__23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_4(16)__23) (access May 09, 2017).

УДК 343.132: 343.326

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНО-КАРАНІ ПРОЯВИ ЕКСТРЕМІЗМУ

Бояров В.І., к.ю.н., доцент

*Академія адвокатури України, бул. Т. Шевченка, 27, м. Київ, Україна
boyarvi@mail.ru; boyarvi2017@gmail.com*

Досліджено питання використання слідством спеціальних знань під час розслідування екстремістської діяльності: залучення спеціалістів у процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також підготовка матеріалів, призначення та проведення судових експертиз. Розглянуто типові ситуації, коли слідчий отримує консультативну допомогу спеціалістів; наводиться перелік судових експертиз, які є традиційними для зазначеної категорії справ. Розглянуто деякі особливості проведення судово-медичної, судово-психологічної та лінгвістичної експертиз. Обґрунтовується теза про залежність ефективності розслідування справ про екстремізм від активного використання слідством спеціальних знань.

Ключові слова: екстремізм, досудове розслідування, судові експертизи.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ ОБ УГОЛОВНО-НАКАЗУЕМЫХ ПРОЯВЛЕНИЯХ ЭКСТРЕМИЗМА

Бояров В.И.

*Академия адвокатуры Украины, бул. Т. Шевченко, 27, г. Киев, Украина
boyarvi@mail.ru; boyarvi2017@gmail.com*

Исследованы вопросы использования следствием специальных знаний при расследовании экстремистской деятельности: привлечение специалистов в процессе проведения отдельных следственных (розыскных) действий, а также подготовка материалов, назначение и проведение судебных экспертиз. Рассмотрены типичные ситуации, когда следователь получает консультативную помощь специалистов; приводится перечень традиционных для указанной категории дел судебных экспертиз. Рассмотрены некоторые особенности проведения судебно-медицинской, судебно-психологической, лингвистической экспертиз. Обосновывается тезис о том, что эффективность расследования дел об экстремизме во многом зависит от активного использования следствием специальных знаний.

Ключевые слова: экстремизм, досудебное расследование, судебные экспертизы.

THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL CASES ABOUT THE CRIMINAL MANIFESTATIONS OF EXTREMISM

Boiarov V.I.

*Academy of Advocacy of Ukraine, Taras Shevchenko Blvd., 27, Kyiv, Ukraine
boyarvi@mail.ru ; boyarvi2017@gmail.com*

In the article, the author examines some questions of the use by the investigation of special knowledge at the investigation of extremist activity: either as a result of bringing in of specialists in the process of realization of some inquisitional (search) actions or at setting and realization of judicial examinations. In particular, at the examination of site of occurrence in the process of investigation of businesses about mass disturbances, interrogation, examination, and other judicial actions, where an investigator gets a consultative help from fire technology, medico legist, explosive engineering, commodity expert, psychologist et al in the situations of examination of place of fire, explosion, dwellings apartments, dead body, tattoos.

A list of traditional examinations that is conducted in the process of investigation criminal cases about the crimes of extremist orientation (medico-legal, underlining, dactyloscopic, investigative biological, and so on), and also group of judicial examinations that are “special” for the indicated category of businesses, is brought: political science, judicial-linguistic, religious, forensic psychiatric, and some other.

By the feature of medico-legal examination for so goes the world, at establishment of mechanism of infliction of bodily harms to the victim, there is impossibility of establishment of the presence of reasons for the actions of persons that accomplished murder or caused bodily harms; judicial experts can confirm only the presence of tracks of manipulations with a dead body.

In the process of judicial-psychological examination establishment of motivational sphere of suspected, the presence of different social options, bases of stereotype of his/her personality, is conducted; the presence of the external psychological affecting consciousness of suspected (including establishment of methods of the psychological affecting process of forming a reason of his/her behaviour and motivational sphere).

Some features of the use of special knowledge are examined in the process of realization of linguistic examinations, in the article, an object of the research are materials of live performances, placards, inscriptions, leaflets, print editions, video and film materials etc., and a subject-matter object is a semantic orientation of the indicated materials. Thus, expert researches are sent to the ground of answer for the questions of the investigator, in particular – whether the presented materials are not directed to excitation of hatred and enmity in regard to one or another group: racial, religious etc.

A thesis is grounded that efficiency of investigation of businesses about extremism is in a great deal constrained by the active use of special knowledge by the investigation.

Key words: extremism, pre-trial investigation, judicial examinations.

В останні роки у всьому світі відзначається значне зростання екстремістських проявів: від таких розповсюджених форм кримінального екстремізму, які мають вигляд збудження національної, расової, релігійної, соціальної ворожнечі та приниження людської гідності, до такого крайнього прояву екстремізму, яким є тероризм.

Ефективність боротьби з екстремізмом багато у чому залежить від наявності окремих криміналістичних методик розслідування певних форм екстремізму, де багато уваги приділяється використанню під час розслідування та судового розгляду спеціальних знань: або шляхом залучення до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій спеціалістів, або під час підготовки відповідних матеріалів та проведення судових експертиз.

Специфіка застосування спеціальних знань у провадженнях про екстремістську діяльність пов'язана, як правило, з особливостями обставин, які підлягають доказуванню: про спосіб скоєння злочину (поширеними є насильницькі злочини), про мотив його вчинення та про психічний стан підозрюваних. При цьому йдеться про спеціальні знання у галузі судової медицини, лінгвістики, історії, релігії, політології, етнології, психології, психіатрії, авторознавства та ін.

В умовах нестабільності свідків та небажання потерпілих, які входять до «груп ризику», звертатись із заявою (повідомленням) про скоєний злочин, ефективність розслідування таких справ цілком залежить від рівня використання спеціальних знань, за допомогою яких встановлюються приховані властивості і взаємозв'язки предметів і явищ.

Теоретико-методологічним і практичним проблемам досудового розслідування у кримінальних провадженнях значну увагу приділено в роботах науковців-криміналістів та процесуалістів: Л.Є. Ароцкера, О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.І. Вінберга, Г.Ф. Горського, В.І. Громова, А.В. Дулова, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.А. Колесника, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова, І.І. Якімова та ін. Питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень розглянуті в роботах Т.В. Будько, О.І. Галяшиної, І.В. Гори, Н.І. Клименко, А.І. Комісарова, М.Л. Подкатіліної, Ю.П. Прадіда, О.Р. Ратінова та ін.

Окремі аспекти розслідування кримінальних проваджень про кримінально карані прояви екстремізму розглядали у своїх роботах вітчизняні науковці, зокрема І.М. Білоус, М.О. Ларкін, П.В. Шалдирван, а також науковці з інших країн: Є.В. Альохін, У.Н. Ахмедов,

А.М. Багмет, В.О. Давидов, Д.М. Єрьомін, В.С. Капиця, О.Н. Коршунова, О.В. Михеев, І.В. Погодін, Д.Г. Скоріков, С.М. Степанов, Г.В. Сергеева, О.С. Шаталов та ін., де розглядалися й окремі особливості використання спеціальних знань.

Метою статті є розгляд деяких питань тактики використання спеціальних знань (як під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і під час підготовки матеріалів та проведення судових експертиз), що є типовими саме для проваджень про кримінально карані прояви екстремізму.

Для зазначених кримінальних проваджень найбільш поширеним є використання спеціальних знань шляхом залучення спеціалістів під час проведення огляду місця події. Залежно від об'єкту огляду під час, наприклад, такого прояву екстремістської діяльності, якими є масові заворушення, залучаються, зокрема, такі спеціалісти: судово-медичний експерт (огляд трупа на місці події), експерт-криміналіст (огляд зброї, слідів рук, предметів та ін.), спеціаліст пожежного нагляду (місце огляду пожежі або вибуху), вибухотехнік (місце вибуху, огляд вибухонебезпечних предметів, пошук їх фрагментів, проведення змивів із рук для виявлення слідів вибухової речовини та ін.), товарознавець (огляд квартири, яка піддана погрому) та ін.

Під час проведення інших слідчих (розшукових) дій можуть залучатися психологи (допит, наприклад, неповнолітніх), релігієзнавці (огляд літератури, текстів, предметів релігійного культу, вилучених під час обшуків) та інші спеціалісти.

Експертизи, що призначаються у кримінальних провадженнях про екстремістську діяльність, умовно можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні. До першої зазвичай включають традиційний «набір» експертних досліджень, які є типовими для розслідування проваджень про злочини проти особи: судово-медичні, біологічні, трасологічні, дактилоскопічні, судово-психіатричні, почеркознавчі, релігієзнавчі та деякі інші; до другої групи – політологічні, судово-лінгвістичні, психо-лінгвістичні, судово-психологічні та деякі інші соціогуманітарні, зокрема комплексні, експертизи, які спрямовані на визначення сутності ідеологічного складника і мотивації дій підозрюваних у скоєнні злочинів [1, с. 23-24; 2, с. 24-25].

Можна визначити, що на початковому етапі, коли невідомі мотиви злочинних дій (вони не є очевидними), які є предметом розслідування, призначається традиційний «набір» судових експертиз, а у подальшому, коли на основі даних, отриманих слідчими, висувається версія про екстремістський характер події, тоді вже особливого значення набувають експертні дослідження, за допомогою яких доводиться мотивація дій підозрюваних. На наступному етапі розслідування справ зазначеної категорії після затримання підозрюваних, проведення обшуків та деяких інших слідчих (розшукових) дій, отримання інформації від оперативних підрозділів постає питання щодо доказування відповідної мотивації у діях учасників злочинних подій. Саме підозрювані і предмети, які їм належать, є основними носіями інформації про мотивацію злочинної поведінки.

Зрозуміло, що судово-медичний експерт, який встановлює причини смерті або тяжкість тілесних ушкоджень, не вправі у висновках стверджувати про наявність якихось мотивів у діях особи, яка вчинила насильницькі дії. Зокрема, щодо їх ритуального характеру, оскільки такий висновок не ґрунтується на медичних знаннях. Відомим прикладом є «справа Бейліса» (Київ, 1911 р.), коли експерти безпідставно зробили висновок, що потерпілому заподіяні такі ушкодження, з яких «можна найзручніше збирати кров, якщо вона з тіла Ющинського справді збиралась...» [3, с. 109].

У Ярославлі (РФ) неповнолітні адепти секти сатаністів у червні 2008 р. під час ритуалу посвячення до культу вбили кинджалами чотирьох неповнолітніх осіб. З убитих зняли скальпи, вирізали серце, молочну залозу, тіла розчленували. При цьому, як пояснили обвинувачені, кров убитих була використана для умивання адептів під час посвячення. На початковому етапі розслідування судово-медичні експерти підтвердили лише факт заподіяння тілесних ушкоджень, спричинення смерті та наявність слідів деяких маніпуляцій

із трупами вбитих. Тоді ж керівник місцевого ант сектантського центру на підставі даних про обставини заподіяння смерті заявив, що «характер убивства суперечить сатанинським канонам» (він, зокрема, обґрунтовував свій погляд на подію тим, що ритуал жертвоприношення «церкви Сатани» вимагає наявності спеціального круга, жертву вбивають на спеціальному вівтарі, яких на місці події та поряд із ним виявлено не було) [4].

Використовуючи спеціальні знання, слідчий може отримати інформацію про причетність особи до екстремістського формування. Це, зокрема, можливо у разі виявлення на тілі особи під час освідування тематичних татуювань. Так, у справі про серію вибухів, які були вчинені у 2010-2011 рр. у м. Нефтеюганськ (РФ) у підозрюваних Т. і Ш. на тілі були знайдені тематичні татуювання у вигляді цифрової комбінації «14/88». За висновками спеціаліста, ця комбінація у скінхедів представляє собою символічно зашифроване послання-лозунг із 14 слів («Ми повинні захистити саме існування нашого народу і майбутнє для білих дітей»), яке належить Д. Лейну, американському прихильнику ідей білого націоналізму. Друга цифра символізує твердження Гітлера із ч. 1 гл. 8 «Моя боротьба» із 88 слів. Це число також є закодованим привітанням «Hail Hitler!», оскільки буква «H» міститься на восьмому місці у латинському алфавіті [5; 6, с. 174-177].

Далі завдяки висновкам судово-психологічної експертизи проводиться встановлення мотиваційної сфери підозрюваного, наявності різного роду соціальних установок, основи стереотипу особистості та ін. Усе це надає можливість для встановлення мотивів злочинної поведінки, причин виникнення почуття ненависті або ворожнечі (наприклад, негативне ставлення до представників якоїсь соціальної групи, субкультури, національності та ін.), делінквентної поведінки учасників події, а також встановлення детермінант, які суттєво вплинули на мотивацію і поведінку підозрюваного і потерпілих під час подій, які є предметом розслідування, а також на поведінку потерпілих у конкретних ситуаціях (встановлення специфіки мотиваційно-фонові сфери національної психіки підозрюваного або потерпілого) [7, с. 8-9].

Одночасно може бути вирішено питання і щодо наявності зовнішнього впливу на свідомість підозрюваного (виявлення способів і засобів психологічного впливу на процес формування мотиву поведінки і мотиваційної сфери особи підозрюваного загалом). Зокрема, щодо існування даних медичного характеру про здатність підозрюваного до застосування яких-небудь методів психічного впливу на людину (наприклад, у справах про масові заворушення, діяльність деструктивних культів, сект тощо).

Так, стосовно керівника «Великого Білого братства» Ю. Кривоногова судово-психіатрична експертна комісія дійшла висновку, що є дані про його вміння застосовувати прийоми навіювання у поєднанні з повчанням і залякуванням. Крім того, у нього є здібності у вигляді особистих рис, які сприяють безапеляційному, патетичному висловлюванню своїх тверджень і тим самим сприяють реалізації навіювання (такі прийоми кваліфікуються як авторитарний метод навіювання і психічна індукція). При цьому експерти підкреслюють, що колективна схильність до психічного впливу Ю. Кривоногова можлива лише за наявності в суспільстві кола осіб із підвищеною готовністю до сприйняття містичних навіювань. Експерти дійшли висновку, що у справі є дані про вміння М. Кривоногової психологічно впливати на інших осіб та про особистісні властивості, які сприяють такого роду впливу. Ці методи впливу можуть бути розцінені як методи навіювання у формі театралізованої вистави, що є дієвими за умови підвищеної готовності слухачів до сприйняття містичного навіювання [8, с. 24, 79].

Також велике значення має судова психолінгвістична експертиза, у процесі проведення якої експерти досліджують отримані слідством мовні продукти, які відображені в письмовому тексті, – переважно тексти книг, написи або висловлювання, які зафіксовані на матеріальних носіях, на предмет отримання відповіді на запитання: чи є у змісті текстів представлених матеріалів явна або прихована пропаганда релігійної, національної ненависті або екстремізму [9, с. 130].

У разі наявності інформації та матеріалів, вилучених під час огляду, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій (кіно-, відеоматеріалів про публічні заклики, відповідні тексти та ін.), їх дослідження із метою визначення змістовної спрямованості здійснюється у формі психолінгвістичної експертизи, що є важливим фактором для визначення, зокрема, мотивації дій осіб, які вчинили злочин. Запропоновано класифікацію екстремістських матеріалів за формою подачі інформації на такі групи: тексти, звукові повідомлення, статичні зображення, відеофільми, комбіновані об'єкти [10, с. 20].

Виокремлюють три умовних підходи до аналізу змістовної спрямованості таких матеріалів: 1) лінгвістичний – його об'єктом є мова повідомлення, мовні засоби, які використовуються автором для формування певної змістовної спрямованості повідомлення; 2) психолінгвістичний, коли проводиться аналіз особливостей мови автора; 3) соціально-психологічний, що спрямований на вивчення комунікації між автором і аудиторією (шляхом, наприклад, повідомлення засобів масової інформації) як елемента людського спілкування у структурі масових комунікаційних процесів [6, с. 172; 10, с. 21].

Об'єктом такого експертного дослідження є повідомлення засобів масової інформації, матеріали публічних виступів, анонімні листи, плакати, написи та ін., а предметом – смислова спрямованість цього матеріалу, оскільки експерту необхідно визначити й обґрунтувати, чи спрямовано такий матеріал на розпалювання ворожнечі стосовно тієї чи іншої групи (расової, релігійної та ін.). Експертизи проводяться спеціалістами-психолінгвістами, філологами та соціальними психологами, які спеціалізуються на дослідженні засобів масової інформації [11, с. 46].

До традиційних запитань, які ставляться перед експертами, можна, зокрема, віднести такі: чи міститься у представленому матеріалі інформація, яка збуджує до дій проти якоїсь раси, нації, релігії, соціальної групи або окремих осіб як її представників; чи використано в матеріалі спеціальні мовні або інші засоби для цілеспрямованої передачі ганебних характеристик, негативних емоційних оцінок або установок і спонукань до дій проти якоїсь раси, нації, релігії, соціальної групи або окремих осіб як їх представників; чи містять використані в матеріалі мовленнєві (зображальні) засоби принизливі характеристики, негативні емоційні оцінки й установки щодо якоїсь раси, нації, соціальної групи, релігії або окремих осіб як її представників?

Поширеним є також дослідження відеофайлів, де, зокрема, перед експертами ставляться такі запитання: чи містяться у сюжетах відеофайлів, представлених на експертизу, заклики, спрямовані на збудження національної, расової, релігійної ворожнечі, приниження національної гідності, а також пропаганда виключності або неповноцінності громадян за ознаками їх належності до певної релігії, національності або раси; якщо так, то у чому саме це виражено?

Під час розслідування проявів екстремізму, де використовуються комп'ютерні мережі, типовими є такі експертизи: авторознавча (коли є необхідність у застосуванні спеціальних знань у галузі філології для встановлення авторства тексту шляхом дослідження письмового мовлення, відображеного на певних матеріальних носіях), лінгвістична (для встановлення конкретних фактів або обставин) та комп'ютерно-технічна (для дослідження процесів експлуатації апаратних засобів комп'ютерної системи, завдань, пов'язаних із дослідженням програмного забезпечення роботи комп'ютера, функціонального призначення комп'ютерних засобів, які реалізують інформаційно-мережеві технології) [12, с. 23-24].

Наведений перелік експертних досліджень, які проводяться під час розслідування екстремістської діяльності, не є вичерпним, оскільки зазначені злочинні діяння потребують широкого застосування спеціальних знань в інших галузях (це можуть бути злочини терористичного спрямування, сепаратизм та інші крайні прояви екстремізму). Але при цьому запропонований перелік досліджень охоплює досить велику групу злочинів, де використання

спеціальних знань під час розслідування є ефективним засобом для встановлення обставин скоєння злочину та викриття винних осіб.

В умовах нестабільності свідків та небажання потерпілих (які входять до «групи ризику») звертатись із заявою або повідомленням про скоєний стосовно них злочин, який є проявом екстремістської діяльності, ефективність розслідування кримінально каранних проявів екстремізму залежить від активного використання слідством спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та призначення комплексу судових експертиз, спрямованих на встановлення обставин скоєння злочину, ознак, які свідчать про мотивацію підозрюваних та викриття винних у вчиненні злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахмедов У.Н. Доказывание мотива национальной или расовой ненависти или вражды по делам о преступлениях против жизни и здоровья : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / У.Н. Ахмедов. – Воронеж, 2008. – 26 с.
2. Скориков Д.Г. Расследование преступлений экстремистской направленности : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика ; судебно-экспертная деятельность ; оперативно-розыскная деятельность» / Д.Г. Скориков. – Волгоград, 2014. – 33 с.
3. Тагер А.С. Царская Россия и дело Бейлиса. Исследования по неопубликованным данным и архивным документам / А.С. Тагер. – М. : Наука, 1933. – 308 с.
4. Ритуальное убийство в Ярославле [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org/wiki.
5. Иванов Э.А. Об опыте раскрытия серии преступлений экстремистского характера / Э.А. Иванов // Вестник Академии Следственного комитета Российской Федерации. – 2014. – № 2. – С. 99-101.
6. Еремин Д.Н. Методика расследования преступлений, связанных с политическим экстремизмом : на материалах Северо-Кавказского региона : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика ; судебно-экспертная деятельность ; оперативно-розыскная деятельность» / Д.Н. Еремин. – Калининград, 2015. – 231 с.
7. Алексеева К.С. Использование специальных этнологических знаний при производстве по уголовным делам : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / К.С. Алексеева. – Саратов, 2007. – 21 с.
8. Архів Апеляційного суду м. Києва за 1996 р. Справа № 2296. – Т. 14. – А.с. 5-30 ; 43-81.
9. Ратинов А.Р. Ответственность за разжигание вражды и ненависти : психолого-правовая характеристика / А.Р. Ратинов, М.В. Кроз, Н.А. Ратинова ; под ред. А.Р. Ратинова. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 256 с.
10. Подкатилина М.Л. Судебная лингвистическая экспертиза экстремистских материалов : теоретические и методические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика ; судебно-экспертная деятельность ; оперативно-розыскная деятельность» / М.Л. Подкатилина. – М., 2012. – 23 с.
11. Гора І.В. Проблеми використання спеціальних лінгвістичних знань в судочинстві України / І.В. Гора. // Кримінальне провадження : новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (18-19 квіт. 2013 р., м. Сімферополь – Алушта) / Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського. – Сімферополь : ДІАЙПІ. 2013. – С. 45-46.

12. Давыдов В.О. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений экстремистской направленности, совершенных с использованием компьютерных сетей : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика ; оперативно-розыскная деятельность» / О.В. Давыдов. – Ростов-на-Дону, 2013. – 26 с.

REFERENCES

1. Akhmedov, U.N. (2008), “Proof of motive of national or racial hostility or hatred in cases on crimes against life and health”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Voronezh, Russia.
2. Skorikov, D.H. (2014), “Investigation of extremist crimes” Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.12, Volgograd, Russia.
3. Taher, A.S. (1933), *Tsarskaya Rossiya i delo Beylisa. Issledovaniya po neopublikovannym dannym i arhivnym dokumentam* [Tsarist Russia and the Beilis case. Investigations on data on file and archival documents], Nauka, Moscow, Russia.
4. “Ritualistic killing in Yaroslavl ”, available at : ru.wikipedia.org/wiki.
5. Ivanov, E.A. (2014), “On the experience of exposure of a series of extremist crimes”, *Vestnik Akademii Sledstvennogo komiteta Rossiyskoy Federatsii*, no. 2, pp. 99-101.
6. Eremin, D.N. (2015), “The methodology of investigation of crimes related to political extremism : on materials of the North Caucasus region”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.12, Kaliningrad, Russia.
7. Alekseeva, K.S. (2007), “The use of special ethnological knowledge in criminal proceeding”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Saratov, Russia.
8. “Archive of the Kyiv Court of Appeal for the 1996 year” Case no. 2296, vol. 14, a.c. 5-30 ; 43-81.
9. Ratinov, A.R., Kroz, M.V. and Ratinova, N.A. (2005), *Otvetstvennost za razzhivanie vrazhdy i nenavisti : psikhologo-pravovaya kharakteristika* [Responsibility for inciting the flames of hostility and hatred : psychological and legal characteristics], Yurlitinform, Moscow, Russia.
10. Podkatilina, M.L. (2012), “Forensic linguistic examination of extremist materials : theoretical and methodological aspects”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.12, Moscow, Russia.
11. Hora, I.V. (2013), “Problems of the use of special linguistic knowledge in legal proceedings of Ukraine”, *Kriminalne provadzhennya : novatsiyi protsesualnoyi teorii ta kriminalistichnoyi praktyky : materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Criminal proceeding : innovations of procedural theory and criminalistics practice : materials of the international research and practice conference], Simferopol-Alushta, Tavriyskyi national university of the name of V.I. Vernadskyi, April 18-19, 2013, pp. 45-46.
12. Davydov, V.O. (2013), “Information support for the exposure and investigation of extremist crimes committed using computer networks”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Rostov-na-Donu, Russia.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрушко Олександр Вікторович – к.ю.н., доцент, начальник кафедри кримінального права та процесу факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Болокан Інна Вікторівна – к.ю.н., доцент, докторант, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету

Бородій Ірина Василівна – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка та університету Миколаса Ромеріса (Вільнюс, Литва)

Бородій Ярослав Васильовий – к.ю.н., старший слідчий в особливо важливих справах Генеральної прокуратури України

Бояров Віктор Іванович – к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України

Дмитрук Ірина Миколаївна – к.ю.н., доцент кафедри правознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Допілка Владислав Олексійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри транспортного права юридичного факультету Одеського національного морського університету

Затулко Катерина Андріївна – магістр 2 року навчання юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Кукшинова Ольга Олегівна – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального та адміністративного права юридичного факультету Одеського національного морського університету

Кучеренко Денис Сергійович – консультант з юридичних питань ТОВ «КОМРЕЦЬ» м. Запоріжжя

Мельник Марія Володимирівна – здобувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Нікольчева Інна – студентка юридичного факультету Одеського національного морського університету

Рекотов Петро Валентинович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри українознавства Запорізької державної інженерної академії

Самойленко Георгій Валерійович – к.ю.н., доцент, докторант, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету

Сенюта Лілія Богданівна – аспірант кафедри соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Стасюк Олександр Леонідович – к.ю.н., здобувач Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Цвіркун Юрій Іванович – к.ю.н., здобувач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету, суддя Вищого адміністративного суду України

Школик Андрій Михайлович – к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Чербаджи Наталія Іванівна – студентка 5 курсу юридичного факультету Одеського національного морського університету



УДК.....

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У
“ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ”
(СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)**

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – *Лютіков Павло Сергійович* – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – *Шиванова Марина Григорівна* – (061) 228-75-26

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 2, 2017

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 28,60

Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.